

К 84
X 85

Куоста Хотугууран

УРУККУ БАЛАБАНГА

K84
X85

Куоста Хотугуурап

Кинигэм улахан оболорго
уонна ыччаттарга ананар

Автор

Урукку балаҕанҥа

(Сэһэн, кэпсээннэр, ахтыылар)

23501

Азияҥҥа ИБД
ЯАССР КХ

1998 с. Үрүҥ Хайа

Константин Николаевич Никулин — Куоста Хотугуурап Абый улууһугар, Майыар нэһилиэгэр, 1929 с. төрөөбүтэ. Үөрэбэ ситэтэ суох үрдүк. 1950 сылтан республика бэчээтигэр селькор. 2 кэпсээн кинигэлэрдээх, 2 пьесалаах, 3 холбоһуктаах хомуурунньуктарга тахсыбыт суруйуулардаах. 11 хоһоонноругар мелодия айыллан, ноталарга таһаарыллыбыта. Сорох кэпсээннэрэ, хоһоонноро өртөн ылата радионан бэриллэллэр. 1984 сылтан “Чолбон” сурунаалга 14 төгүлүн араас суруйуулар табыстылар. 1991 сылтан Саха суруйааччыта, тыыл, үп үлэтин ветерана.

1998 с.

I. УРУККУ БАЛАБАНГА

сэһэн

Сэһэнгэ аан тыл

"Урукку балабанга" диэнгэ Куонаан сокуоннай сааһын ситэн 1948 сыллаахха буруйга эриллэ сылдыбытын, онуоха таарыйа, оччолорго дьаамсык холкуостаахтар олохторун, суут-силиэстийэ уорганнарын кытта хабан, "Сүпсүктээх сүтүк" диэн маннайгы сэһэни 1986 сылтан үстэ уларытан суруйбутум. Ол маннайгы варианын Тумарча (ХС), кэлин Н.Абычанин аабан бараннар, бэйэлэрин санааларын эппиттэрэ. Ол айымны маннай хотугулуу хабааннаах тылы-өһү киэнник туттан (үөрэбэ суох кырдыабастар кэлсэтиилэрэ) суруллубутун уонна бокунньук П.П.Никитины (ХС) кытта бэсиэдэлэһии түмүгэр, сорох прототиптары атыһан, элбэби уларытан, геройдары көбүрэтэн да онорбутум, "Бичик" кинигэ кыһатыгар бэриллибитэ.

Онтон бу кэнники сылларга сааһым да лаппа ыраатан, ону-маны толкуйданан бараммын, "Хотугу Сулуска" 1993 с. Н.И.Игнатъев "Тымны кыһыннар, куйаас сайыннар" сэһэниттэн, нуучча М.Алексеев 1982 с. "Роман-газетаба" тахсыбыт "Драчуны" романыттан өй ылан, ыччаттарга, оҕолорго анаан, аны Куонаан оҕо сааһын туһунан (1945 с. Кыайыыга диэри хабан) айан көрөргө сананаммын, өр сыһан-соһон, ити "Сүпсүктээх сүтүк" суруйуум 1-кы аңаара буоларын курдук "Оҕо сааска" диэн рукопиһы суруйбутум. Манна эмиэ үөһэ эппит консультаннар түөлбэ тыллары оччолорго сөбүлээбэтэхтэрин, аны соччо аахсыбакка, саха тыла байарыгар кэлинги дьаһаллары ылыммыта буолан, кэпсээнэр

кэм дуорааннарынан, олус уларыта, сангатыта сатаабакка, орфографияттан со-
робор, себун көрөн, туораан дабаны, эмиэ оччотообу кэпсэтиилэргэ иһиллэн ааһар
тыллары, түбэлтэлэринэн араастаан киллэртээтим. Холобур: пароход — борохуот,
катер — каачар, Шмидт — Симиит, группа — куруппа, ОГПУлар — “куппуугулар”
уо.д.а. ханнык түгэнгэ, дьонго хайдах өйдөнө сылдыбыттарынан ыттым. Бу ба-
рыта төрөөбүт сирим отун-маһын, дьонун-сэргэтин, тылын-өһүн араастарын чугас-
тыы билэрбинэн, тус бэйэм онуоха-маньаха эрэйдэммиппинэн, эриллибиппинэн
тахсан кэлэ турар. Ол аата, куһабан, үчүгэй да буоллар, олох атыннык кырааскала-
ан, уларытан, модьуйан, атыттары үтүктэ сатаан суруйарбар, санаам буолуммата.
Эбэтэр ааспыт сиэрбит-туоммут, хотугу олохпут, тылбыт, уратыбыт — бу син биир,
саха омугун кырдыктаах остуоруйатын быстыспат кэрчигэ буолар. Ону ученайдар
дабаны утарбаттар — чинчийэллэр, суруйаллар.

Түмүктээн эттэххэ, бу сэхэним уопсай аата “Урукку балабанга” трилогия курдук
буолуохтааба. Өскөтө хаһан эмэтэ бэчээттэнэр түбэлтэтигэр 1-кы аңаара “Обо са-
аска”, 2-с аңаара — ити эрдэ суруллубут “Сүпсүктээх сүтүк”, 3-һэ — “Омоон суол-
лар” буолуохтаахтар этэ.

Балартан ити 3-һэ үйэм уһаатабына, доруобуйам бэргээбэтэбинэ, көннөбүнэ
айыллар, проспект-былаана эрэ баар этэ. Сэхэн ис хоһоонунан бүтүннүүтэ оболор-
го, ыччаттарга аналлаах. Кини төһө да соробо ахтыы сэхэн курдугун иһин, уус-уран
айыы буолар, дии саныбын.

Урут оболорго “Ойуур олобуттан”, культура, искуссва үлэһиттэригэр аналлаах,
“Тиэхэлэр тиһиликтэрэ” кэпсээн кинигэлэрдээхпин. Сорох суруйууларым “Обону
сиэргэ-туомна уһуйуу” — фольклорга хабааннаах дьүһүйүү — сценической фанта-
зиям, үөрэх-методика, “Сангарба хотуой”... “Көр-күлүү” кыра холбоһуктаах кинигэ-
лэригэр, “Хобо” дуорааннара” хоһооннорго киирэн тураллар. 1985 сылтан “Хотугу
Сулус” (“Чолбон”) сурунаалга араас жанрдарга суруйууларым 14 төгүлүн (сыллата
кэриэтэ) табыстылар. 1991 сылтан “СЛ” Ассоциация иһинэн “Саха суруйааччыта”
аат ылбытым. Олохтоох фольклору, түөлбэ тыллары (диалогтары) хомуйан туттары-
ыга үлэлэспитим — баба өттүбүнэн. Ону В.В.Илларионов — ф.н.к., академик
П.А.Слепцов, профессор Е.И.Коркина бэркэ билэллэр.

Автор

1996 с., тохсунньу

1-кы ангаара Оџо сааска

Хараџа суох “баабыскаһыт”

Куонаан, ийэтэ Огдоочуйа кэпсиirinэн, уол Сис Күөлэ диэн алааска маннайгы холбоһуктааһын саџана күнү көрбүт. Ийэтэ — ийэтин төрдүнэн эбэтэ, Дьааны Хоромойун дьукаагыра эбит. Оттон аџата, эдэр сулумах кыыстан төрөөбүт, саџаџа да соччс майгыннаабат Орто Азия омуктарыны сүһүөхтээх уһун субурхай муруннааџа, кыаһаанныгы уһун синньигэс сирэйдээџэ, будьурхай саһархайдыгы, сымнаџас баттахтааџа, саһа рхай кыараџас сытыы харахтааџа. Ол эрээри бытыга эбээннэрдии онно-манна абына-табына эрэ этэ. Кэлин истибиттэрэ, ити Ньюкуус кырдык омуктан төрүттээх “саџа” оџото буоларын кини ийэтэ өлөрүгэр эрэ чуолкайдаан, кэриэс эппит сурахтааџа. Дьэ онон бу Куонаан уолга дьукаагыр, саџа, атын тюрк омугун хаана холбоспут.

Бу Ньюкуус эдьийэ Өлүүдэ, Моуло Уйбаан баайга иккиһин кэргэн таһсан, олохсуйбут алаастара үһү. Оччолорго хоту эмчит диэни түһээн да көрө илик кэмнэрэ. Онон оџолору түбэһиэх кырдыџас “баабыскаһыттар” диэннэр төрөтөллөрө. Куонааны да ол баайга хамначчыттыыр киһи эбэтэ, икки хараџа суох Мэссээн диэн дьикти ааттаах эмээхсин, от тэлгэтиилээх муостата суох балаџанга “баабыскалаан” төрөппүт. Онтукалара да омуна суох, остуоруйалаах, оһоллоно сыспыта иһиллэр. Эмээхсин уолу үөрүйэх илиитин иминэн киинин “лыс” гыннаран быһан баран, талах олоппоско олорон куобах тириитинэн суулаан иһэн, алџас сиргэ ньылбы тутан түһэрээхтээбит. Оо, онно куттанан харбыаласпытын, салџаластаабытын хойут күлүү-элэк курдук кэпсээн онгостубуттар. Хата онно уол эмсэбэлээбитэ, туга доргуйбута билингнэ диэри чолчу биллибэт. Ытаһа, хаппырыһа суох улаатан испит. Бэл өлө-хаала угуйан бускута сыттабына ийэтин балыстара хотонтон, мастан киирээт, таптаары туруору тартахтарына, ытыан оннугар күлэ-күлэ

ыманнаабытынан барар эбит. Бээ эрэ, ол да ба҅ар "ноолоох" эбитэ дуу? Ханнык биэлсэр чинчийбитэ баарай? Ба҅ар харах балай эмээхсин ал҅ас сиргэ түһэриитигэр туга эрэ доргуйан, тымыр хамсаан дуу, ытыыры "сөбүлээбэт" буола айылгытын миэрэтэ кэһиллибитэ буолаарай? Атын буоллар субу утуйбут о҅ону туруору тартаха, булгуччу ытыахтаах этэ ээ. Дьикти! Куонааны, маннайгы кыыс эдьийэ, былыргылыы кэпсииллэринэн "харалаан" иһэн, ол аата күлэр, ымайар, киһини билэр буолан иһэн өлбүтүнэн, "эмийин оннугар" уол эрдэ үөскээн төрөөбүтүнэн, харыстаан Суорук диэн хара ыт аатынан — "абааһыны куттаан" дьаралыктаабыттар. Оттон ата҅ар ыт о҅отун кытта утутар үгэстэммиттэр.

Уол иккис соһумар охтуута биэс саастаа҅ар этэ. Нэһилиэк киинигэр — Маайыкка көспүттэрин кэннэ, онно улууска соботох 1907 сыллааха — уол а҅ата төрүүр сылыгар, мас уһа Баанка Уйбаан баайдарга туппут мэндиемэннээх ампаара баара. Биирдэ о҅олор салааска кэмигэр күһүн, ити ампар аттыгар кыра сыырга оонньообуттар. Ол сылдьан Куонаан өр ынчыктаһан, тас кирилизһинэн ампаар иккис этээһин аанын, үктэл муостатыгар тахсан, доботторугар киһиргиирдии сүүрэкэлээбит. Ол сылдьан тэмтэрийэн эмискэ сиргэ кэлэн, бүк-тах буола түспүт да, ытаабатах...

Ону түннүгүнэн көрөн, ойон тахсыбыт ийэтэ: "Тугун ыарыйда, "айака, айака" баар дуо?" — дии-дии үйэ-хааһа туппугар, хата уола күлэр эрэ. Эмиэ эмчит суоһунан, ким да чинчийбэтэх.

Кэлин бу уол сэрии үһүс сылыттан са҅алаан, урут түүн чаастатык уолуйан араас буоларын аахсыбатааха, атын ыарылартан элбэхтэ эрэйдэнэр буола улааплыта. Хойут үлэһит да буолан баран хас да оһоллорго, моһоллорго түбэспитэ эмиэ баара. Ол содуллара үйэтин тухары аргыстаһа сылдьар.

Маннайгы соруудаха

Кулаактар эстэллэр. Баастаан боростуой табаарыстыбалар, сэбиэттэр, атыыга-эргизгнэ "Интеграл Союз" кооперативтара тэриллэллэр. Сис Күөлүн баайа Моһуо Уйбаан сотору иирэн, түүн кү харабылын Бутуу Мэхээлэ сэһийэтин быһа ыстаан куотан тахсан, атах салбаһын саппат чалбахха умса түһэн өлөн хаалар. Эмээхсинин урукку кэргэһинтэн о҅олоро, улаатан туран эрэр дьһн, Куонаан а҅ата, атын да үлэһиттэрэ бары сүөһү өлүүлээх-аналлаах үрүө-тараа ыһыллан, онно-манна олохсуйаллар.

Баастаан Ньюкуус Үрүмэлээх күөлгэ ынахтаах, оһустаах, аттаах урукку эргэ сайылык бала҅аныгар олохсуйар. Ыллара диэн уһуор, эмиэ туран эрэр икки уоллаах аһардас Омуука эмээхсин, күөл уһа ата҅ар Ыгынаастаах уруккаттан бааллар.

Куонаан а҅ата кыра эрдэһинэ мэһигиттэн Бутукаай Ньюкуус диэн ааттамыт киһи үөрэбэ да суох буоллар, турбут-олорбут, кэлбит-барбыт, сангарбыт-ингэрбит араатарын санга былаас тойотторо таба көрөннөр үс тоһойго — өрүс уһуор Уолба҅а, Маайыкка уонна бу эһэр, Сыалыһардааха

сэбиэт председателэ онгорбуттар. Ол иһин сырыыта-айана элбээбит, дьэ-тигэр дэҥнэ кэстөн ааһар. Эбиитигэр, улуус киинигэр — Аартыкка үөрэх курсугар өр сүтэн хаалар. Сайын дьэилэригэр хаампат кыра кыыс — Кытара уонна 4 саастаах Куонаан ийэлэринээн эрэ бааллар.

Биирдэ ийэлэрэ ынабын төрүөх чинчилэммитигэр, дьэ иннигэр аҕалан эргэ сэргэбэ баайда. Уол, соботох да буоллар, таһырдыа тахсан, сабаранньа буорун хаһан энтин оонньуур. Ол сылдьан кыра эрэри болбойбута, арай ынах сыппыт, кэнниттэн атах туйахтара чороһон тахсыбыттарын соһуһа көрөн киирэн:

— Ийээ, түргэнник... түргэнник тахсан көр, ынахпыт өлөн ээрэ, — диэн ыксаан муннун сотто-сотто тыын быһаҕаһынан бөтүөхтүү турбут.

— Бу уол тугу-тугу “хоролоото” — хайаабыт, — диэт, ийэтэ таһырдыа ой-бугугар, уола ыстаанын бүүрүгүтэн туттубутунан кытта тилэх үктэхэр.

— Оҕом маладьыас! Кытаат Ыгынаастаахха тийиэн Хочоннуур кыһы ыңгыран аҕал: “Ынахпыт төрөөн ээрэ, көмөлөстүн”, диэ.

Уол ыстаанын өрө тардынан, сэбэһэ быатын чингэппитэ буолаат, талах быыһа ыллыгынан атах сыгынньах ыалын диэки биирдэ кэстөн хаалар.

Өр буолбата, 14 саастаах эрэри, хотон үлэтигэр, дьонугар сөптөөх көмө оҕолоро суох буолан, үөрэммэккэ уурайбыт, синнигэс үһүн курбуу кыыс, уолу букатын ыраабынан хаалларан, кюота кэлэн, эрэйдэнэ сытар ынаҕы “илиилээн” төрөтүһэн абырыыр.

Киэһэ саҕа ыаммыт уоһаҕы сии олороннор, кимнээбэр да хата Куонаан — киһи буолан бүгүн улаханник туһалаабытын туһунан киһиргэтэ собуһс кэпсэтии өрө кыынньар.

Уол онтон тэбиэһирэн, үөрэн, күөх от тэлгэтиилээх сыһыары хотонноох балаҕаныгар төкүнүйэ-күөлэһийэ сырытта.

Куонаан аны үлэ киһитэ

Уол аңардас сорук-боллур, туһа эрэ оҕото буолара уурайан, аны дьыҥнээх “үлэ киһитэ” буолла. Ол манник этэ.

Олорор күөллэрин тулата барыта оттонор ходуһа. Онно бу түөлбэ үс ыалын дьоно уопсай “табаарыстыба” отун эмиэ оттуулар. Аныгы курдук: “кыра оҕолордоохпун, кыайбаппын” диэн ким да мэнээк сыппат, син биир оттоһор, сорудах да кытаанах. Куонаанга дьөксө да хаама илик балтын — Кытараны хадьымал устун тарда-соһо сылдьарыгар ийэтэ таба тэллэх аңарын быалаан биэрбитэ. Эбиитигэр, оҕотун бырдахтыырыгар кыл дэй-биир туттарбыта. Уол ардаҕа эрэ суох күн буоллар, ийэтэ от харбаан мунньарын эбэтэр бугуллурун багыһа, оҕотун, ыарыҕатар да буоллар, сослутунан сылдьар. Баҕар сорохтор: “Бу уолчаан балтын биир сиргэ саарата оло-руобун, айа, тобо сосуһан муннанара эбитэй?” — диэхтэрэ. Ол эрэри, кыыс ийэтэ кинилэртэн тэйдэр эрэ, ытаан ыра барар, олус хаппырыыс кыыс. Дэлэбэ: “Ытаан, ытаан быара быстара буолла”, — диэхтэрэ дуо?

Биирдэ уол өр сосуһан сылайда, эбиитигэр бырдахтыыра да салгытта. Бэйэтин эмиэ бырдахтанара наада. Сотору хата ортоһуор собуһс тыал түһэн, кэнникиннэн бырдах да аһыйаабыт курдук буолла.

Ийэлэрэ балайда ыраах тэйбит. Куонаан оҕотугар кыһаммакка тэйиччи собуһс окко төкүнүйэ сырытта. Балта наар ытыыр бэйэтэ, саңгата суох тэллэбин ортотугар чуумпура, элкээрэн олорон тугу эрэ төнгөнгөнөөн боодууһастаһар. Онтун быһыгар, сөп-сөп аһыыр курдук айабын чабырҕатар тыаһа иһиллэр. Ону дыктиргээн убайа биллэрбэккэ сэрэнэн көрбүтэ, кыһа арай ытыһын саланар, хайыыр. "Аспыт, үппүт отууга баара ээ, бу кыыс тугу сиэн саланан ньамырҕатар", — дии санаан, уол сүүрэн кэлэр.

Кыыс чуумпурбутун эмискэ айматан уонна ийэтэ атгыгар суобун дьэ эрэ билэн, таһыллыбытгы, ытаа да ытаа буолар. Илиитэ, уоһа барыта араҕас убаҕаһынан ымһаммыт. Уол соһуспата, хата хабарҕатын мунгунан ийэтигэр туһаайан:

— Ийэ-э, ийэ-э! Кыы-һын "каа-ка-ла-аан" ба-ран, он-тун сиэн эр-ээр, — хаһытаан быгарытта. Тыал аанһа иһитиннэрбэтэ быһыылаах, ийэлэрэ балайда ыраах сылдьан, былаатын уһа энгэрин кулгааҕар арына кыбытан ытыһын холботон күөйэ тутунна:

— Туох дии-гин, исти-бэп-пин?!.. О-һонг хайаа-таа? — дии-дии бэрт түргэнник хааман чугаһы сатыыр.

— Кыы-һын "каа-ка-паан" баран, онтун сиэн эр-ээр, — уол маннайгы этиитин уларыта собуһс үөһүлээтэ.

— Ээ... "ыт кыһа" туох буоллаҕай? Тут, тут, өйөө... Охтон таңаһын-сабын барытын марайдыаҕа, — ийэлэрэ сотору сүүрэн кэлэн, кыһын саҕатыттан харбаан өрө гартан, күөл диэки илдэн иһэн:

— Нокоо, эн тэллэҕи соһон аҕал, аргыйы аҕай, убаҕаһа тарбаабат гына... Ууга сайбыахпыт буоллаҕа, — дииэн соруйда, кыыс ырбаахытын уһулла.

— Пыы-ы-пы, пыы, пахай! Каа-ка, каа-ка! Бу! Бу! — дии-дии Огдоо кыһын айабын, илиитин уунан ыраастыыр. Ол аайы хаппырыыс оҕо дьэ сылтах көстүбүччэ ытаан ньаабынааһын бөбөтө. Тэллэхтэрин эмиэ ыраастаатылар. Онтон ылата аны "сэрэххэ" диэбит курдук уоллаах кыыс ходуһаҕа сылдьан чэпчэтинэргэ анал, улахан чабычактаах сылдьаллар.

Ити быһылаантан ылата наар туос чабычактарын ыйа-ыйа: "Каака, каакый, каакыйдаа!" — дииэн салгытан да быһыылаах — кыыстара дьэ оройдоон, "наадата" кэлээри гыннаҕына: "Каака, каака", — диэтэр эрэ, онно ылан олордор буоллулар.

Уолчаан үлэлиир ийэтигэр итинэн көмөлөһөрүн иһин: "Куонаан аны "үлэ киһитэ" буола охсубут, "эр бэрдэ", дэнэн эмиэ үөрэр, сылайбытын умнар.

Арангаска

Оттооһун бүппүтүн кэннэ күһүн "Табаарыстыба" кыһын сиир аһылыгар эбии өрүс кыдымаҕа киирэрин саҕана, муораттан таһсан ыыр балыкка хохолоох-харгылаах чэй таастаах биэрэктэргэ мунхалааһын күргүөмүнэн,

кылгас кэмнэ ытыллар. Ньюкуустаах онно кыра кыыстарын талабынан өрүллүбүт бэстиэл-хааһаха, биһиккэ курдук суулаан уган akka ынгыырдаан өрүс үөһээ өттүгэр киирэллэр. Аҕата ол оболоох атыгар Куонааны мэнгэстэн баран, түһэн хаалбатыгар ортотунан саал былаатынан бэйэтигэр сыһыары курданын кэбиһэр. Оттон ийэлэрэ туспа толору ындыылаах абынан кинилэри батыһар. Аттар сотору-сотору бадараанга батыллан обутахтарына обургу сүпсүөр буолар. Ожо akka баттатан тумнаста сыһыыта, ууга чампайданыыта, аттары таһаҕастарын көбүрэтэн-устан туруоруу. Быһата өлбөккө, оһолломмокко эрэ айаннааһын, эрэйэ элбэх. Ону бу кыра лоскуйга барытын эридьиэстиир уустук. Эбиитигэр, тыа быһынан, суола суох сиринэн айаннаан, ожо талахха, тииккэ обустарбатын диэн, аҕата хаҕас илиитинэн силэйэ, анһына аһаран иһэр.

Ол Арангас диэн тийиэхтээх сирдэригэр, уруккулуу этиллэринэн Микитэ “түөкүн”-күрүөйэх киирэн саһа сылдыара иһиллибитэ өр буолла. Биридэ ол күрүөйэх-хаайыылаах нуучча Мэссээн эмээхсин араҕаһын алдытан, хаппыт балыгы, харчылаах мас холбукатын уорбута кэпсэнэрэ. Бу, ол соботох арангас турарынан ааттаммыт. Манна хаайыы сирэ буолбатах эрэ-эри, өрүс үөһэ баар ыаллыы Ньюора улууһугар көмүһү көрдүүр, хостуур хаайыы лаабырдара бааллара. Урут да онтон бэрэбинэлэри, сылбахтары холбуу баайа-баайа хаайыылаахтар күрээп аллараа устан сүтэллэрэ хамтүм иһиллэн, ожо-дьяхтар куттаныыта элбиирэ. Бэл сорохтор отоннуу сылдыан ыраахтап да көрбүттэр бааллара. Арай ону бу түөлбэ эр дьоно, буолуохтаабын курдук истэн, хал буолан соччо кыһаммат курдуктар. Куонаан да уол: “Ээ, ол Микитэ кэлбитэ ыраатта. Кими да тыппат, аһырыгар эрэ уорар үһү”, — диэни истэн аһарар буолан, олус куттаммат. Ол эрэри: “Ол эрэри түөкүн аата түөкүн, куһаҕан киһи буоллаҕа”, — диэ саныыра.

Арангаска тийибиттэрэ хас да киһи, сыл ахсын манна мунҕа кэнниттэн атынан үөһэ соһон хаалларбыт хаарбас-онгочолорун муоҕа кууран сахсайбытын ханапааккалы сылдыаллар. Уол ологго сүүрэн тийибитэ, билэр кийитэ Сиикэй Уйбаан доботторугар тугу эрэ кэпси киэн айаҕа дьялларангы олорор.

— Бу хаарбаһы уонча сыллаабыта аатырбыт мас уһа Чохороон Ылдыаа тикпитэ. Оччолорго наар сүгэнэн, эрбии, тимир тоһоҕо суоҕа. Көрүң эрэ, бу мас тоһоҕолору хайдах онгорон туттарарый?

— Һы, Һы! Ханна, ханна? — диэн биир эдэр уол, бачча тухары болбойо илигиттэн өрүкүйэр.

— Мэ көр, көр! Хаптаһын тыылар курдук саатар ыастаммат даһаны. Көрөрүң курдук, сир муобунан эрэ бүөлэнэр “хаа”.

Бу кэпсэтиилэрэ кыра Куонаан кулбаабыр санга сүүрэн сонун буолан хатанна.

...Манҕайгы мунҕа түһүүтүттэн тахсаннар, этэнгэ айаннаабыт маалаһыннарын курдук күөстэнээри, аҕалара талах быһан сиргэ тэлгэтэн би-

эрбит, манна "курууда" дэнэр ас астыыр анал тэлгэтиилэригэр Огдоо тууччах хатырыктыы олордо. Ону көрөн ойон туран Сиикэй Уйбаан, өтүгэр баайыллыбыт кыыннаах быһабын хаста-хаста дьахтар диэки атарбастаабытыгар, Куонаан кытта балыһан сыаппайда.

— Огдоо-Дьэбдьэ балтым, санаһым кытаат миэхэ лапчаанын, лапчаанын, эттээх собус гына... — дии-дии, бутуйа, булкуйа уруурбаабыта буолан күлэ-сала, быһабын тулпутунан Уйбаан кытыы дулбаба олорунан кэбистэ. Огдоо бу киһини билэр, биир сирдээбэ буолан, тууччах лапчааннаах кэрчигин быһыах курдук кэмни тутта.

— Хайа, Уйбаан, көр! Баччаны дуо... эбэтэр... — диэн ситэ этиэн иннигэр хап-сабар киһитэ:

— Обургу, обургу астаах собус: гына, — диэбитигэр, Огдоо кырдьык обургу лапчааннаах кэрчиги быһа баттаан биэрдэ. Ону киһитэ бэйэтин быһабынан быһа-быһа, сыа-сым курдук айабын чамырбатан ыстыы-ыстыы өрүһүспүттүү, аһын ордуга талахха сытарын быһабынан дугдуруйа-дугдуруйа дьүккүтэн истэ. Онтун быһыһыгар: "Оо, эбэбит барахсан үтэлээбитэ тугун бабас үчүгэйэй? — диэн махтал, баһыыба тыллаах буолла. Сотору оннук аһаан-сиэн, уһун-тиһин туора соттон, быһабын кыыныгар уктан, ураһатын диэки: "Огдоо, улахан баһыыба", — диэн, киэн далайга махтаммытын курдук этэ-этэ хаама турда. Урут итинниги көрбөтөх Куонаан:

— Ийээ, ити киһи хайаата... ыт курдук сиикэйи сиир дуо? Па! — диэн чабаарда.

— Ээ, ити уруккуттан... Күөс буһарыгар тийбэт инсэлээх. Аатырар аһастаах киһи. "Төрдүлэрин" баппыт... Итиннигин иһин да Сиикэй Уйбаан ааттаннаба...

— "Төрүттэрэ" диэн тугуй?.. Хос аатыттан өһүргэнэр дуо? — Уол талах төбөтүн үөһэттэн уунан ылаары чараппачыһа туран, истэр, билэр бабата тулуппат.

— "Төрдүлэрэ" диэн уруулара -- эһэтэ, абата, эбэтэ да буолуон сеп... Өһүргэнэр, өһүргэнэр, дьон күлүү гынан ингэрбит ааттара, таптал аат буолбатах. Эн албас этэн кэбиһээрэбин, сэрэн!

— Оччоҕо кими баппыта буолуой, абатын дуу, эһэтин дуу? Өһүргэнэбинэ таһыйа дуо?

— Чэ, чэ, түксү! Таһыйан буолумуна, — ийэ уруккуттан да уола үрүт-үөһө ыйытар үгэһиттэн хал буолбута таайан, Куонаанын буйыда.

Микиитэни көрсүү

Арагаска чэй оннугар туттарга кипириэй уонна ас миинигэр кутарга, сороҕор хобордооххо буһаран, оҕолор уокка үтэн сииллэригэр саахар амтаннаах, манна "ирдьики" дэнэр таас быһыын үүнээйитин силиһин хомуйа, таарычы отоннуу дьахталлар, оҕолор тыаба тахсаллар. Ити ирдьикилэрин силиһэ сизэрэйдиги хара сымнабас хахтаах. Ону кыһыйан кэбистэххэ, үпүрүт, син мохуруонтан эрэ синньигэс "ас" тахсар. Маны кугуйах хороонугар

мунньуммугун эмиэ булаллар. Бу туһалаах бэрт үүнээйини сорохтор Дьаангы сардааната быһыылаах дэһэллэр.

Куонаан дьонун кытта тыаба сылдыһа үөрэнэн, биир ыраас күн, дьоно мунхалыы киирбиттэрин кэннэ, балтын көрө ураһаба хаалан баран, кыыс утуйбутунан туһанан, тыаба тахсар. Онно хара бородьуна отон кытта көстөр. Уолу ол да олус умсугутар.

Арай отонноон сии сырыттабына, кыра собуус киһи, ханнык эрэ сүгэһэр-дээх тэйиччи кини иннинэн ааһан ээрэ. Ону уол мунхаба билэр уола “Төбөтөөн Бааска дуу”, — дии саныыр.

— Баас-каа, Баас-каа! Тохтоо, мии-гин күү-үт, — дии-дии, туран сүүрэр.

Баран эрэр киһи өс киирбэх, тохтоон уолу күүтэн турар. Уол чугаһаабыта арыый атын киһи буолан биэрэн, төттөрү сүүрэн кыаһалыктанан истэбинэ, киһитэ кэлэн тутан ылар, күлэ-күлэ төбөтүн имэрийбэхтиир.

— Я, Никита... добрый, — Күрүөйэх “түөкүн” түөһүн тонгсунар. — Папө, маме не говори, ладно, — диэт, суумкатын түһэрэн, кыра килиэп сухарыытын, биир бэчизинньэни, икки суу кэмпиэти уол сизибигэр уган биэрэн, ытан кэбиһэр. Бэйэтэ тыа быһынан түргэнник элэнгии турар.

Быстах тыа сахатын оҕото эрэйдээх, урут дьиэтигэр эрдэбинэ сыл баһыгар-атабар эрэ көрөр астарын бэлэхтэтэн, куттаммыта ааһа охсон, биир кэмпиэти таһааран, айабар уктан кэбиһэр. Ураһатыгар кэлбитэ, балта куолутунан ытаан “быара быстара” чугаһаабыт, сиргэ төкүнүйэ сылдыар. Дьоно тахсыбыттарыгар, хата үөрбүт-көппүт курдук, күрээбититтэн кыбыстыбакка, дыкти сонунун кэпсээн үллэнгэтэр.

— Мин отонноон сии сырыттым... Онно киһини — “ууччаны” көрүстүм. Миэхэ кини бу биэрдэ. — Уол нууччаны хотугулуу ааттаан баран, “түөкүнтэн” тугу ылбытын таһаартаан көрдөртүүр. — Кини эттэ: “Микиитэ дуобарай. Паапа, маама не кэбэри”, — диэн.

— Оо, нохоо! Туохха-туохха түбэһэн өлөр төбөт буолабын. Ол иһин да оҕон ытаан олох “төбөтө тахсыбыт”... Дьэ, харабыл-оҕоһут бөбөтө... — Ийэ куттаммытын таһаарынар. — Кырдык, аҕалбыт астарыттан көрдөххө да, “ууччалы” да сангарбыта буоларынан, бу уол булгуччу Микиитэни көрсүбүт. “Улуу” күтүр, хата өлөрбөтөбө баһыыба эбит! Ноо...! Соботобун тыаба барбаг буол диэн хаста эппиппиний, ээ? — Огдоо сымнабаһынан, аҕыйах сангалаабынан аатырар бэйэтэ, куттаммыта, соһуйбута бэрдиттэн уһун араатары, эбии кута-симэ турда.

— Бэйи эрэ, добор! Куонаанын тугу онгорбута баарай? Албаска туох барыта тахсыан сөп. Дьингэр хаайыылаах да киһи! Кыраттан да түбэспиттэр, ньэчээнныктэр түүрэйдээһиннэриттэн, “атах балай” барыахтарын сөп — бу биһиги курдук кэнэн, көнө дьон. Ити “уучча” манна көстөр буолбута ыраатта да, айыы даҕаны, өлөрүүгэ соруммута биллибэт. Хата үтө санаалаах, оҕомсох эбит... Оттон уорара — ол харбыян-ачыктаан, “Оһоҕос Уйбаан” олуйара эмиэ баар! Оҕобун таһыйман, бачча улахан киһини. Аны икки сы-

лынан үөрэхтэниэ дии! — Абата Бугукаай оҕо сылдьан бэйэтэ итиннээбэр обургу мэнигин санаан ылла.

— Хата дие!.. — Сиикэй Уйбаан Ньюкууска сөбүлэхэр.

Бу олохтоох сахаларга Микиитэ дэнэр, Ньюораттан күрээбит Никита Сирицев сайыны быһа саһа сылдьан баран, күһүн ыалга бэйэтинэн киирэн, милицияба туттарыллыбыта. Доппурооска, кини бу Аранас эргин туох буоларын, дьон дьүһүннэригэр тийэ аахтара билэрин кэпсээбит. "Түүн талаҕынан сабылла сытар балыктарыттан ылан барарбын билбэтэр этэ", — диирэ үһү.

Тумус хайаҕа айан

Куонаан иккис сыарбаҕа утуйа-утуйа уһуктан кибииккэ быһынан көрдөбүнэ, табалар сүрэхтээбэтиги тылларын таһааран, аатыгар эрэ сиэлэн көлөпгөнөһөн иһэллэр. Сааскы күн сыралбаныттан хаар уулан, сыарба суол кыдьыатыгар түгнэстэ да сыһар. Ол сытан уол биир табатын муоһа туллан түспүтүн дыктиргии санаата. Итини ийэтэ кибииккэ иһин сөрүүкэтээри аанын тэлэйбитигэр чуолкайдык көрдө.

Суол кытытыгар харалдыкка мооньулара хара-эриэн, кыламаннара кыһыл хабдылар түһэ-түһэ көгөллөр. Манныктары урут харахтыы илик кыра уолга барыта сонун. Кини бу ханна баран иһэллэрин хантан билиэ баарай? Ол туһунан хас да сыл буолан эрэ баран, дьонун кэпсээниттэн билиэбэ. Ону биһиги бүтэһиккэ этэн аһарыахпыт.

Син өр айаннаатылар быһыылаах, аара кыараҕас балааккаларын тардан хас да хоннулар. Абалара ол сааскы хабдылартан тэһитэ ытыалаан ылан күөстэнэллэр. Уол өйдөбүлүнэн, астарга ол эрэ курдук. Кини өрүү хабды буутун, үт иһэ-иһэ тутан олоһор буолар. Кини биирдэ эмиз утуйан уһуктубутугар ийэтэ:

— Куонаан, доһор, дыэбитигэр төннөр үһүбүт... хата үчүгэй, — диэн үөрбүт көрүгнээх сыллаан ылла.

— "Туо-ба" бай-бап-пытый... оччоҕо? — Уол быһаарыта суох дорҕоон эрэ таһаарар, элээр-мэлээр көрөр.

— Эн утуйа сыттаахына Дьуона уонна Чоохур диэн бу сир — Уолба дьуоно утары көрүстүлэр. Этэллэр: "Саас буолла, суол алдьанна, уутуйда. Онон бу ырыган табаларынан, хара сиринэн Кулума сиригэр, Тумус Хайаҕа кыайан тийиэххит суох, хойутаабыккыт... Онон төннүг, диэтилэр. Биирдэстэрэ аты-эргизэн салайааччыта. — Огдоо улахан киһилиин кэпсэтэрдии, тылын сымнаппакка, уларыппакка, уола быһаардар-быһаарбатын, сонунун тоҕо тэбээн кэбистэ. Хата уол онуоха бөрүкү кыһаммакка, хат утуйан хаалла.

Ньюкуус инники ньуобулаан иһэр табаларын тохотон, Огдооҕо кэллэ.

— Дьэ, доһор! Ити Дьуона Сэлэпсиэп, "Интеграл Сойуус" кээпэрэтиибэр — биһиэхэ тойон. Онон бэйэтинэн дыһал онордо. "Бирикээскин уларытан дойдугар үлэлэтиэм. Силимэйиэп, уу суола аһыллыаҕар диэри бэйэтэ олоро түһэригэр тийэр", диир, — Абалара, хаардаах уу бөлүөхпүт тыс

этэрбэһин, быһабын таһааран, ньиккэрийэ турда. — Мантан бэрт чугас Со-
лкоон күөлүн ыла баар, онно тийээн хонон төннөргө...

Солкоонго тийибиттэрэ, Кэччээ эмээхсин, сааһын сиппит уола Чороо-
чолуун, кыра кыыһа Маачынканы эрэ бааллар. Куонааны күөрчэбинэн,
суоратынан күндүлээтилэр. Кини үһүнүк кибииккэбэ хаайыллыбытын дьэ
манна сүүрэн-көтөн сүһүөхтэрин үһүгуннарда. Чороочо да, сиппит уол эрэ-
эри, мэник быһыылаах, Куонаантан дьээбэтэ араһлат. Онтун быһыгар
Ньукууска да икки уостаах саатыгар ымсыыран, биір уостаабын ата-
таһаары, өрө тутар. Онуоха биір дэстэрэ киіриммэт. Ол булкулла олордох-
торуна, Маачынка таһырдыаттан сүүрэн киірде.

— Убаай! Күөл ортотун диэки элбэх хаастар түстүлэр.

— Кырдык дуо, албынын ини? — дии-дии Чороочо бэрдээнин истиэ-
нэттэн хаба тардан ылан таһырдыа ыстанна. Кэнниттэн Куонаан кытта ойдо.
Уол, саатын күрүө үрдүгэр ууран туран, үстэ-түөртэ биір диргэттэ да, туох кэ-
лиэй? Хата уол киір битигэр, ийэтэ Кэччээ:

— Аҕан кэллэбинэ кэһэтиэ, хааска бэрдээнэммит буола-буола, — ди-
эн уолугар уордайар. Уол кыһаммат, хата хараба эбии өргөстөммүт.

Бу айан туохха соруктаабын чопчу билбэтэр даҕаны, Куонаанга элбэх
санганы элтэ — көрбөтөхтөрүн биллэрдэ — тыыннаах хабдылары, хааста-
ры, суору, тураабы, таба айанын, муостара түһүүтүн, кибииккэ, балаакка
олохторун эгин. Быһата, кини манна “аан дойдутун, эбии арыыйытын”
салбаабыта.

Ньукуустаах бу ханна баран иһэн төннүбүттэрэй?

Кинилэр өрүстэринэн борохуот тахса илигэ. Ол иһин Арбынга уонна
Кулумаба аналлаах таһаҕас Кулума өрүс төрдүгэр борохуотунан Тумус
Хайаба мунһуллара. Оннобу база үлэһитин солбуйа сорудахтанан бу,
Ньукууска хойутаан истэбинэ, тойоно көрсөн, төннүбүтэ. Ити саас Тумус
Хайаба уоспа сыары табаары кытта кэлсэн, ыал аһаарын саппыта. Онон
Ньукуустаах: “Төннөрбүттэрэ үчүгэй эбит, эрдэ өлөн хаалыахпытын сөп
этэ”, — дэһиспиттэр.

Балыс “кэллэ”

Бутукаайдаах аны Сиэрпэлээх диэн ыалга Дүлүгү учаастагар көһөн кэл-
лилэр. Үһүйээн кэлсээнинэн, бу дьонно аҕалара биір Тэрэпиискэ Уйбаан-
ча диэн эбит. Онон кинилэр иккиэн булумһуннан төрөөбүт — “түннүк”
уолаттара. Ону хойут истиһэн, уруурҕаһан да, саатар биір дэ дьуккаах сай-
ылыырга сүбэлэспиттэр... Сиэрпэ Лухаа икки уоллаах, икки кыыстаах. От-
тон Бутукаай Ньукууска соботох уол Суорук-Куонаан эрэ. Ачыктааһын.

Лухаа улахан уола Оппуоннуун Кубалаах күөлтэн сордонноон икки акка
толору, талабынан тиһэн, ыгыырдаан салыбыратан, ньылыбыратан кэллэ-
лэрэ да барыларыгар өрүү.

Улахаттар сордону истээн, ыһаарылыырга мөхсөллөр. Оо, тыа сахала-
ра оччолорго сыалаах иһи искэбин (манна истэх) этин кытта хобордооххо

бииргэ булкуйан буһаралларыттан ордук ас туох кэлиэй? Быһата "саламааттаах" дьоро киэһэ буоллаҕа! Ол эрэри олус "тугга" түспүттэри ити ас түүн кимин-тугун биллэрэн аһарара эмиэ баар буолааччы. Сордог үксэ кыһыҥыга хаһаас — хачамаастаан хатарыллар. Итиниэхэ эбии мундуну, кыл кыра "тимир атабы" эмиэ бүтэйдии хатаран, буруоҕа ыһаарыллар. Онон кыһын "кумах барча" диэн оҥоһуллар. Ол күөлгэ киирэн, уута тэстибэт гына, кураанах ойбон хаһыллар. Ойбонго мундуну, ити балыгы хаалан, собох маһынан үнтү сынныллар. Ону хаһаас балык сыатыгар булкуйан ньуосканнан чэйи кытта сиэниллэр. Маны эмиэ Куонаан бэйэлэригэр урут суобун санга көрдө.

Огдон кусчуттара соботох Ньюкуус эрэ. Луһаа, эр киһи эрэри, бэл сааттан куттанар. Хата төттөрүтүн антах, дьэстигэр, Огдоо куска сааһыт этэ. Манна дьахтар киһи сааланара олус сэдэх түбэлтэннэн аабыллар. Ньюкуус дьыгэр манна сүрүн сыала, кэргэнэ Огдоо биэс сыл хойутаан баран эмискэ оҕолоору соһутан, аймахтаһан бииргэ көрөөрү-истээри кэлбит.

Биир күн Огдоо "олороору" — оҕо төрөтөөрү ыксатан, балаҕан иһигэр хара сиргэ хаппыт от тэлгэтилер, биир муннука "тоһоҕо-мас" диэни туруордулар. Саха дьахтара ити тоһоҕоттон тардыстан олорон, сытан "босхолонуохтаах" эбит. Ол харыс тыһынан этиллэр. Бу бэлэмнэни араллаанын иһигэр Луһаа кыра уола Ноото Куонааны кытта сүтэн хааллылар. "Саасты уолаттар таһырдыа оонньуу бардахтара", — диэтилер.

Кэмниэ кэнэбэс, хомнуо хойут, Огдоо, кыыс оҕону этэнгэ "аҕалбытын" кэннэ, уолаттар тугу да билбэтэх-көрбөтөх курдук, кэри-куру, бытырыһаһан киирэн кэлиилэр. Ханна сылдыбыттара, тугу оҥорбуттара тутта биллиннэ. Арай кинилэр үп-үрүн "бытыктанан" хаалбыттар.

— Оо, бу уолаттар уоруйах буолбуккут дуу... Омуһаха киирэн, сүөгэйи сизбиккит, буолбат дуо? — кэтэбэрийин түнүк аһыттан Луһаа сангата иһилэр.

— Ол иһин да, сүппүттэрэ дьиктитэ баара, — аны улахан кыыс Өлөөнчөөн чабаарар.

— С-суох, с-суох, сизбэтибит. — Ноото доһорун диэки кылап-халап көрөр.

— Оччоҕо хайдах сүөгэйинэн "бытыктанныгыт"? — Луһаа кэргэнэ Нуукаа сымнаҕастык этэ-этэ күлэ олоордо. Өс киирбэх Куонаан муннун, уоһун туора согтубута, ытыһа барыта сүөгэй буолан соһутта.

Ити курдук түгэнинэн туһанан, үт уурар чычаас омуһаха киирэн "көрүлээбит" уолаттар буруйдара халыҥын иһин, бу балаҕанга "санга киһи" өбиллэн, ол үөрүүтүгэр күлүүнэн, элэгинэн солбуллан хаалла. Уолаттар урут манньк быһыыга мөнүллэр, таһыллар да бэйэлэрэ, ону олуһун дьиктиргээгилэр.

Киэһэлик Куонаан күрдүк диэки ииктии туран, куобах кутуруга сытарын харбаан ылла. Киирэн оргууй ийэтин быһыһын сэгэттэ.

— Ийээ, мэ! — диэн түүнү уунан турда.

— Обом үчүгэ-эй, өйдөөх! — диең мүчүк гынаат, ийэтэ түүнү ылла...

Ити күн кини саңа балыстаммытыттан төбөтүгэр туох-ханнык санаалар кириртэлээн тахсыбыттарын таайар уустук. Ол эрэери, куобах кутуруга кыһыл оҕоҕо туохха туттуллуохтааҕа, улахаттарга да өйдөнөр ини?

Сэрэйдэххэ, уолга ити түгэнгэ биир мындыр санаа охсуллан аастаҕа.

“Ахтамабыл” диэннэрин көрүү

Борохуоттар Индигиргэ тахсаннар, уңа энэргэ, былырыын сайын Буор Үрэх төрдүгэр олохсуйбуттара иһиллибитэ. Аны быйыл эргэ таңара дызлээх Маайыктан үөһэ, бэрт чугас Хотойбо хомотугар уларыйан кыстаабыттар. Ону ханас энэр дьоно түүл-бит курдук дыктиргии истэллэр. Буолумуна, бу өрүскэ кинилэр аан бастаан тахсыылара буолан, улахан интэриэһи үөскэппитэ, мээнэбэ буолбатаҕа. Онон 1936 сыл улуус историятыгар, кэ-нэбэс даҕаны умнуллуо суоҕа.

— Бу биһиги балаҕаммыт уонун саҕа үһүн буолан баран, үс-түөрт төгүл үрдүк үһү, — диең сыыйар Охоноос.

— Эс, онугу хайдах сатаан оноруохтарай, тимир үһү дэһэллэр дии? Хайаан оччоҕо тимирбэт, уу да кирибэ? Дьөксө икки улуус ыңдытынтаһаҕаһын барытын хаалана сылдьар үһүлэр, — олонхочут Нэриэс Дьөҕүөр тон балык хатырыкты туран, сөбүлэспэтти тыллаһар.

— Абалаах! Киирэн көрбүт киһи баар ини! Кырдык улахан “хаа” дэһэллэр, — кэпсэтиигэ Нэриэс уола Ханнай Бүөтүр холбоһор.

Ньукуус үлэбэ, сиртэн-сиргэ көһөрө билигин да тохтообот. Аны күһүн уола оскуолаҕа кириэхтээх буолан, бу уңуор Маайыкка айаннаан иһэллэр. Уола Суорук диэххэ дылы, аны бу ыт оҕотун суорҕанга суулаан илдэ иһэр. Онон урукку курдук утуйбат, ытын көрөр-истэр.

Өрүскэ чугаһаабыттара, иннилэригэр тыас-уус, сыт-сымар. Сотору икки буруолаах-тараалаах, били “ахтамабыл” диэннэрэ, хаарга буксуйа-буксуйа утары иһэллэрэ көһүннэ. Ол иһэн, эмискэ биир сиргэ битийэн бирилэ-этилэр. Күрдьэхтээх дьон ойон түһэннэр, үөхсэ-үөхсэ, көлүөһэ анныларыттан хаары ыраастаан ыһахтаннылар. Ньукуустаах икки сыарҕа табалаах ойобосторунан, табалар үргэн буолуммакка бэрт эрэйинэн туораан, ааһа турдулар. Маннык “тимир кыыллары” Куонаан эрэ буолуохтааҕар. дьоно да аан манҕнай илэ көрөн, өмүттүү буолла.

Кыра киһи — Куонаан билиитэ эмиз бииринэн эбилиннэбэ ити.

«“Киилэ” кэлбит үһү»

Ньукуус кэргэттеринээн Маайыкка көһөн кэлэн бастаан икки сулумах, эдэр учууталларга түспүттэрэ. Уруккуттан билсэллэр.

...Куонаан биир сарсыарда уһуктубута, “Киилэ” кэлбит үһү диең кэпсэ-тэллэр.

— Дьэ, керөөрүң, үрүң тагаска дьоннор хаамса сылдыяхтара, арай эниги патефонгут курдук сагата эрэ суох буолуоҕа, — диэн Яков учуутал быһаарар.

— Ол туохха кэлбит дьонноруй, хантан сылдыалларый? — Огдоо быһаарыыта суох, си буолуохтааҕар ыйытар.

— Үлэ дьоно, "испиисийэ" эгин буоллаҕа. — Ньюкуус чопчу билэрдии ийэ диэки керөр.

— Суох, добор, итини киһи суруйбут кэпсээнинэн онгороллор үһү. Бу кизэ Максим Горькай "Ийэ" диэн арамаанынан кердөрөллөр. — Яков, дөбөнүк өйдөөтүннэр диэн, судургутук сэхэргиир.

— Оо!.. Үөрэхтээх да киһи үөскүүр эбит. Ол Арамаан бука аҕалара буолаахтыа, — көмүлүк иннигэр табахтыы олорон, тастан киирбит Балбаара эмээхсин кэпсэтиини сэнгээрэр.

— Эбэкээ! Суох, ити арамаан диэн киһи аата буолбатах. Быһатын эттэхэ, ити үгүс остуоруйалардаах үһүн кэпсээн диэн. — Яков Семенович оскулатыгар тахсаары кинигэлэрин сыымайдыыр.

— Һы, хата мин маамалаах "тээтэ" туһунан эбит дии санаатым, — диэн Куонаан саҥа тагна олорон чабаарар. Кини "киилэ" диэни уруккуттан билэр буолан, иһигэр мунаара саныыр: "Былдыры саҥалаах Элигизт диэн улахаттар күлэр атыылааччылар мэхэмээнгэ ыйаан бурдук атыылыыра. Онно "биий кийэ, икки кийэ" диирин күлүү гыналлар. Дьэ ол киһи сатаан эппэт "киилэ" диэн ыйааһына бүгүн көстүөхтээх "үрүң тагаспытыгар" туох сыһыаннааҕа эбитэй, керөн иһиллиэ".

Кизэ эргэ тагара дьээтэ оскуолаҕа дьон "лык" курдук муһунна. Элбэх киһи кэпсэтииттэн уол истибитэ, били "киилэтэ" "киинэ" диэн буолан халла.

— Оо, аһаҕас өтүрдүөх "сыалдыалаах" сырыттаһына, холоон да оҕо этэ. Били Борсоо уола Куока "иссиньизэр" буолан, арааһы кердөрөн эрдэбэ, — муннук диэкиттэн Муойка эмээхсин сыыбыргыыра иһиллэр.

— Бабушка, инженер буолбатах, киномеханик диэн, — иккис учуутал Михаил Полушин көннөрөн биэрэр.

— Мин Чыркыап диэммин. Бу идэбэ соботох баран Дьокуускайга үөрэнним. Бу киинэбин бэрт эрэйинэн, табанан, атынан, ытынан дьаам устун тизээн аҕаллым. Аата "Ийэ" диэн. Биирдиитэ кердөрө, кердөрө ааһан иһэбин, сорууда оннук. Оҕолор айдаарыман. Киинэ ис хоһоонун кылгастык быһааран иһизбим. Динамигы эрийэргэ дьоннор наадалар, олоҕо босхо көрүөхтэрэ, — диэн билсистэ механик.

— Мин бырааппынаан эрийэбин, — Дуудар Проня көхсүн этитэн кэбистэ.

— Икки Опунья эмиз ылынабыт. — Куттук доборун Кээдэнг диэки кердө.

Уолаттар, эбии күүс киирээрэй диэбитти, ырбаахыларын сиэбин өрө ньыппарыннылар, ытыстарыгар силлэннилэр.

Киинэ дыыгыныыр, үрүҥ таҥаска дьоннор элэнгнэхэллэр. Куонаан куттаммыт санаатыгар аттар үрдүнэн ойуох курдуктар. Тыас быһыгар механик саҥата дуораһыйар. Омукчаан эмээхсин өмүрэн, тура эскирирээн, экраны тайабынан кулаан истэбинэ, тараччы тутан, таһырдыа таһаардылар. Иккис өмүрэҥ Кыыстаайы хата тулуста: “Татат, татат! Ээ, куһаҥан сах, хэ... хэ, абат...” — дии-дии, хата кэлин куһаҥаны этэ сыста да, син эристэ.

Динамигы эрийэр улахан уолаттар тириппиттэр ахан. Ортолуу тохтуу сылдыбыттарыгар, кыралар Куонааннаах тийиэн экраны тутан-хабан, имэрийиэн көрөллөр, ымсыыраллар, куттал ааспыт.

Ити курдук, улахаттары кытта кыра оҕолор — Куонааннаах, тыа ыччаттара, аан бастаан киинэни куттана, соһуйа, дыктиргии билсибиттэрэ.

Ити иннинэ, бэрт соторутаабыта Куонаан аҕата улуустан булбут түөлбөбө соботох патефонун эмиэ аан бастаан истибитэ, үөрбүтэ. Оттон “хара тэриэлкэ” — радио олох хойутаан, сэрии кэнниттэн, бастаан “сугулаан” дыиэбэ эрэ киирэн, саҥаран, эмиэ биир дыкти саҕаламмыта.

Катеры көрсүү

Эргэ таҥара дыиэлээх кыра нэһилиэк киинэ — Маайыкка, биир күн эмиэ сүпсүлгэн буолла. Куонаан тэлгэнэбэ сонньуу сырыттабына, арай улахаттар: “Хаа иһэ-эр, Ха-а иһэ-ээр!” — дэһэ-дэһэ, сорохтор биэрэктэн өрө, атыттар төттөрү сырсаллар. Тугун-ханныгын билбэт уол, оҕолору үтүктэн, эмиэ биэрэккэ тэбиннэ. Арай аттынан хас да билэр, кус саалаах дьон биэрэк диэки куота сүүрбүттэригэр, куттана санаата. Саараан, тохтоон да ылаттаата эрээри, доҕотторо син биир сүүрэллэрин тохтоппоттор. Уол өрүс үрдүк сыырыгар тийбитэ, оҕо-уруу элбээбит. Эр дьон сааларын сүгэн тураллар.

Куонаан кустууру, хабдылыыры, балыкка мунҕхалыыры, оттууру илэ көрбүт тыа оҕото, алаастан саҥардыы киэн сиргэ кэлбит буолан куттанар. Кини алта эрэ да саастаах буоллар: “Сэриилэхээри гыннылар дуу?” — диэн иһигэр санаан, салҕаластаан ылар. Син өлөрү-тиллэри айылгытын сиэринэн билэр. Дьону үтүктэн, өрүс аллараа сүүрүгүн диэки көрбүтэ, тэйиччи балаҕан саҕа туох эрэ ууну утары тыыран, тилир-талыр тыаһаан, буруота бурҕачыйан, ортотуттан ураҕас өрө хоройон иһэр. Дьоннор: “Хаачардара” диэн ити буоллаҕа. Борохуоттан ойуччу кыра “хаа” буолар эбит”, — дэһэн кэпсэтэллэр.

Катер дьону чуолкайдык көстөр гына чугаһаабыттарыгар, дьон сааларын санныларыттан сулбу таһыйан ыла-ыла, өрө тутан ытыаланан бардылар. Ону истэн, катертан эмиэ аҕыйах саалар тыастара бачыгырастылар. Өс киирбэх Куонаан төттөрү ойон истэбинэ, доҕоро Хомуллах ырбаахытын тэллэбиттэн харбаабыта, тыыра баран хаалла. Дьоннор туохтан эрэ сирэйдэрэ сырдаан, мичээрдэһэн барбыттарын көрөн, дьэ кэлэн ортолоругар киирэн, катеры кыҥастаста.

23501

Катер тиксэн "тараап" диэн хаптаһын кирилизэни түһэриннэ. Нууччалар биэрэккэ тахсан, дьоннордуун илии тутустулар, оҕолорго бэчиэннэ, кэмпие, тооромос саахар туттартаатылар. Нууччалар тугу эрэ элбэҕи сангарсаллар, мичээрдииллэр. Ону аҕыйах эрэ киһи илиитинэн-атабынан хамсаан быһаарсар курдуктар. Арай бэйэтэ да нууччалыы дьүһүннээх саас, күһүн өрүү хаар ханкыытынан халыһыта сылдыар, сөп-сөп Куонаанга дьиз таһыгар кэлэн, дьээбэлээн сирэйин энгин араастык тутта-тутта тэйиэккэлэ-эччи эдэр уол, учуутал Ылдьаа Буйууһап: "Бу уу сахалыы ааттаах "Куттамат" диэн мас катер эбит. Өлүнэҕэ тимир буолааччылар ээ", — диэн баран, катерга бөдөн хара буукубаларынан суруллубуту ыйан турда...

Оттон уол бэйэтин ааттарын — Суорук-Куонаан маннайгы буукубаларын эрэ дьизэҕэ үөрэттэрэн билэринэн, катер бастакы "К" буукубатыгар олустук ымсыырда, уруурбаата.

"Оо, аны борохуоту хаһан көрөбүн", — дии саныы-саныы, урукку билиилэригэр эбии биир билииннэн, куттаммыта ааһан, доботторунуун үөһэ бырдаатты турбута.

Былыргыттан таһара дьизэлээх, элбэх киһилээх сэлиэннэҕэ төрөөбүт, өрүү олорор оҕолор, былырын бастакы борохуоту көрөннөр, онтон да атыттары кытта бодоруһар буоланнар, саҥа кэлбит түгкэтэх тыа уола Куонаан курдук моҕотох-түгкэтэх буолбатахтара өйдөнөр суол. Куонаан даһаны манна үөрэххэ киирдэбинэ, өр олордобуна, баҕар кинилэри куотар, билиилээх-көрүүлээх уол буола улаатыан эмиэ сөп. "Инники ким тымтыктаһан көрбүтэ баарай!"

Пароходу көрүү

Олохтоохтор былырын сайын, аан бастаан Индигиргэ тахсыбыт "Шмидт" пароходу көрбүттэр. Ол туһунан быһаччы "Симиит" кэлбитэ дииллэр. Дексө ханнык эрэ дьахтар:

Симиит, Симиит борохуот
Сигнэр дьаарым аннынан,
Кэһии аһын сизинэн,
Кэлбитигэр үөрэммит,
"Кэлээдынтэн" кэккэлээн,
Кэлэн көрөн барбылпыт
Кэрэкэтин эбитин...

— диэн ыллаабытын уос номоҕо оҕостоллор. Итиннэхэ эбии, ол "Шмидт" пароход дьоно ыраас чэй таастаах биэрэккэ, нэһилиэннэни маннайгы көрсүүнэн үөрдээри, килиэптэри бырабааттаабыттарын, оҕолор: "Ууччалар кирпииччэннэн тамнылар, сэрэнин", — дэһэн, куота сүүрбүттэрин күлэн кэпсииллэр. Бу Маайык оҕолоро лэппизскэттэн атын килиэп диэни билбэт-тэрин иһин, аны кирпииччэни көрбүттэрэ сылтан орто. Онно Семен Лобанов нуучча кыра биригээдэтэ быстах олохсуйан, биэрэккэ кирпииччэ үктэ-

эн, дөксө уматар омуһахтаах эбит. Ол улуус промартыалын дыһала эбитэ үһү.

...Кыра сэлиэнньэбэ туох сонун буола турара иһиллэ охсор. Биир күн “борохуот иһэр, борохуот иһэр”, — диэн ыһыы-хаһыы буолла. Былырын көрбүттэр соччо аахайбаттарын иһин, тыаттан саҥа киирээччилэр өрөкөччүһү бөбөтө. Буолумуна, онно соһуллар баржаларга угуллан астанас, “кэһии” истэбэ.

Дьон куолуларынан биэрэккэ сырсаллар. Куонаан көрдөбүнэ, бу сырыыга ким да саата суох. Ону дыктиргиир... Уол сүүрэн битигирэтэн, биэрэккэ кирибитэ, оѳо этин-сааһын сайа дьайар, олус кутталлаах, халлаан хайдыах айыылаах ынырык хаһыы пароход диэккиттэн иһиллээтин, уол ытыы-ытыы төттөрү ыстанна. Кини санаатыгар, туох эрэ ситэн сиэх-аһыах курдук дьүһүлэннэ. Суолун ортотугар кэлиитэ, хаһыы иккитэ-үстэ “куук-куук” диэн тохтоон хаалла. Куонаан харабын уутун сотто-сотто, тохтоон биэрэги көрөн турбахтаата. Улуу дьаалы, кини өйүгэр баппат, бүтүн таңара дьизэтин саба улахан “кыыл” биэрэккэ кэлэн тумсунан аннылынна. Дьон хамсаабатыттан эр ылан, аргый онно тоотонгоон тийидэ. Оо, үчүгэйиэн!.. Биир барыта үрүҥ таҥастаах, сиздэрэй “хортуустаах” киһи үөһэ туран саңара-саңара илиитинэн далбааттанар. Ол ахсын борохуот дьоно палуба устун кутуйах курдук дьогдьоронноһоллор, тимир боробулуоха, ханаат быалар субурунһаһаллар, дьаакыр ууга түһэн кылыгырыр.

Уол куттала ааһан: “Абалаах, мин даҕаны ити киһи курдук үрүҥ таҥас таҥнан, өрүү борохуот үрдүгэр хаама сырыттарбын”, — диир санаата киирэн ааста.

Куонаан ити урут көрбөтөх дыктилэрин көрдөбүнэ, иһиттэбинэ, бастаан куттана саныыра, бабар ийэтэ элбэх абааһылаах, ойууттардаах, дэриэһинньиктээх (дэриэтинньик) кэпсээннэри киһэ утуйаары сытан элбэхтэ кэпсиириттэн ингэн хаалбыта эбитэ дуу? Ол эрэри, итинниктэри бэйэтэ сөбүлүүр буолан, күһэйэр да курдук кэпсэтээчи этэ.

Дьингэр Куонаан эрэ буолуо дуо, бастакы соһумар дыктилэри көрдөхтөрүнэ, кини саастыылаахтара бары да куттаммыт, ытамныйбыт буолааччылар. Онон кини оһуобай үйан оѳо буолбатаҕа. Буруйа, бүтэй алаастарга кыра сааһа ааһан, буолаахтаатаҕа эбит!

Оскуолаҕа

1937-1938 сыллардаах үөрэх сыла Маайыкка ый аңаара хойутаан сабаламмыта. Куонаан аҕата кооператив агена-атыһыта диэн үлэлээх. Уол урукку таңаһа уларыйда. Ийэтэ аҕатын суппуун кэлипиэтин кыра-даһынынан суумка тиктэ. Толустуопка диэн ыстааннаах борон көстүүмү кэппит. Сылгы саарыта этэрбэһи аччатын, саңа этэрбэстэннэ. Киэпкэтэ да уларыйда. Быһата кини, лааппы үлэһитин уола, атын оѳолортон ордук уларытына. Итинник саңа көстүүм кимизэхэ да суобуттан доѳотторо: “Оо, буу, Куона Ыстаалын сонун курдук куормаламмыт”, — дэһэ-дэһэлэр, кэлэн тар-

дыалаан, тутан көрөллөр. Хартыынаттан хаһан да уларыбат оччолорго Сталин таҕаһын олохтоох оҕолор билэллэр. Ол иһин сорохтор эбэн: "Этэр-бэһэ эмиэ Уоһук Бэссирийээнэбис хара саппыкыта", — дэһэн күлсэллэр. Ыраах таба "суума"-ыстаадаларыттан эмиэ хас да эбээн "омук" оҕолоро бааллар. Кинилэр наһаа мунгуктар, бүтэнгилэр, туохтан барытыттан чугурунҕаһа сылдыар эрэйдээхтэр. Таҕастара барыта ыстаах сарыы, дыкити аһыы сыттаахтар. Үксүн бэйэлэрин тылларынан кэпсэтэн, оҕолору күллэрэллэрэ, истэргэ олус сүөргү курдук. Эбиитигэр, сахалыы олурҕа сагаларын истэри, араастык тутан-хабан, тардыалаан дьээбэлэнэллэр даҕаны.

Сотору бодоруһан билбиттэрэ, Этикээн Бүөккэ — Оҕонньор, Кээнньэкэ Уула — Куһаҕанчык, Ноко Өлүөскэ — Сахачаан, Суркаан Куола — Уолчаан диэн тылбаастанар эбиттэр. Саха да оҕолоро хос ааттаахтар. Суорук Куона — Хара Ыт, Токолоон Оппойо — Хара Хомурдуос, Тыһыҥай Дууса — Тыһы Ыт, Маччыый Мааса — Мастыыр, Кыычым Даайа — Кыыстара, Уоллаайы Уоһук — Уолчаан диэн эбиттэр.

Оскуолалара урукку таҕара дьизэтэ, кириэһэ эрэ ылыллыбыт. Үөһэ колуюонһа — куолакал баар. Ол аныгы "беседка" диэн курдук хоско ыйанан турар. Үөһээ тахсарга күүлэ иһиттэн кирилиэстээх. Онон тахсан, куолакалы охсон, дьону мунһахха, испиэхтээххэ ыгыраллар. Бу дьизэ хорубуйатын иһин, тобо эрэ дьон, "муннуур" диэн ааттыыр. Ону оҕолор быһаартара да барбаттар. Хата киэһэ, түүн хараҥа "муннуур" иһигэр үөһэ "торбос мэҥириир үһү" диэн сибиэнинэн куттаһыы баар.

Бу эргэ дьизини ортотунан, устунан быһаан, биир өттүгэр икки кылаастар хосторун, атын өттүгэр көлүдүөр уонна сыана — сцена онорбуттар. Учуталлар хосторо диэн суох. Кылаастар ааннарын толору сабардыыр, эргэ көстөр-көстүбэт таҕаралар мэтириэттэрэ күлүгүрэн көстөллөр. Кинилэр былыр масленай кыраасканнан уруһуйдаммыттара биллэ сылдыар. Бу барыта, септөөх тутуу хаптаһына суобуттан, туһаныллыбыттара таайыллар.

Биир кылааска биэрэбэй уонна үһүс группа (оччолорго кылаас дэммэтэ), иккиһигэр иккис уонна төрдүс группа (төрөппүттэр быһаччы "курупа" диэн кэпсэтэллэрэ) оҕолорун икки эрэ учуутал бииргэ олордон үөрэтэллэр. Оскуола тула таһырдыа барыта аҕабыттар, лочуоктар, тэрэпиэһинньиктэр унуохтара сыталлар дэһэллэр. Ол да иһин, симэлийэ барбыт, халын кырыстаах томтордорго кириэстэрэ быһыллыбыт төнгүргэстэр элбэхтэр. Олору Куонаан, иккискэ үөрэнэрин саҕана, биир күһүн учууталлар оҕолорунан хастаран, ыраастаппыттарыгар, эмээхситтэр: "Итинтэн дьаҥ, ыарыы туруо, айыыны онгостубуттар... Олорбугунут сьччаа", — дэһэн олуһун кыһырысыбыттар этэ.

Дэ маннык түн былыргы таҕара дьизитигэр, бу онтон-мантан мустубут саха, эбээн оҕолоро үөрэхтэрин саҕалаабыттара.

Аны Маайык олохтоохторо атын сиргэ көспүттэрин кэннэ, бу оскуола маһын түбэһинэх булчут, балыксыт, айанньыт, экспедициялар мастаан оттубут элээмэлэрэ эрэ күлүгүрэн тураахтыыр.

Кылааска

Куонааннаабы маннайгы группаба, үһүстэри кытта биир кылааска, Ар-бынгга, биэс эрэ кылааһы бүтэрэн баран үлэлии сылдьар кыыс, Татьяна Дмитриевна үөрэттэ. Үөрэх латынныи алфавитынан дэнэр. Биирдии сага тэтэрээти, харандааһы субу эрэ көрөн, оҕолор мичээрдэһэ олороллор. Учуутал: “Тэтэрээккитин олох киртитимэнг, алдыатыманг. Туох эмэ ку-мааҕытын булан тастаан сылдьың”, — диэн сэрэттэ. Ол эрээри, төрдүс уроук бүтүүтэ, сорохтор киэннэрэ биллэ хам-кум тутулунна, сиэхтэрин, илиилэрин кириттэн дьүһүннэрэ кубулуйа оҕуста.

Учуутал дуоскаба тэтэрээт иннэри кырапааларын курдугу тардан, буу-кубалар атахтарын, көбүстэрин, эбэтэр мэнээк көнө сурааһыннары онгор-туурун ким сатыырынан үтүгүннэрбитэ буолар. Онтукалара барыларыгар биир тэнник сатаныа баара дуо? Эрэй! Учуутал сэбиэт испииһэбинэн сир-дэтэн оҕолор суруллардарын, ааттарын ыйытан туруортаан билсиспитэ бу-олла эрээри, агаардарыттан ордуга аатын билиммэт. Ону кэрийэ сылдьан: “Эн дуо ээ... ити... бу?” — дии-дии сибигинэйэ соҕус чуолкайдаһар да, со-рох хос аатын эрэ этэн эрэйдиир. Ол иһин Татьяна Дмитриевна сарсыныгар сэбиэккэ бэйэтинэн тийэн быһаарыста. Үөрэбэ суох сэбиэт председателэ Ньюкулааскы Хатыырап да бэркэ мунаара-мунаара, оҕо хантан кэлбитинэн, төрөппүттэрин хос ааттарынан сирдэтэн чуолкайдаһа сатыыр. Ити да үрдүнэн, үһүс күнүгэр кырдыбаастар көмөлөрүнэн энгин, эрдук ыстаадаттан кэлбиттэри, сирэйдэриттэн көрөн, дьөксө ыйыталаһан торумнаабыта буол-лулар. Онно: “Мээмэччээн кыһа, үрүң сирэйдээх, сырдык араҕас баттах-таах, илин тиһэ арыттардаах, кыларды соҕус көрөр — ол Лебедева Дуня. Бу хара свитралаах, эбисийээнэлии энньэбэр үһүн сэгийэлээх, сабыс-тыгас харахтаах, күлэн ымайа сылдьар маадыаҕар кылгас атахтаах Хаарты Мэхээлэ уола Этикээн — Викелин Петя. Кэтит эбирдээх сирэйдээх, ардыайбыт тиистээх, уһун саппат, суон, ити — Хабахчын кыһа Сагда — Лина, эмиэ Викелина. Уһун синньигэс, ханаччы туттан хаамар, сонун энгэрэ ылтаһын киэргэллээх, бу Омукаан кыһа — Еля Корякина, энгиннэр”, — дэһэн кэпсэтиилэр табыстылар.

Оттон былырыын Үрүмэлээхтэн кэлбит саха улун Куонааны бары: “Аагын уола” диэн ааттыыллар. Бу Борокуопайаптар ерүс уңуоргу түөлбө-лэриттэн дьоннор. Бу энгэр оҕолоро сорохторо учаастахтан да киирдэллэр, бары эмиэ дьоннорунан сирдэтэн билэллэр.

Пиэрибэйдэр нэдиэлэнэн эрэ, дьэ буукуба суруйуутугар киирдилэр. Учууталлара улахан “А-ны” дуоскаба суруйан баран:

— Бу, оҕолор, “А” диэн. Дьонгут талах сүгэхэр онгостоллор дии — ону санаанг. Оттон бу “Т” буукубаны суруйабын. Аҕаларгыт чааркааннаахтар дуо? Эмиэ талахтан... Ол балтыһабын өрө түппүт курдук. Оннук өйдөөң. Бу “О” — үүн тиэрбэһин көрбүккүт дуо? Эбэтэр стадаба маамык тонгуллатын.

— Тонгулла диэн тугуй? — биир саха уола тыл кыбытар.

— Табаны тутар быа төбөтүгэр муһунан тиэрбэс онгорон баайаллар...

— Ээ, мин аатым буукубаларын уруккуттан билэбин, — Куонаан учууталын быһа түстэ.

— Чэ, оччоҕо этэ оҕус! Мэнээк киһиргиирин буолаарай? — Учуутал итэҕэйбэт курдук, кыһынардыы уол диэки хайыста.

— "К" — Куонаан: атахтын биирдэ хардыылыбын, ангар илибин инники өрө уунабын. "Р" — Рогокурайар. Бу өйөбүллээх олох маһы таннары тууу. — Уол кырдык киһиргиир курдук буолла. Учуутал күлэн ымайда.

Көлүдүөргэ сцена уга өттүгэр, кэлтэҕэйдии тарааммыт ачыкылаах киһи мэтириэтэ баар. Маны үрдүкү группалар учууталлара Яков Викторов онорбут үһү. Пионерской тэрилтэ ити киһи — Ойуунускай — аатын сүгэрэ. Онтулара 1938 сыл бүтүүтэ "тороскуустаабыт" диэн үһүлүннэ. Ону Куонаан эрэ утарылаһаар курдук буолан, сэмэ ыла сыста. Ол уол аҕата Ньюкуус сабыдыала буолла. Кини улууска үөрэнэн кэллэбинэ, ити киһи хоһоонноругар ырыалары дьиэтигэр ыллаан, ийэлэриттэн мөбүллэрэ баара. Онон уол аҕатын үтүктүбүт курдук. Атын уол, Гоша Улуйаанап: «Булүүхэр, Дальнай Восток харабылын начальнига, эмиэ "тороскуустаабыт"», — диэн өрүкүйэр. Онтун быһыгар, Карацупаны, Папаниннааҕы хайҕаталыыр.

Уолпустааһын (эбэтэр тутуллар малы испииһэктээһин)

Бутукай Ньюкуус буруйга-сэмэгэ эриллэн, сөп-сөп баппыскалаах сылдьан, сүүрбэччэ көстөөх улуус санга киинигэр — Төнгүргэстээххэ силиэстийэҕэ барар-кэлэр, хаайылар да кэмигэр, икки оҕото, үлэлээбэт ыарыһах кэргэнэ, табаарыстарын көмөтүнэн аһаан-сизн олороллор. Сэрии кэмэ буолан, ким барыта кыһалҕалаах эрэри, Ньюкуус урукку үтүөт-өнгөтө, сыһыана уларыбат, умнуллубат. Кини өрөйөн-чөрөйөн этэнгэ сырыттаҕына түөлбэтигэр биир бастын авторитеттааҕа, доҕотторугар туох ордуктааҕын барытын кэриэтэ туран биэрэр үгэстээҕэ. Ону сорох кэччэгэй өттүлэрэ "олус ыһахай киһи" диэн сүөргүлүү да саныыллара. Бэл сорохтор: "Киниттэн көрдөс эрэ, ыстаанын да устан биэрэрин кэрэйбэт, акаарытыгы", — диэн күлүү гыналлара. Кини манна бастаан сэбиэт председателэ, онтон эргизэн факториятыгар сэбиэдиссэй, кэлин аагын-атыылааччы этэ. Тыаҕа табыстаҕына байанайдаах булчут, ууга киирдэбинэ баартаах балыксыт этэ. Итини таһынан манна сыллата олохсуйан үлэлиир сир баайын чинчийэр экспедиция нууччаларын өлөр табаарыстара буолара. Ол да иһин, бу олорор дьиэлэрин үс сыллааҕыта кинилэр бэрт суһаллык тутан биэрбиттэрэ.

...Бу ыалга биир түнҥү былытынан түптүрдэммит күн, кини суоҕар, улууска хаайыыга сыттаҕына, бэрт мааны таҥастаах прокурор следователэ уол кириэн кэллэ. Огдоону кытта кэпсэтии түмүгэр билбиттэрэ, бу кинилиин биир тоҕойго үөскээбит бэркэ билэр дьонун уоллара Бүөтүр диэн буолан биэрдэ.

— Мин суут, сокуон ыйарынан, сорук боллур курдук сылдыр киhibин. Ньюкулай Борокуопайабыс малын уоппустаан кэл, диэн ыттылар. Ахсыс кылаастан, сааһым сиппитинэн, өрөөн следователь буолан сылдыбын. Огдоочуйа, эн мин дьонум эдэр саастарын табаарыстара эбикин да, хайыахпытый...

— Ээ, тоойуом, кырдык эн дьонгун оҗо эрдэххэ бэркэ билэрим. Сүрдээх дьаданы эрдээхтэр этэ. — Огдоо, төһө да санааҕа баттаггар, билэр дьонун уолларын, субу саҕа көрөн, арыый сэнгээрэ олордо.

— Бу улун үөрэх киһитэ буоллаҕа, суругу ааҕар ини? — дии-дии, следователь дастабырыанньатын уонна сорудахтаах суругун остуолга уурталаата.

— Үһүскэ, иккис сылын үөрэммитэ буолар, — диэн ийэ улун остуолга сытар докумуоннары баран ааҕарыгар соруйда. Уол били хам-түм көрөн аһарар “куппуугулар” диир милицияларыттан куттана саныырын иһин, бу эдэр киһи куормата, саата-нагаана суобуттан, соччо толлубакка, кумаабылары ылан эргим-ургум тутта турда. Оччолорго олохтоохтор ОГПУ диэни быһаччы “ОГПУ-лар” диэри, итинник сахатытан этэллэрин истэ үөрэммитинэн саныыра, баата суох.

— Чэ, доҗор, ийэнг истэр ғына улаханлык ааҕан биэр, барыта сахалыы суруктар, — диэн следователь оҗону үөһэттэн аллараа көрөн аһарда.

Огдоо уола олору аахпытын истибитэ: «Бу Бүөтүр Кэрээкин кырдык прокурор следователэ», кинилэр малларын судаарыстыба туһатыгар тутарга, аҕалара сотору сууттанан, растрата дьыалатыгар үс сылга түбэхэрин туһунан суруктар буолан табыстылар.

Следователь, Ньюкуус силиэстийэҕэ эппит туох маллаабын испииһэбин эби таһааран ааҕыталаан барда.

— Тааска ыстаадаҕа Миитэрэй Холтосуунап эбээнгэ көрүүгэ сылдыр 12 табалаах, олортон 7 буур, 3 тыһы, 2 ыҥаах, 1 тугут. 2 саа — икки уостаах сынтараалкы уонна биир уостаах 28-таах. 5 илим, 1 тыы, дьыэ — балаҕан, нууччалыы туруору симии эркиннээх, 1 хоспох, 1 иис массыыната, 1 патефон, 2 таба сыарҕата, 2 мөреһө, — диэн этиллибит...

— Ээ, оннук буолуо эрээри, мин төһө табалаахпытын чопчу билбэппин... Быһаччы: “Табалардаахпыт”, — диир этэ... уонна көлүнэрэ даҕаны. — Огдоо кыратык тохтоон ылла. — Оттон таҥас-сап, иһит-хомуос ыал ааттаахха, дуома да буоллар, эмиз баар. — Ийэ саарбахтыырды кырдыгынан хоруйдаата.

— Суох, ол таҥнар, утуйар таҥас, иһит эгин ылыллыбат. Хата ынаххыт суох дуо, эбэтэр сылгы?.. Ити аахпыпыттан биир уостаах сааны улгар хаалларыт. Бачча киһи дьону да кытта биирдэ эмэтэ куска, куобахха барсыан сеп буоллаҕа. Ньюкуус элбэх табаарыстааҕа биллэр... — Следователь, Огдоо кини дьонун билэринэн сылтаан буолуо, аһыммытты ул диэки сымнаҕастык көрөн кэбистэ.

— Ээ, мин аатым буукубаларын уруккуттан билэбин, — Куонаан учууталы быһа түстэ.

— Чэ, оччоҕо этэ оҕус! Мэнээк киһиргииринг буолаарай? — Учуутал итэҕэйбэт курдук, кыһыһардыы уол диэки хайыста.

— "К" — Куонаан: атаһын биридэ хардыылыбын, аһар илиибин инники өрө уунабын. "Р" — Рогокиораһар. Бу өйөбүллээх олох маһы таннары тууу. — Уол кырдык киһиргиир курдук буолла. Учуутал күлэн ымайда.

Көлүдүөргэ сцена уҥа өттүгэр, кэлтэҕэйдии тарааммыт ачыкылаах киһи мэтириэтэ баар. Маны үрдүкү группалар учууталлара Яков Викторов онорбут үһү. Пионерскай тэрилтэ ити киһи — Ойуунускай — аатын сүгэрэ. Онтулара 1938 сыл бүтүүтэ "тороскуустаабыт" диэн үһүлүннэ. Ону Куонаан эрэ утарылаһыах курдук буолан, сэмэ ыла сыста. Ол уол аҕата Ньюкуус сабыдыала буолла. Кини улууска үөрэнэн кэллэҕинэ, ити киһи хоһоонноругар ырыалары дьиэтигэр ыллаан, ийэлэриттэн мөбүллэрэ баара. Онон уол аҕатын үтүктүбүт курдук. Атын уол, Гоша Улуйаанап: «Бүлүүхэр, Дальнай Восток харабылын начальнига, эмиэ "тороскуустаабыт"», — диэн өрүкүйэр. Онтун быһыһар, Карацупаны, Папаниннаабы хайҕаталыыр.

Уоппустааһын (эбэтэр тутулар малы испииһэктээһин)

Бутукаай Ньюкуус буруйга-сэмэгэ эриллэн, сөп-сөп баппыыскалаах сылдьан, сүүрбэччэ көстөөх улуус саҥа киинигэр — Төһүргэстээххэ силиэстийэҕэ барар-кэлэр, хаайыллар да кэмигэр, икки оҕото, үлэлээбэт ыарыһах кэргэнэ, табаарыстарын көмөтүнэн аһаан-сизэн олороллор. Сэрии кэмэ буолан, ким барыта кыһалҕалаах эрээри, Ньюкуус урукку үтүөт-өһөгөтө, сыһыана уларыйтат, умнуллубат. Кини өрөйөн-чөрөйөн этэнгэ сырыттабына түөлбэтигэр биир бастын авторитеттааҕа, доһотторугар туох ордуктаабын барытын кэриэтэ туран биэрэр үгэстээбэ. Ону сорох кэччэгэй өттүлэрэ "олус ыһахай киһи" диэн сүөргүлүү да саныыллара. Бэл сорохтор: "Киниттэн көрдөс эрэ, ыстаанын да устан биэрэрин кэрэйбэт, акаарытыгы", — диэн күлүү гыналлара. Кини манна бастаан сэбиэт председателэ, онтон эргиэн факториятыгар сэбиэдиссэй, кэлин аагын-атыылааччы этэ. Тываҕа табыстабына байанайдаах булчут, ууга киирдэҕинэ баартаах балыксыт этэ. Итини таһынан манча сыллата олохсуйан үлэлиир сир баайын чинчийэр экспедиция нууччаларын өлөр табаарыстара буолара. Ол да иһин, бу олорор дьиэлэрин үс сыллааҕыта кинилэр бэрт суһаллык тутан биэрбиттэрэ.

...Бу ыалга биир түн былытынан түптүрдэммит күн, кини суоҕар, улууска хаайыыга сыттабына, бэрт мааны таһаастаах прокурор следователэ уол кириэн кэллэ. Огдоону кытта кэпсэтии түмүгэр билбиттэрэ, бу кинилиин биир тоһойго үөскээбит бэркэ билэр дьонун уоллара Бүөтүр диэн буолан биэрдэ.

— Мин суут, сокуон ыйарынан, сорук боллур курдук сылдыар киhibин. Ньюкулай Борокуопайабыс малын уоппустан кэл, диэн ыттылар. Ахсыс кылаастан, сааһым сиппитинэн, өрөөн следователь буолан сылдыабын. Огдооччуйа, эн мин дьонум эдэр саастарын табаарыстара эбикин да, хайыахпытый...

— Ээ, тоойуом, кырдык эн дьонгун ого эрдэххэ бэркэ билэрим. Сүрдээх дьаданы эрэйдээхтэр этэ. — Огдоо, төһө да санааба баттаттар, билэр дьонун уолларын, субу сага көрөн, арый сэнгээрэ олордо.

— Бу улун үөрэх киһитэ буоллаба, суругу аабар ини? — дии-дии, следователь дастабырыанньатын уонна соруудахтаах суругун остуолга уурталаата.

— Үһүскэ, иккис сылын үөрэммитэ буолар, — диэн ийэ улун остуолга сытар докумуоннары баран аабарыгар соруйда. Уол били хам-түм көрөн аһарар “куппуугулар” диир милицияларыттан куттана саныырын иһин, бу эдэр киһи куормата, саата-нагаана суобуттан, соччо толлубакка, кумаабылары ылан эргим-ургум тутта турда. Оччолорго олохтоохтор ОГПУ диэни быһаччы “ОГПУ-лар” диэри, итинник сахатытан этэллэрин истэ үөрэммитинэн саныыра, баата суох.

— Чэ, добор, ийэнг истэр гына улаханлык аабан биэр, барыта сахалык суруктар, — диэн следователь оҕону үөһэттэн аллараа көрөн аһарда.

Огдоо уола олору аахпытын истибитэ: «Бу Бүөтүр Кэрээкин кырдык прокурор следователэ», кинилэр малларын судаарыстыба туһатыгар тутарга, абалара сотору сууттанан, растрата дьыалатыгар үс сылга түбэхэрин туһунан суруктар буолан табыстылар.

Следователь, Ньюкуус силиэстийэбэ эппит туох маллаабын испииһэбин эби таһааран аабыталаан барда.

— Тааска ыстаадаба Миитэрэй Холтосуунап эбээнгэ көрүүгэ сылдыар 12 табалаах, олортон 7 буур, 3 тыһы, 2 ынгаах, 1 тугут. 2 саа — икки уостаах сынтараалкы уонна биир уостаах 28-таах. 5 илим, 1 тыы, дьэ — балабан, нууччалык туруору симии эркиннээх, 1 хоспох, 1 иис массыыната, 1 патефон, 2 таба сыарбата, 2 мөһөһө, — диэн этиллибит...

— Ээ, оннук буолуо эрэри, мин төһө табалаахпытын чопчу билбэппин... Быһаччы: “Табалардаахпыт”, — диир этэ... уонна көлүнэрэ даҕаны. — Огдоо кыратык тохтоон ылла. — Оттон тангас-сап, иһит-хомуос ыал ааттаахха, дуома да буоллар, эмиэ баар. — Ийэ саарбахтыырды кырдыгынан хоруйдаата.

— Суох, ол тангар, утуйар тангас, иһит эгин ылыллыбат. Хата ынаххыт суох дуо, эбэтэр сылгы?.. Ити аахпыпыттан биир уостаах сааны улгар хаалларабыт. Бачча киһи дьону да кытта биирдэ эмэтэ куска, куобахха барсыан сөп буоллаба. Ньюкуус элбэх табаарыстааба биллэр... — Следователь, Огдоо кини дьонун билэринэн сылтаан буолуо, аһыммытты ул диэки сымнаҕастык көрөн кэбистэ.

— Урут манна көһө иликпитинэ биир тыйдаах, биир аттаах этибит, аны сылгы суох. Оттон ынаҕы дьонтон эрэ ылан "үүтгэхэр" этибит. Аны мин эдэрим иһин, кыһым төрөөтөбүттэн ылата күүскэ ыалдьар буолбутум. Эйиэхэ диэн эттэххэ, "кырааскам" хамсаан, хаан барыта бэрт өр сытан турбутум. Онон ынаҕы кыайбат буолбутум. — Огдоо өрө тыынан кэбистэ.

Следователь ити курдук малларын уоппустаабытыгар акт онгорон Огдообо илии баттата.

Бу түбэлтэ Куонаан өйүгэр-санаатыгар биир суол өтөр умнуллубат улахан охсууну биэрэн, оҕо да буоллар, олох араас омсоллорун оройдуурга үөрөппитэ, күһэйбитэ.

Сэриини истии

Куонаан аҕата Ньюкуус, улуус киинигэр элбэхтэ таскайданан, хаайыллан, доппуруостанан баран биирдэ эмиэ нэһилиэгэр кэлбит. Кини суоҕар дьоно дьиэлэрэ-уоттара, маллара-саллара уоппустанан, тутулан, кэри-куру олорохтуулар, ачыктыыллар.

Ньюкуус уолунаан, дьоннорунан туораттаран, өрүс уңуор быстахтык саһаан кэрдэр. Бэйэлэрин хаптаһын кыра тыылара эмиэ тутулан эрэй элбээтэ. Бүгүн кимтэн эрэ тыы, илим уларсыбыттарынан, аттыларыгар турар көлүйэҕэ, баҕар "мунур" — күөл чыыра, баара буолуо диэн, аҕа илим үтэргэ сананна.

— Чэ, доҕор, Куона, эн чээнньиккин көр, мин "тэгириктии" кириэм, — диэн Ньюкуус уолугар отуу оттон, чээнньик ыйаан биэрдэ.

— Ол "тэгирик" диэн хайдах үтэбин? — уол алын кылаас оҕото мунаарда.

— Биир илими устунан, иккиһин ол үөс диэки баһыгар, сурук скобкатын курдук сыһыары собуус үтүү. Холобура, бэргэхэлии курдук буолан баран, быыстаах-аһаҕастаах ғына... Ити олохтоох тылбыт, "төбүүрүк" оннугар.

— Соччо өйдөөбөтүм ээ.

— Чэ, кизһэ көрөрбөр илдэ кириэм, онно билиэнг.

Сотору Ньюкуус илим үтэн тахсан, уот иннигэр тобуктаан хааһын түрдэиннэрэн олорон, билиитэ чэй чээрэтиттэн кымаахтаан ылан, мохуорка тобоҕун кытта уокка быраҕа-быраҕа, уу, тыа иччилэриттэн көрдөһөн, албанан барда. Онтун ис хоһоонуттан уол өйдөөн аһарбыта "илиммэр көмүс хатырыктааҕы тобуорут", диэн эрэ.

Хаппыт овсянка куруппа лэппиэскэтин кытта чэйдээбитэ буолан, үлэҕэ туруннулар. Тиити кэрчик-кэрчик эрбээн, улахан чууркалары сүгэнэн хайытан саһанныыллар. Өртөн ачыктаабыт буолан, иккиэн да сәниэлэрэ суохтар. Ол эрээри аһыыр кыһалҕа, бу ыалга кимнээҕэр да уһулуччу тирээн, баччалаах куйааска түбүүрү сылдыахтыыллар.

— Оо дьэ! Отут эрэ сааспын ааспыт, эдэр-чэгиэн тэбэнэттээх аатырбыт киһи дьыалаҕа эриллэн, хаайыыга мунҕанан "өнүм" быстыбыт. Бу оҕобун,

эйиигин да аччык, ырыган бэйэбин сордоон эрдэбим, — тохтуу-тохтуу бөтүөхтээн, мас эрбии туран Ньюкуус мунгатыйар.

— Киэһэ балык сиэхпит... “Өнө” быстар диэн, сылайары этэбин дуо? Аҕаа! — Уола, били “уу иһинээҕи балык төбөтүн сиэхпит” диэн өс хоһоонун санаппытты ыйытыыта хаһан да бүппэт.

— Бээ чэ, эбэбит тугу “дук” гынар. Айыы, быһыта-орута тыллаһыма, тыаҕа мээһэ саһарбат, айдаарбат куолу. “Өнүм быһынна” диэн сэниэ-күүс эстиитэ... кэпсэтии тыла. Урут 14 сааспыттан элбэх кыыл табаны, тайабы бултаабыт уол этим. Ииппит аҕам — күтүөмэм киһи, кырдыаҕас этэ. Оччолорго кыайар буолан, тот да этибит, баайдарга киирсэрбит. — Аҕа, былыт быһыһынан киирэн эрэр күн саһарбатын тобулу одуулуу туран, табахтаары эргэ кинигэ илииһигэр, талах сэбирдэҕэ булкаастаах мохуорка эринэр.

Күүстэрэ эстибит эрэйдээхтэр таһсан, хаптаһын тыыга мэнгэстэн илимнэрин көрө киирдилэр. Куонаан, “тэгириктээһин” диэн үтүүнү манна саҕа көрдө. Аҕата быһаарытынан, балык бу устунан илими кэрийэн, үргүлдү ол сыһыары төгүрүчү илимгэ кириэхтээх эбит, син тууга курдук. Баҕар-быт “мунгур” чыырдары суох, арай отучча алыһары эрэ ыллылар. Илимнэрин эһэн таһсан, аргы маска куурда ыйаатылар уонна күөстэнэн аһаат, от үргээн, аһаҕас халлаан анныгар утуйан хааллылар.

Сотору уһуктан сарсыарданнан кыратык үлэлии түһэн, кыра тыыларын өрүскэ соһуспака, тобох алыһардарын сүгэн, угуоргу дьонго хаһытаан, дьиэлэригэр туоруурга быһаарыннылар. Антах ийэлээх балыстара эмиэ аччык, балык сиэри кэтэспиттэрэ эрэбил...

Өрүскэ киирэн уу аҕалан, бырахпыт тиитигэр олорон, угуор биэрэккэ дьон киирэрин кэтэһэллэр. Онно көрдөхтөрүнэ, оҕолор-дыахталлар уу баһа киирэллэр-тахсаллар. Ол ахсын туран кумахха төттөрү-таары хаама-хаама, былаатынан сапсыһа сылдьан, хаһытаһаллар. Өр буолбата, икки эр киһи үрдүк сыыртан биэрэккэ сүүрэн түспүттэрэ көһүннэ. Кинилэр тус-туспа тыыга олорон туораан иһэллэр. Биирдэстэрэ Өлүөхүмэ уола, хапсаҕайдыт, учуутал Семен Павлович доборун куота тиксэн: “Па! Бу дьон эбит дуу? Хата биһиги Сыаганнаах тойотторо кэлэн хаайтардахтара диэтибит”, — диэн күллэ-салла. Иккис, тыҥа ыарыһах колхоз бухгалтерта Ганя кэлин тиксэн: “Доботтоор! Бөөлүүн түүн сэрии буолбут. Радист Мишаҕа биллэрбиттэр. “Көлүйэттэн” кэлэн сэбиэккэ биллэрэн барбыт”, — диэн сөтөллө-сөтөллө кэпсээн соһутта. Оччолорго маннайгы радиостанция, сэлиэнньэттэн тэйиччи кыра көлүйэ үрдүгэр турара. Хара тэриэлкэ репродуктор дөксө олохсуйа илигэ.

Ньюкуустаах дьиэлэригэр киирбиттэрэ, барыттан-бары кэри-куру олорор, ийэлээх балтылара үөрэн сэгэс гына түстүлэр. Сүгэһэрдэри хаһыспахтаатылар. Ити курдук уоппустаммыт дьиэлэригэр баппыһысканнан быстах көнүллэтэн олорор, кыһалҕа кыпчыйбыт Ньюкуус кэргэттэригэр, алыһары амсайан дьоро күн буолла эрэри, сэрии соһумар сураҕа, иккис обургү охсуунан иһилиннэ. Буолумуна, дьиэлээх хаһаайын хаайыыга барарга эрил-

лиитэ уонна сэрии содула, аңардас хаалар аһаах доруобуйалаах икки оҕолоох, эдэр ийэбэ тугунан дьайара, эрдэттэн сэрэйиллиитэ — ыар баттык, санаа-оноо быыппастыытын күүһүрдүбүтэ.

Куонаан оҕо-оҕо курдук ыалларга, доҕотторугар сылдьан, бүгүн арааһы көрдө-иһиттэ. Ыал барыта бөөлүүн "Ньармаанныйа ньиэмэстэрэ" Сэбиэскэй Сойууска сизэрииннэн киирбиттэрин туһунан сибигинэһэн кэпсэтэллэр. Эмээхситтэр: "Айыы таңгара, олорбуппут сыччах! Хас хонугунан кэлэн дьакыйаллар", — дэһэ-дэһэ, кисти-баттыы таңгараларыгар кириэстэнэн сапсыналлар.

Кырдыаҕас ыалга Кэрэмэстээххэ, хас да атас оҕонньотторо мустан биир муннука симилибиттэр. Кэпсэтиилэрэ наар сэрии...

— Тэргэн, кыранаат диэннэрэ сүрдээх сэптэр дииллэрэ! Ол бэрдээн, тэрекиниэйкэ диэннэри биһиги туттарбыт, — урут олохтоох бандаҕа хабылла сылдыбыт Барыллыалаах Баһыкката бытыга тулланһыр.

— Арааһа, ол тэргэн эстиитэ улуус кииниттэн иһиллэрэ буолуо, — ыраах өтөн сылдыбатыа Кытах Дьөбүөр оргууй сөгүдүйэр.

— Ньармаанһа балайда тэйиэс ини? Москуобаны, Бөтөрбүүрү Ыстаалдьын көрөн олордобо... — Кэрэмэс оҕонньор икки өттүнэн кыра туттаахтаах, испиискэ устатын саҕа тиит суон мутугун ортотунан үттээн хамса оҕостор, чубууга суох "хантайар хамса" диэннэрин хантаччы уобан соппойо-соппойо хараҕа кылаһаччылар.

— Эс, өр ғынаахтара дуо? Ыстаалын, Барасыылап диэхтэрэ дуо? Уруккуттан кырыктаах омуктара иһиллэрэ... Сөмөлүөт диэн эмиэ баар үһү, суор курдук көтө сылдыар... Кэлиэхтэрэ, кэлиэхтэрэ! Хата хаспытын өлөрөн, тутан бараллар, — Дыбыгыһа диэн аҕабыт урууга сизэнчэр чыпчырынар.

— Наҕаан, бэстилизт диэн сэптэр, сизлкэ эрэ укуллар кырлар эмиэ баар буолаллар, чугаска туттарга, — Баһыкка төбөтүгэр урукку сырыылар иккиһин охсуллан аһаллар.

— Ээ дьэ, истэн иһилиэ, оҕонньоттору баҕас онно умса аспат инилэр... Эдэрдэргэ даарым... — Хабыкка туран, оһох кэннигэр баран, "чыыр" ғына силлээн кэбиһэр.

Итини истибит оҕолор да оттомсуйбуттар. Бэл сорох куттас өтүлэрэ киэһэ тахсан "сэрии тыаһын" иһиллээбитэ буолаллар.

Бу дынгэр оччолорго кэнэн ыраах хотугу оҕолорго, улахааттарга күлүү-элэк, оонһуу буолбатаҕа. Ол курдук сэрии маңнайгы күннэригэр араас соһумар биллэриилэр ынырыктыһан иһиллэн, немецтар субу хас биирдии түөлбэбэ кэлэ охсоннор, алдьархай аанһыаҕа диэн сэрэхэчийэллэрэ, баа буолбатаҕа.

Кубаны бултааһын

Аатырар кустаах "Чаахча" күөлүттэн, туохха эрэ ыксаан Сэмэнчиктээх Ньюкуустаахтан эрдэ төннүбүттэрэ. Бука уруккуттан ыалдьан бэһистэн үөрэммэтэх Куттукаан Куола ыарытыһан бардахтара...

...Кустары хаата суох, төбөлөрүттэн уоннуу анды гына-гына баайталаан, икки акка ыгыырдан, Ньюкуустаах эмиэ төннөн иһэллэр. Аҕа бастакы, Куонаан бытаан кырдыаҕас атынан кэнникилиир. Аҕата арыт куотан хаалар — ата үчүгэй. Уол ата бадараанга оҕуттабына, аҕатын хаһыытаан ылар. Ардыгар кини кэлэн кыһыһар... Аны санаатахха, сууттанаары баппыысканнан сылдыар киһи уһун айан чуумпугуар, ону-маны санаан тууйуллара ханна барыаҕай? Куйаас эрэри сиккиэр тыал аҕатын диэкки охсор буолан, уолун хаһыытын истэн тохтуур. Оттон аҕата сатыы иһэн, уолугар тугу хаһыытырын, тыал утары кыайан истибэт. Аҕа кыһыһырыта онтон да тэбиллэр. “Уулаах бадараан дуу, кураанах дуу? Уулаахха ат тумнастыа. Ону үүнүн быатыттан төбөтүн өрө тарда сатаа, тийиэхлэр диэри диибин ээ”, — диэн кэлэн баайсаары гынар. Дьингэр уол ындыыта арыый чэпчэки буолан, эбии биир киһилээх чараас хаптаһын тылырын тартаран иһэр. Охтубут ат ындыытын уһулан, уол атын туруоран эмиэ айаннарын салгыылар.

— Аны ситэн ис, — аҕа уолугар кымныы талах быһан биэрэр.

Сотору кыра томтору түһүү кэлбитигэр, уол атын кыайан туптата, ат тыыга үтүрүттэрэн сиэлэн түстэ. Онуоха икки баайы сүүрбэ анды, уол төргүүтүттэн сулбу ыстанан түһэн хаалла. Эмиэ аҕатыгар хаһыытаата. Бу “Тэнкэ” күөл кытытыгар буолла. Тыал күүһүрэн кэллэ, улахан күөл долгуна улаатта. Ньюкуус уолугар чугаһаан иһэн, тоҕо эрэ долгуннар диэки хайыһан одуулаһар, хаамарын бытаардар. Урукку курдук кыһыһарбата, улаханник да сангарбат.

— Бээ, бээ... Наһылыыахха. О-ол куба сылдыар. Туоһапкалаан бороубалыахха. Таптаһа тыы да баар, — диэн уолугар көрдөһөрдүү күөл ортотун диэкки ыйар.

— Ээ, ол сылдыар... Үчүгэй, ыраас да эбит — кылбаннаан, — уол урут көрбөтөх көтөрүн хайбаан сибигинэйдэ. Аҕата, тозовката Куонаан атыгар баарын уһулан ылан, биир аргыллыы охтубут титириккэ ууран, ыраахха туруорар “кыраанын” хамсатан, киһини дьэ билэн, уңуор устан ээр кубаны балачча уһуннук кынаан ытта. Антах буулдыа, хаптаһынгга саалларын курдук тыас, “лас” гына түстэ. “Һа! Табылынна. “Кыраан” сөпкө түрбүт эбит, дөксө ытарга”, — диэт, иккиһин ыппыта, эмиэ таппыт тыас “лас” гына иһилиннэ. Куба, табыллан, уңуор устара биллэ түргэтээтэ. Ити кэмгэ тыыны сүөрэн, иһигэр кыра чэпчэки тэллэх, суорбан энтин баарын уол сиргэ уурталаан бэлэмнээбитин, аҕата тура экирээт, ууга соһон киллэрдэ. Тозовкатын хаалларан, икки уостаах доруоп сааны ылла. Куонаан аҕата кубаны хайдах экирэтэн улахан күөл долгунугар көстө-көстө сүтэрин өр одуулаһа турда. Сотору аҕа уңуоргу биэрэк чугаһыгар тийбитэ, мас сыһын курдук кыратыйан хаалла. Уол иһигэр куттана саныыр: “Бу хаһан да билбэтэх, түнгэтэх ыраах сытар, муора курдук күөлүгэр, бааллаах долгун ортотунан, ити куба иһин аҕам бардаҕа баламатын! Арай ууга түстүн — уу аннынаабы мас да, долгун да сылтах буолуон сөп. Оччоҕо бу тайба ортотугар тугу гынабыный, хайдах буолабын?” Эбии кыһытыан туһугар, уңуоргу тыа

күлүгэ тардан, аҕата көстүбэт буола оҕуста. Уол ыксаата... Ол икки ардыгар ыраах бастаан буруо субурус гынна да, өтөр соҕус саа тыаһа ньиргийэ түстэ. Уол: "Һа, хата баар эбит", — диэн санга таһааран, үөһэ тыынна.

Ньукуус сотору куба бултаан, үөрэн-көтөн эрдинэн кэллэ. Уол ону өр эргим-ургум тутта-тута одуулаһа олоордо.

...Өр сыһыллан-соһуллан дьиэлэригэр кэлбиттэригэр ийэлэрэ Огдоо бастаан үөрүү бөҕөтө буолла. Оттон эмискэ кубаны киллэрбиттэригэр, ас астыы туран:

— Уой, татат! Айыы таһара, — диэбитинэн, хоско ньылыс гынан хаалла.

— Бээ, бу дьахтар хайдах буолла. Кубаттан куттанар дуу? — диэн Ньукуус хата күлэн саһыгыраата.

— Айыы! Айыы даҕаны... Кубаны өлөрбүккүт!!! Ити биһиги аймах "төрдүбүт" этэ! Сүрүүн! — диэн Огдоо мунгатыда, хараҕа-сирэйэ уларыйда.

— Оо, эмиэ "төрдө" диэн буолла дии... — аны Куонаан, кыратыгар мунҕа саҕана Сиикэй туһунан истибитин өйдөөн "хос сыһаах" буолла.

— Сорох аҕа, ийэ ууһа — эһэ, берө, суор, тураах эгин төрүттээх-куттаах. Ол аата киһи даҕаны айылҕа оҕото. Сиргэ үөскээбит тыыннаах бары бирибит, — ийэлэрэ быһаарбыта буолар.

— Чэ, чэ ол былыргы дыйҕох, таһара итэҕэлэ! Киһи хайдах кыылтан, көтөртөн төрүөбэй? Бэл бэйэбин суортан төрүттээххин дииллэрэ. Хата сүүрэр атахтаах, көтөр кынаттаах бары буортан, ууттан үөскээбиппит чаччы, — Ньукуус Прокопьев, туох да буолбатаһын курдук, булгүйбут, холкуоска элбэх куһу туттарар үөрүүтүтэн дексө тэбиэһирэн күлэ-сала табах тардан бурҕаччытар.

Бу түгэнгэ араас кэпсэтии тахсан, онуоха өйүн-санаатын аралдьытан, сотору сууттанаары аҕай сылдыар аҕа, арыый чэпчээн, көннүөөрөн ылла. Ол эрээри, бу ыалтан санаа-оноо баттыга арахпат буолбут кэмэ сабардаан турар. Эбиитигэр, бу уоттаах сэрии саамай өрөгөйдөөбүт кэмэ...

Борохуот хаайылаахтары аҕалла

Сэрии буолбута орубуна биир сыл буолла. Ас-таһас дьонго барытыгар даҕаны татымсыйда. Куонаан үһүс "куруппаны", икки сыл үөрэнэн быйыл холкутук бүтүрдэ. Олох да уурайыах уолу кыһын ортотуттан интэринээккэ ылан үөрэммитэ буолла. Ийэтэ итиннэ остуорастаан уонна ыалтан эбинэн, кыра кыһынаан син кыһыны аһарда. Кини оҕолордоох эрэ аатыран судаарыстыба туһатыгар уоппустаммыт дьиэтигэр билингитэ көнүллэтэн олоорор.

...Бэс ыйын ортото. Биир күн баарсатын үрдүгэр элбэх киһини тиэммит борохуот кэлэн Маайык биэрэгэр тигистэ. Куонаан оҕолору кытта ону көрө сүүрэн кирибитэ, хороох бэргэнэлэригэр кыһыл таһас сулустаах, үһүн борон синиэллээх, ыстыктаах бинтиэпкэ саалаах икки киһи, кини аҕатын Ньукууһу иннилэригэр уктан, биэрэккэ таһаардылар.

Куонаан, манныгы урут харахтаабатах оѳо, соһуйда, мүлүк-халык буолла. Аѳата илии тутуста, сыллаан ылла. Уол көрдөбүнэ, кини соччо санаарѳаабыт дүһүнэ суох, туох да буолбатабын курдук атын биир дойдулаахтарын кытта эмиэ илии тутуһар, быһа баттаан аѳыйах тылы бырахсар. Оттон эмээхситтэр, кириэстэнэ-кириэстэнэ: “Оо, айыы таңгара, бастыкы сэбиэппитин, аны ааѳыммытын Ньюкууһу саалаахтар тутан иһэллэр... Түүл дуу, бүт (бит) дуу? Уһук үйэ чахчы чугаһаабыт...” — дэһэ-дэһэ, чыпчырынан, тизэрэ хайыһаллар.

Уол дьиэтигэр тахсыһан билбитэ-истибитэ, аѳата атыһыттыы сылдьан, манна үс мөһөөх итэѳэстэммитигэр, үс сылга хаайыыга — “үлэнэн көннөрүнэр лааѳырга” түбэһэн, бу “этээби” кытта, бастаан Муотараѳа — атын улууска диэри харабылланан иһэр эбит. Ити икки, олохтоох тылынан, “куппуугу” — милициялар (ОГПУ диэнтэн) биирдэстэрэ кини ийэтин бииргэ төрөөбүт убайа Төлкө Ньюкулай, иккиһэ Уолба тоѳойуттан Ньюыкаан уола Баһылай диэн эбиттэр. Ити да аѳата бэйэтин көрдөһүүтүнэн, борохуоту сүүрбэччэ мүнүүтэ тохотон, уол саңа билбитинэн таайа, Төлкө кинилэри көрсүһүннэрэ таһаарбыт.

Чэйдиир, аһыыр диэн мэлигир. Ньюкуус аанһыа да кэпсэтэ илигинэ, борохуот барар манһайгы хаһытын биэрдэ. Ыксал буолла. Ньюкууска кыһыһын көтөхтөрөн, кэргэнин, улун батыһыннаран, “куппуугулар” биэрэккэ тизтэйдилэр.

Ньюкуус тыраапка тахсаары туран, кыһыһын Кытараны уураан-сыллаан сиргэ туруорда, төбөтүттэн илбийдэ. Уолун эмиэ төбөтүттэн илбийэн баран:

— Дьэ, доѳор, санаарѳаама, сотору кэлиэм, улаһы-ыын-улахан киһи буол, үөрэххин кичэй, — диэбитигэр, аттыларыгар турар, аѳа диэн тугун билбэтэх, кыыс “булумһу” уола Хомулла Өлүөхэ:

— Ээ, дьэ улахан киһи буолар үһүгүн дуу, — дии-дии, Куонаан иннигэр күлэн тиһэ ардьанһаабытыгар, бииргэ үөрэнэр доѳоро, элбэѳи тулуйбака, уйадыһан хараѳын уута мөлбөрүйдэ. Тоттук, эһээ, күтүөт бэлэмигэр иһэммит төбөт, арааһа аѳа, хаайыы диэннэр туохтарын өйдөөбөт быһыылааѳа. Ньюкуус кэргэнин кытта тиһэх илии тутуһан, баарсаѳа киирдэ.

Урут манныгы билбэтэх-көрбөтөх дьон биэрэккэ үмөрүһүү бөѳөтө. Кинилэр барааччылары аһынар-харыһыйар саңалара иһиллэр...

Борохуот тиһэх хаһытын кытта биэрэктэн тэйэн истэбинэ, Куонаан бу хаайыылаахтар ортолоругар биир билэр киһитэ, өтөрдөөбүтэ көспүт Сяагаанһааѳыттан Маабыра уола Ачаа Уйбаан баарын көрөн аһарда.

Борохуот Индигири өксөйөн ырааттар-ыраатан, сотору өрүс арытыһан хаһхаланан хаалла.

Хас да хоһон, ити борохуот ыаллыы улууска баарсатын түрүмүн иһигэр аһы-үөлү илдьибитин сүөкэнэн, үөһэ сытан айанһаабыт хаайыылаахтарын туттаран, төннүүтүгэр билбиттэрэ, Ньюкуустааѳы, барыта сүүрбэччэ хаайыылааѳы, ити Муотара киинигэр Хочоѳо хонһорон эрэ баран, үһүс улу-

уска — Өйүмүлээххэ көмүс хаһытын бириискэлэригэр сатыы үрбүттэрэ иһиллибитэ.

Куобах күрээбэр

Сэрии хаһан бүтэрэ өссө биллибэт. Аҕалаах, ийэлээх, күтөттөрдээх, атын да аймахтардаах холхуостаахтар оҕолоро бэрт кыһалҕаҕа, тийим-мэт-түгэммэт быһыыга-майгыга сылдыаллар. Эгэ, бу кэми болдьообут курдук Куонаан аҕата Бутукаай Ньюкулай хаайыыга баран, дьыэлэрэ, маллара тутуллан, олохторо хайа аанһа буолуобай? Ыларыһах Огдоо оҕолорунаан сарсын аһыыр астары да көстүбэт буолан, ыаллартан бэриһиннэрэн олоһор.

...Күһүн. Өрүс саҕа турда. Учууталлар Василий Афанасьевич уонна Семен Павлович сарсынҥы сынһыаланҥа Маайыктан биир көстөөх өрүс Хоннорбо туһаайытын арыларыгар куобах күрээбэр, уолаттары илдэ баран боруобалыырга болдьостулар, сүбэ-ама биэрдилэр. Бу манна этэллэринэн, "дайды" дьоно, Маайык нэһилиэбэр үйэлээх сааска куобаҕы үүрэн, саанан бултааһыны аан бастаан саҕалыырга соруннулар.

Куонаан да мантан хаалсыбата. Урут бэл кыратыгар аҕата батыһыннара сылдьан элбэхтэ кустаабыт уол, аһыыр да туһугар үөрэн өрүкүйбүтэ өтө көстөр.

— Ийээ... Мин сарсын учууталлары кытта хас да уол буоламмыт куобахтыы Хоннорбоҕо барабыт...

— Ээ-иис, ол хайдах?.. Тангыа-тэптиргэ, туһах эгин иитэ дуо? — ийэ тугу бэйэтэ билэрин этэн тоқкоолосто.

— Суох! Биһиги, оҕолор, куобах үүрэр үһүбүт. Кинилэр ону саанан ыталлар...

— Оо, алдьархай! Саа диигин дуу? Барыма, барыма! Куттала бэрт! Дэн-оһол тахсаарай!

— Суох, суох! Хайдах үүрэри барытын кэпсээтилэр, көлүдүөргэ көрдөрдүлэр. Антах тийээн эмиэ көрдөрөллөр, кэпсииллэр. Барсабын!.. — Уол күүһүнэн да барыах курдук, килбэс-халбас көрүтэлээтэ, уһун чорботто.

— Дьэ эрэй. Ол эрэри, биир эмэ куобах тигистэбинэ, абыраныах этибит.

— Бээ, бээ, били аҕан эргэ ынах этэргэһэ ханна эбитэ... Ону булан абырахтыы түһүөм этэ. — Огдоо саараабыттыы туран оронугар олоро биэрдэ, баттабын имэриннэ.

Сарсыарда туран Куонаан, чэйдээбитэ буолан, тугу эрэ хачыр-кучур ыстаан баран, били күрдүктэн түбэһэ булбут эргэ алдыаммыт саллаҕар кыһыл эмэрикээнискэй бачыынкатын оннугар, дуомугар эрэ уктастаах, эмиэ хайыһарды улахан аҕатын эргэ этэргэһин анһынан, туюх да сүгэһэрэ, тууура суох тахсан барда.

...Икки учуутал, биес уол ыраах хаамыыттан сылайан, итииргээн, дьэ арыыларыгар кэллилэр. Куонаантан уратылар, олохторо огдолуйа илигин туоһугунан, бары куруускалаахтар, сорохтор иччитэх кууллаахтар. Оттон учууталлар икки чэйгэ бэйэлэрэ сиир, оѳолоругар аһатар килиэптээхтэр, эбиигэ алаадылаахтар. Бары киэһэ төннүөхтээхтэр.

Түргэн тутуулаах, турбут-олорбут тустуук, хапсабайдыт Семен Павлович, өр гыммата, уот оттон, чээннык оргутан чэйдээтилэр, уоскуйдулар. Куонаан саатар курууската суох уол, эбээн доѳоро Этикээн Бүөккэлиин би-ир куруускаттан кэриһэн чэйдээтэ. Этэрбэһин баһа илийэн бэллэйэн, атабыттан ордо сылдыарын дьөксө өрө тардынан ыга баайбыта, саллаѳара уллуннарнын аңардара өрө тахсаннар, кыччаабыт курдук буолла.

Василий Афанасьевич маңнайгы арыы үөһэ өттүгэр уолаттары ыраах-ыраах кэриччи туруортуур, үөрэтэр тыаһа, сагата талах быһыыттан иһил-лэр.

— Ити илиигитигэр туппут үөккүтүнэн талахтары охсо-охсо, ыллаан даѳаны, хаһытаан даѳаны. Бу турбут миэстэбититтэн сирэйгит хоту көнөтүк айаннаарын! Бэйэ бэйэбитигэр чугасаһыман. Тулаѳытын көрүнэ иһин. Өскөтө куобах төттөрү сүүрээри гыннабына, күөйэ сүүрээрин да, ту-та миэстэбитигэр төннөбүт — “интервалгытын” кэспэккит. Биһиги арыы кы-тыы кумабынан, оргууй, тыаһа суох баран, талаха тахсан, биир ытынын сигнал биллэриэхпит. Дьэ оччоѳо иннигит диэки хаһытаспытынан түһүнэн кэбиһээринг. Сэрэниг, маска атыллаайабыт, сир хайаѳаһыгар атаһытын дэҥнэйэбит, хараххытын-сирэйгитин талаха тэптэрээйэбит... Чэ, ол кур-дук, өйдөөтүгүт ини?

— Өйдөөн, өйдөөн! — Уолаттар хас биирдиилэрэ хат-хат хатылыылар.

Им-ным буолла. Учууталлар оргууй отууттан хомунан, арыыттан тэйич-чи кумах, муус устун балайда баран, арыы талаѳын иһигэр киирэн бэйэ-бэйэлэриттэн ыраах тохтоон, тоһуур бэлэмин биллэрэн, анал иитиллибит буораѳынан өрө ыталларын кытта, бэттэх хаалбыт үүрээччилэр саңалара ньамалаһа, хаһыылара ньиргийэ түстэ.

Кинилэр балачча бардылар да туох да биллибэт. Онтон биирдэ Гоша ык-саабыт саңгата:

— Куонаан, Куона-ан, куобах эн диэки сүүрдэ. Кытаат, кытаат, — диирэ иһилиннэ. Куонаан ону көрөөрү тула холоруктанан истэбинэ, биир куобах төттөрү ойон кэлбитин маһынан быраѳан хаалла. Куобах төнүннэ. Аны саа-май ыраах иһэр Бүөккэлэрэ:

— Нохолоор! Куобаѳы өлөрдүм, — диэн хаһытаабыта кыр-мыр иһил-лэн ааста.

— Ал-быннаа-ма... Ал-быннаа-маа... Саах-хы-нан өлө-рүөҥ ду-дуо?.. — диэн Алеша ытыһын айаѳар күөйэ тутан эппиэттэспитэ буолла.

Оѳолор учууталларыгар чугаһаабыттара тутта билиннэ, баастаан саалар тыастара утуу-субуу түөрт төбүл битигирээтэ. Кылгас тохтобул кэнниттэн,

олох чугас эмиэ түөртэ субуруттулар, онтон иккитэ... Көрбүттэрэ, учууталлар субу куобах тутуурдаах талах быһынан элэҥнэстилэр.

Бары бииргэ мустубуттарыгар көрбүттэрэ, Бүөккэлэрэ эмиэ куобах тутуурдаах, күлэ-күлэ мадьаннаан, ойуур иһиттэн тахсан кэллэ.

Учууталлара уолаттары хайбаатылар. Ордук Бүөккэ хайдах бултуйбутун үрүт-үөһэ ыйыталаһыы буолла.

— Биир улахан шыгынак анныгар туох эрэ туртайан көштөрө. Ону багар кобак буолуо диэммин, шиэппэр таашы уктубуппунан быракпытым таптаран тыракачыйа түштэ. Шүүрэн тийиэн чылыгырыайакабын ушта шаайаат, үрдүгэр шаба түштүм да, моонньун эрийэн кэбиштим. — Уол эбээнни тартаран, туох да оһуобай быһыы буолбатабын курдук, мичээрдии турда.

— Буолуо, буолуо! Эн обургу Тааска ыстаадаба сылдьан чубукуну эмиэ итинник бултуу үөрэхтээх буоллабын, хайыай! — Көрүдүөс тыллаах Гоша тэптэрэн биэрэрдии, үгэргээн санга аллайда. Бултаммыт куобахтарын аахпыттара Бүөккэ киэниниин тобус буолла.

— Хайа, уолаттар, төһө сылайдыгыт? Сынньана түһэн баран, мантан салгы арыбыт аңарын "тараахтыыр" инибит? Онтон чэйдиехпит, — Семён Павлович куобахтары кууларга хаалыы туран ыйыталаһар.

— Үүрэн, үүрэн, хойут чэйдиехпит, — онтон-мантан булка үлүһүйбүт дьон сангалара иһиллэр.

Сынньанан олоро түһэн, бултарын төннөргө ыларга хаалларан, суордартан кистээн уу аҕалан кыстаабыт маһынан хараҕалаан, урукку курдук тарбаһан күрөҕи салгыыллар. Бу сырыыга туох да оһуобай сонун суох. Арай икки куобах кумахха киирэн, мууһунан өрүс тас үөһүн туораан, атын арыыга куоттулар. Инньэ гынан сэттэ куобағы өлөрдүлэр. Оҕолор сылайбыттара дьэ биллэн барда. Олус хаһытаан күөмэйдэрэ да ыалдыах курдук да, сонун аңардаах булт абыланга оннооҕор күүстээх.

Дьэ, чэйдээн күүс киллэриммитэ буолан, аны ити куобахтар туораабыт арыыларын иккитэ "тараахтыырга" сүбэлэстилэр. Онуоха диэри күн даһаны киэһэриһи. Ити кэпсэтиилэринэн хааман, иккитэ үүрэн, барыта отучча куобахтаннылар. Куонаанга түөрт куолах түбэспитин, икки хос талах лабаатынан эрийэн, санныгар аргылыы, илин-кэлин түһэр гына атахтарыттан бобо баайан, сүгэн кэбистэ... Үүрүү бүтэһигэр эбии чэйдээбит буолан, бастан судургу собустук айанныах быһыылааба, кэнникинэн доҕотторуттан саамай тиһэх хааллар-хаалан истэ. Ити улахан этэрбэс ыараан, атабын аалларан, уу дэлби киирэн, муннаабытын содула буолла. Чэпчэки, уу киирбэт этэрбэстээхтэр, аңардас сылайбыттара эрэ, Куонаан курдук итинник "адабалара" суоҕа. Киэһэнэн тымныйда. Уол онно-манна тохтоон, наар атабын кытта мөхсөр да туһа суох, куобахтара сибиниэстии ыараабыттарын икки санныгар олбу-солбу уларытан ынчыктаһар.

Дьиэтигэр ийэтэ дэлби куттанан олодобуна, олус киэһэрдэн киирэн кэлбитигэр, икки үөрүү тэҥнэ буолла — бэйэтэ тыыннаах эбит уонна куобах чулууларын бултаабыт.

Сарсыарда оскулатыгар тийибитэ, Гоша бэҕэһээ олус хаһытаан күөмэйэ ыалдьан кэлбэтэх. Оттон Аркашаны — учуутал уолун сагатын киһи истибэт буолбут. Куонаан да күөмэйэ мөлтөһүөр. Төһө да булка наадалаах буоллар, күн устата хаһытыыр охсуулаах эбитин дьэ биллилэр. Ол эрэри, бу сэрии кырымчык кэмигэр ким барытын санаата аска этэ.

Өр буолбата, учууталлар оҗолору кытта куобах үүрбүттэрэ — урут манна суох албас санга арыллыбыта, сэлэинньэни тилийэ көттө. Ордук эбээн уола Бүөккэ куобаҕы тааһынан албаска бултаабыта, сиэллэнэн-кутуруктанан, букатын атыннык тарҕанна.

— Көр эрэ, ыстаада “омугун” уола Бүөккэ үнүр куобах үүрүүтүгэр, биир куобах атын арыыга куотан туораан истэбинэ, ситэ баттаан ылан, чылыгы-рыайкатынан саба быраҕан өлөрбүт үһү ээ. Дьэ сүрдээх уол эбит! — Кулгаабынан дейүгү Хабыыс оҗонньор, дыкти сонуннаах, атаҕын оллоонноон, тирэх хатырыга булкаастаах мохуоркатын соппойор.

— Эс, тоҗо онтон соһуйабын? Эн эбээн омугу билбэт эбикиин. Быһыйда-рынан, сымсаларынан былыргыттан, чучунаалы аатырбыт дьон. Тыймыыт курдук эриллэнниир, хабдылыы көтөр курдук сүүрэр омуктар — дынгнээх айылҕа оҗолоро кинилэр ээ. Ол “шагдыалымаан” маадынса уол куобаҕы атаҕынан сиппитэ сонун буолбатах, эбээн буолаҕа эбээ! Саха оҗото сиппитэ буоллар, ол туһа туспа, — урут стадаҕа үлэлээбит Баһылай атаһын, хаһытыы былаастаан саба сагаран кэбиһэр.

Атын да ыалаттар ахсын итиннэхэ майгынныыр кэпсэтиилэр күүркэйэ тарҕаммыттара. Ол барыта ыраах тэлэһийэ сылдыбаттан, бэйэ-бэйэни ситэ-хото билсibэттэн уонна тугу барытын олонхолуу дарбатыыттан, көрүдүөстүгү соһуйуулар, сөбүү:эр тахсалара.

Биирдэ тото аһаары...

Куонаан урут, “Сэбиэт уола”, “аагын уола” дэнэн тойоттор оҗолорун ахааннарыгар киирсэн, маанытык сылдыбыта уурайан, интернаакка арыый ылылынна. Оттон ийэтэ онно дьиз хомуйааччы буолла. Аҕалара хаайыыга барбытын урут этэн аһарбыппыт. Холкуос интернаатын аһа быстар куһаҕан. Эбиитигэр, үчүгэй астааччы суох, түбэһиэх солбуһа былыргылыы бэлэмнээһин. Сааһыары олох да сытыганы сиэттилэр. Америка көмөтүгтэн манна өссө туох да кэлэ илик сирэ. Интернат үһүн субурҕа, эргэ балаҕан. Куонаан үһүскэ үөрэнэр. Кини уруккулуну быыс — “бааһык” хаптаһыннаах устунан сиэрдийэ оронго, иккискэ үөрэнэр Алеша Алаасабы кытта атахтаһа утуйар. Алеша кыра уңуохтаах, үрүгү кубаҕай сирэйдээх, кугастыгы баттахтаах, ыраас нууччалы дуу, эбээнни дуу хааннаах, эмие Сылаһардаахтан киирбит уол. Оттон Куонаан хаар күрдьэбинии кэтип, . тээх сирэйдээх, куоска хараҕыны саһархайдыгы, дьэнкир харахтаах, суон дээдэнгээбит, эмие кыыс оҗолуу үрүгү эттээх, кылгас тарбахтардаах, мөдөөт, айдаа. . соччо сагата суох, бүтэнги собус уолчаан, манна “Куоска Харах” диэн санга

хос ааттаах. Кини манна түөрт сыллаабыта аҕата үлэбэ анаммытынан кэлбитэ, эмиэ ити тобойтон.

Өрүс турда. Дьоннор муус үрдүнэн сылдьан илимнииллэр, сорохтор сылыһарга (манна сыангаан дэнэр) сит-"быараҕас" диэни мэҥизлээн быраҕаллар. Нууччалыы күөгүлээһин диэни, ойбонго билбэттэр. Бу дьарык быдан хойугаан 60-с эрэ сыллардаахтан үөрэнэн саҕаламмыта.

— Добоор, Куонаан сарсын өрөбүлгэ Мартыйаан оҕонньотторугар күүлэйди барыах эрэ. Мин билэр дьоннорум, — Алеша кинигэ ааҕа сытан, доборун диэки хараҕын кырытынан көрөн аһарда.

— Ээ, мин да билэттибин. Үчүгэй майгыннаах, аһыныгас ол Мааркыс уонна Ойун, кырдык аһатыа этилэр... Хата ырааҕа бэрт, кыайан төннүбөппит буолуо. — Куонаан сонун устан, сыттыган анныгар аста.

— Таҕныбытынан да хонуохпут, үөрэҕи баттаһа сарсыныгар эрдэ туран кэлэргэ.

— Кырдык сибиэһэй сыангаан быарын, миинин сиэбэтэх, испэтэх өр буолла. Төттөрү үүрбэт кырдыаҕастар буолуохтаахтар. Уонна дьоммутун да билэллэрэ, табаарыстара этэ.

Уолаттар утуйан буккураһан хааллылар.

Ити ахтыллыбыт оҕонньоттор үйэлэригэр кэргэннэммэтэх, өрүс кытытыгар балаҕан туттан, убай-быраат курдук бииргэ олорбуттара ырааппыт. Мааркыс дьыҥнээх аата Кучаҕан Охоноос, оттон Ойун аата Уйбаан. Охоноһу хам-түм быһа охсон ааһар экспедиция нууччалара Карл Маркска майгынната көрөн холууларын иһин, саҕарды итинник ааттаммыта дириллэрэ. Кырдык да омос көрөргө, бытыктыын, харахтыын, баттахтыын, мурунуун онуоха чугасаһар курдуга. Сорох күн таҕаһа да майгыннаан ылааччы. Сүрдээх ыраастык туттар киһи. Оттон доборо кинитээбэр кырдыаҕас. Кини сирэйин көрүгүн Мааркыска тэнни туттаахха, хата полководец Суворовы санатан ылар, хатынҕыра, баттаҕа, мунна-уоһа, уопсайынан төбөтүн олоҕо. Арай таҕаһа барыта сарыы-арбаҕас. Доборугар утары — бэйэтин көрүммэт, кир-хах, соробор сууммат даҕаны идэлээх.

Уолаттар киэһэлик хоочугураһан тийбиттэрэ, Мааркыс эрэ баар. Кэлиэхтээхтэр кэлбиттэрин курдук тугу да кэпсэппэтилер, бэл дорооболоһуу да мэлигир. Оҕолор таҕастарын да устубакка, атах оронго олорунан кэбистилэр. Өр олордулар. Ону көрө сатаан буолуо, Мааркыс чэй кутуталаан баран: "Хайа оҕолоор, тоҕо таҕастыын олоробут?" — диэбитигэр эрэ, уолаттар дэ сыгыннахтаннылар. Хата манна саахар, ары, хайах, алаады дэ-лэй дьоно буолан биэрдэ.

Таһырдыа муус буолбут этэрбэстээх киһи хаачыгыраан кэлбитэ иһилинэ. Онуоха: "ҕы, "уолчаан" дэ сүүрэн-көтөн кэллэ быһыылаах", — дии-дии, доборо күлэн хойуу бытыга сэксэнни олордо. Аан аһыллаатын кытта, чолбон сулустуу сытыы харахтаах, уһун нымиппит, хааһын түрдэһиннэрбит, кырыа буолбут, хачыр-кучур таҕастаах Ойун, икки сыангааны уннуулуччу, ньылыбыраччы сүгэн киирэн кэллэ. Кыһырбыт курдук уолаттары батары

көрөн туран, тиһэ суох айабын сагата суох аппаннаппытыгар, уолаттар улаханлык салла көрдүлэр. Сотору доборун кытта кэпсэтэн, үгэһинэн дыбдыгыраабытынан барда. Бу Мааркыска холоотоххо элбэх сагалаах, араас сэхээннээх да киһи.

— Бу оҕолор кэлбиттэрин ыраахтан көрөммүн, сорох “бырабаастарбын” тыыпатым. Манна мэнээк киһи сылдыбыт. Килтэрик эбээн курдук уңуох-тирии буолбут, этирик түөстэммиттэр аһаан эрэ абыранаары таарыйаллар. Ыл, нохо, астыы оҕус, оҕолор аһаатыннар. — Ойун төһө да уолаттары кынарыйа көрдөр (дьүһүнүн ханна гыныаҕай?), холтуунуттан табах ылан, мунугар дабайан сынгсырыйан кэбистэ. Ити кини табахтыыр үгэһэ.

Уолаттар сорох кырдыбаастар итинник сынгсырыйалларын, атыттар табағы ыстаан утун эрэ ыйысталларын (холобур Элгэс Паана), үгүстэр хамсаба, “хантарай” диэнгэ тардалларын уруккуттан истэр, көрөр буоланнар, дыктиргээбэтилер.

— Били үнүргү кырсаалаах кырынаас суоллара, саҥа “үктэммиттэр” дуу? — Мааркыс сыалыһары эттии олорон, доборун диэки хайыһар.

— Сылдьан, сылдьан да уһуннук “күүлэйдээбэтэх” быһыылаахтар. Арааһа “төрүөттэрбитигэр” тийээн тонгохторо...

— Бай, бай! Айыы, олус быһыта-орута этимэ, “уолчааным” (бэйэ-бэйэлэрин үгэргэхэр тыллара), оҕолор баалларына көрүдүөһүрүмэ эрэ. Онто суох аныгы дьон Байанайы, урукку сиэри-туому умнан, айыы-хара дэлэйэн эрэр дии?

— Оҕолоор, ити оонньоон, оонньоон... Тыаҕа толооһу саҥарар, айдаар сатамат! Барытыгар харыс наада. Сүүрэр атахтаах, көтөр кынаттаах, үүнэр от-мас барыта тыыннаах, иччилээх — барыны истэр... — Ойун Уйбаан баайан эрэр кыл илимэ ыйанан турарын имэрийэн ылла.

Сыалыһар миинэ бэрт түргэнник буһан, бары аһаатылар. Оҕолор оҕонньоттортон тугу да ыйыталаспаттар, толлолор.

— Бу Куона аҕата Бутукаай Ньюкуус, саамай бу сэрии үгэнигэр хаайыланан хаалахтаатаҕа. Төһө да буоллар, кыра дьон тойоммут этэ буоллаҕа. Моллой Уйбаанга иитиллэрин сағана, 14-15 сааһыттан элбэх кылы, тайағы сууһарбыт уолчаан этэ... Ол эрэри, мин туттарар түүлээхпин кэлин “олус кирдээхтэр” диэн суортарын түһэрэрэ. Кырдыга оннук да буолара ханна барыай? Ону үрдэтэн, бэйэтигэр “уот отунуо” дуо?.. Төлөтөр буоллахтара, — Ойун бэйэтин мөккүөрдээх түбэлтэлэрин саныы олордо.

— Бутукаай дуо? Кини дьонго элэккэй эрэйдээх этэ. Салалта сордоон ол ону-маны тутуспута буолар ини? ...Бу кэмгэ “ынчырынаат” да диэхтээн, уу ньамаан ас буоллаҕа, — Мааркыс, аҕыйах сағалаах бэйэтэ, сэнээрэн, үргүлдү интернаг туһунан тыл кыбытта. Уолаттар оҕонньоттор диэки кыбыстыбытты кылап-халап эрэ көрөн ыллылар.

— Оҕолоор! Сарсын хаһан төннөбүт? Баралларыгар үссэниэхтэрэ диэн, ити “уол” элбэҕи миннээбитэ бэрт. — Ойун аһаан бүтэн, ньүоскатын, миискэтин салыы-салыы тобулута көрбөхтөөтө. Аат эрэ харата Куонаан:

— Сарсыарда урукпугугар баар буолуохтаахпыт, — диэн ыган таһаарда.

— Чэ, оччоҕо Охоноос, эрдэһит "уол", оҕолору атаараар эрэ...

Эрдэ соҕус сыттылар да, Ойун кэпсээнэ дьэ күөдүйэн истэ. Онно чуучус-абааһы, дэриэһинньик (дэриэтинньик) да умнуллубата, ойуун, удабан, саха сиэрэ-туома да барыта хабыллан ааста. Ол быыһыгар Куонаан кырдыбаас биир тылын аанһа истибэккэ: "Ээ?" диэн саҥа аллайан, обургук мөҥүлүннэ.

— Кэпси сытабын буолбат дуо? Эмэхэбинэн истэбин дуо, акаары, бачча чуумпуга! Киһи кэпсиирин болҕойуохха наада! Букатын хаһан да "ээ?", "ким?", "туох?" диэн кэпсээччини аралдыппат куолу. Оттомсуйа чөрөн! — диэн Ойун төрөөтөбүттэн үгэһинэн, кэпсээтэбинэ кими да "мык" дэттэрбэт майгыта өрө аста.

Оҕонньор кэпсээнэ кыр-мыр ыраах иһиллэн барда — уолаттар угуйдулар. Сарсыарда Мааркыс бэрт эрдэ туран, аһы сылытан, былыргылыы "Басхаал" диэн кэрдиистэрдээх мас халандаарын кыҥастаһа олордобуна, уһугуннулар... Оҕолор аһаан бүтэн имиллибит сыалыһар тириитэ мөһөөччүккэ түөрт быары уган биэрбиттэрин тутан, өрүс мууһун устун интернаттарыгар тооторуһа турдулар.

"Тыын тыыҥҥа харбас"

Сэри кэмигэр суут, сокуон кытааппыта. Оччолорго аһара "бассабыыктаан" сэргэх буола сатааччылар тыаларга да көстөллөр эбит быһыылаах. Куонаан аҕата былырыын сайын хаайыыга барбыта. Онтон кыһын ортото кинилэргэ олохтообут, саҥа кэлэн үлэлээн ээр эдэркээн уолчааны — Степаны, улуустан тахсан эмискэ тутан барбыттара. Кини интернакка хос учууталлыы-учууталлыы сэбиэдиссэйдиирэ. Ол иһин онно үрдүттэн көһөн хаалбыта. Онно олорон, кини биир сааһырбыт үөрэнээччи кыыһы "тыыппыт" диэн баайсан тыллаабыттар. Кэлин ол албына дакаастанан босхоломмут эрэри, Маайыкка төннүбэтэҕэ, хата Тордохтооххо ананан, сотору онтон кэргэннэммитэ.

Куонааны сэбиэттэр улуус киинигэр атыттары кытта бэһискэ киирэн, интернакка олордорго, оттон ийэлээх балтын — төһө да Огдоо Төһүргэстээххэ почтаҕа фельдегерынан үлэлиир, элбэх оҕолордоох убайа Төлкө Ньюкулааска көһүөбүн баҕарбытын иһин, көҥүллээбэккэ холхуоска хаалларга дьаһал ылыммыттар.

...Күһүн кэлбитин бэлиэтэ, от-мас сэбирдэхтэрэ хаҕдарыйан барда. Бизэрккэ начальнай оскуоланы бүтэрбит оҕолору, өрүһү таҥнары устан, илдьэргэ аналлаах, сүүнэ улахан мас, олохтоохтор ааттыылларынан, — кунгаас-огочо өрөмүөннэнэн бүттэ. Бу тэрил сүүрүк устун эрэ устарга аналлаах, кимнээх эрэ үөһээ улуустартан кэлэн бырахпыт "хаалара". Төрөппүттэр барар оҕолорун таҥастарын-саптарын, аара сииргэ өйүөлэрин онно таһан үллэҥнэһэллэр. Оттон Куонаан эрэйдээх, аатыгар эрэ ол-бу таҥастаах,

өйүө ас мэлигир. Төнгүргэстээххэ ортотугар хонон эрэ тийиллэр кыһалбалаах, ыраах сир. Оболор сирдыт киһилэрэ Сэмэн төннөрүгэр анаан, биир киһилээх чараас хаптаһын тытытын, кунгаас кэннигэр баайбыт.

Оболору атаарар дьон биэрэккэ толорулар. Ытаһы да, ыллаһы да баарыта баар. Ол да сөп! Ийэлэр эрэйдээхтэр хаһан оболоруттан арахсыбыт-тара баарай? Бэл сорох кыргыттар барартан akkaастана да сылдыбыттара иһиллэр. Ону: “Бу обо сүрэбэ тугу эрэ таайда, олоххо туох суобай”, — дэһии буолар.

Оболор Сэмэн хамаандатынан кунгааска киирэн миэстэлэрин булунан истилэр. Куонаан да олортон хаалсыбата. Арай онгочо быатын төлөрүтэн, үөскэ аннынаары турдактарына, Огдоо кыһын көтөхпүтүнэн, туох эрэ дуона суох сүгэхэрдээх, субу баар буола түстэ. Бастаан сүгэхэрин онгочо тумсугар бырабаат, онгочо хамсаан истэбинэ, иһирдьэ ойон кэбистэ. Ити түгэнгэ сэбиэт Хатаарап биэрэккэ турар эбит.

— Сэмэ-эн! Ити Огдоону таһаар, таһаар! Холхуостан күрээн баран эрэр.

— Ээ, суо-ох! Бачча улахан тэрили өксөтөр, хат биэрэккэ сыһыарар уус-тук. Сокуон тугу этэринэн быһаарсыаххыт! — Сэмэн сүүрүк күүһүн утарылаһар кыаба суобуттан, өһөстүк хардарда.

— Дьэ, Огдоо! Этин “поставкатын” энгин төлөөбөккө, көлөһүн күнүн ситэри толорбокко, уоплустаах дьиэни туттарбакка күрээтин! Кэпсэтии кытанах буолуо, — сэбиэт саанар сагата дуораһыйар.

— Чэ, хайаан дабаны, манна обобуттан арахсан “харгыйан” өлүөм кэриэтин, кэргэним суолунан хаайыыга барыам! Суут-таанг, суут-таанг! “Тыын тыыгнга харбас” — убайым чугаһыгар унгобум сыттын!!! — Огдоо синигэр түһэн, сирэйэ чоһ курдук кытаран хаалбыт.

...Сир ортотун уһуннулар. Киэхэрдэ. Хата долгун түспэккэ абыраата. Оболор олбу-солбу иккилии буолан эрдэллэр, Сэмэн уруулу тутар. Биир тас үрэх төрдүгэр тиксэн, ким хайдах сатанарынан, аһаҕас халлаан анныгар хоннулар. Оболор айдааннара да сүрдээх, били арахсалларыгар арбы-сарбы буолбуттара ханна да суох. Ол эрэри, күһүнгү тымныыга ыбылы тонгон аанһа да утуйбатылар, эрдэ туран уу аҕалан кыстаабыт маһынан (манна “манҕааһай” дэнэр) кулуһун оттон абырал буолла. Ким туохтаабынан үссэнэн баран, салгыы айаннаатылар. Аны халлаан былыттанна, улахан тыал түстэ. Долгуннар толору таһабаастаах, дьонноох кунгааска охсуталааннар, үрдүнэн кытта ыһахтанан барда. Таһастара сытыйда, бэйэтигэр да уу киирэн бастара испит тэриллэрэ эбии ууланна.

Огдоо сүгэхэрдээх малыттан уу ыһахтанарыттан бириһиэн сонун ылан кэтээри, кыра мөһөөччүгү таһааран, оболор таһастарын үрдүгэр уурбута долгун түллэннээһиниттэн төкүнүйэн, кунгаас таһыгар түспүтүн, сыһа харбаан хаалла. Кыра мөһөөччүгү тыал үүрэн, долгун көбүөхтээн, өрүс ортотугар ыраах доллонготон иһэн, тимирдэн кэбистэ. Огдоо хайыа баарай, сирэйин илиитинэн саба туттан икки санна ыдангалыы өр олоороохтоото. Онтон уоскуйбут курдук харабын уутун сотто-сотто: “Оо, сорум үрдүгэр эр сор

эбилиннэ. Наадалаах мөһөөччүгүм ууга бараахтаата. Итиннэ баар суох сыаналаах малым этэ. Оҕонньорум сууттанарыгар, умнан дуу, хайдах дуу, туппатах, сүүһүнэн сайыам эбигилээссийэтэ, этэрдэс абырахтыыр ингиир саптарым, иннэлэrim, куобахтарым тириилэрэ, атастарым өйүөлээбит мохуоркалара, испиискэлэрэ, сааксам, оҕолорум төрөөбүт кымаабылара..." — дии, суланан ботугураата.

...Улуус киинин биэрэбэр тиксэ түһээттэрин кытта, аны самыыр курулаата. Куонаан оҕолору кытта, Сэмэн сирдээһининэн интернакка дьогдьоруйда. Оттон Огдоо кыһынаан хайа диэки хаамарын билбэккэ, сүгэхэрин кэтэн, курулас самыыр иһигэр биэрэккэ туран хаалла...

Ийэ бастаан убайыгар Төлкөҕө олоро сатаабыта да, бэйэлэрэ бытырыс оҕолордоох буолан уонна кийиitэ Ааныка тылыгтан-саңатыгтан сотору ыалтан-ыалга көһөн эрэйдэммитэ. Ол сырыттабына холхуостан судаарыстыбаҕа туттарыахтаах этин туһунан, "поставка" кумаабыта кэлбитэ. Аһылыларыгар да туохтара да суох, табалара барыта суутунан былдьаммыт ыал аңара, ону төлүүр кыаҕа суоҕа, арай сууттанар эрэ кыахтааҕа.

Ийэ синигэр түһэн кимиэхэ да тугу да кэпсээбэккэ, саңата суох сырытабына, эт туттарыллар болдьоҕо чугаһаан кэлбитин уола интернаттан кэлэ-бара сылдьан ааҕан билэн, өйүгэр мындыр санаалар киирэн кэлбиттэрэ. Ол гынан "Упсминзаг" диэн дыккити сүһүөхтэр холбоммут тэрилтэлэригэр, ийэтигэр эппэккэ, кини аатынан, балаһыанньаларын толору ыйан, уһун сайабылыанньа боочойбута. Бу оччолорго бэһис кылаас оҕотугар, ким да истэ-билэ илик хорсун быһыыта этэ. Ол эрэри, "эрэйдээх этинэр" диэн этии баарыны, таайдахха кини тыа начальнай оскуолатыгар, икки сылга истиэнэ хаһыатыгар редактордаабыта, уруһуйдаабыта төрүүт буолбут быһыылааҕа. Онно уруогун таһынан араас суруктарга үөрэннэҕэ, эрчилиннэҕэ, эрилиннэҕэ...

Сотору ити тэрилтэ салайааччыта Сэргэй Баайыһап, Огдоо балаһыанньатын аахсан, эт түһээниттэн сотторор туһунан суругун ыппыта.

Дьэ ону тутан соһуйуу да, үөрүү да буолан харахтара сырдыы түспүтэ. Ону истибит дьон кэлин, Куонаан уолу: "Алдырхайдаах оҕо эбит, үрдүкү тойону бэл тылыгар киллэрбит", — диэн сөхпүттэрэ, махтайбыттара эмиз баара.

Кырдык даҕаны, уол итини толкуйдаабатаҕа буоллар, бу ынырыктаах сэрии бириэмэтигэр ийэтэ хаайыыламмый да буолуон ырааҕа суоҕа. Оччолорго сүөһү көрөөччү, албаска биир торбос өллөбүнэ, "куһаҕан көрүүттэн" дэнэн хас да сылга хаайыыга барбыта элбэх. Дэлэҕэ да сорох көрүдүөстө-эхтэр:

Торбос өллө — "тороскуускун",
Ынах сүттэ — ытыллабын,
Сылгы куотта — сылынайгын,
Харчы итээтин — хаайыллабын!

— диэн дьээбэ аңардаах тыллара айан, уос номоҕо онгостуохтара дуо?

Сокуон оннук кытааппыта.

«"Лахиттар", "Дугластар" түһүөхтээхтэр»

Сэрии үһүс сылыгар нуучча тылыгар, кырдыаҕас нуучча оҕонньоро Януарий Ксенофонович диэн сахатыйбыт киһи үөрэтэр. Кини таҥаһа-саба оҕолортон эрэ арыый ордук, оһон-манан, оһо бүк-тах буолбут абырахтаах, уллуннаах боронҥ саллабар хаатыҥкалаах. Килэрийэн хаалбыт кирдээх, эмиэ хас да самалыктаах хара бараан тириитэ эргэ сон, кэтэбиттэн былалаах, тааһа сааһырталаабыт, кып-кыра иилээх, эргэ ачыкы.

Учууталлар да, оҕолор да, мас кэмчи буолан, тымныы оскуолаҕа бары соннорун хаһан да устубаттар. Кылаас ахсын тимир буочука аңардыыта оһохтор аата эрэ сыккыстыылар. Мас таба сыарбатын үрдүттэн эрэ. Ол аата, күннэтэ утарынан колхозтартан киирэн тыаҕа былаакканан кыһын устата сүтэн түһэрэн биэрэллэр. Түспүт мас астаабар күндү буолан, былдыаһык.

Нуучча тылын ити учуутала манна хаһан да урут иһиллибэтэх дыккити аатын сорох оҕолор сатаабакка “Ньампаатый Хомпоотович” диэн кэбиһэн күлсүү буолар.

Уһук хоту оҕолор самолет, трактор, араас хаамар техниканы кинигэттэн эрэ билээлэр: “Оо, сүрүн! Балар собуруу Москваҕа эрэ баар үһүлэр”, — диэн сөбүү-махтайыы... Биирдэ учуутал оччотооҕу учебниктан “Советская Якутия” диэн кылгас теманы нууччалыы ааҕан биэрдэ. Онно Дьокуускайга электростанция, радио, пароход уонна үөрэх араас тэрилтэлэрэ баалларын этэн баран, салбыы Дьокуускай — Иркутскай икки ардыларыгар саңардыы самолет рейса олохтоммутун, кизн туттардыы эппитин Куонаан өйүгэр сүппэттик хатаабыта.

Януарий учуутал түбэлтэ тирээтэбинэ соробор көрүдүөстээх. Чабырбаҕы үөрэтэригэр программаҕа, кинигэбэ суох, бэйэтиттэн, оҕолору күллэртиэх курдук:

Шел грек через реку,
Увидел в реке рак.
Грек за раком руку в реку,
В руке грека рак!

— диэн, хамсана-хамсана, олус түргэнник аахпытын, сатаан истибэккэ хаста да хатылатан, арыый өйдөөн күлсүү бөҕө буолбута. Бу чабырбах өргө диэри сүтэн биэрбэтэбэ...

Ити кэнниттэн сотору буолаат, кулун тутарга илин границалартан “Лахит”, “Дуглас” диэн самолеттар манна түһэн ааһаллар үһү диэн сурах тарбанна. Онуоха турар-турбат барыта өрүс мууһугар киирэн, хаары курдьэн, аэродром диэни оңорсуохтаах. Тугун-ханныгын билбэккэ, күн айы сыллыбытынан туһанан, оҕо бары өрүскэ киирэн самолеттары көрөн хаалаары өрүкүнүһэллэр.

Өр буолбата, оҕолор ити "Ыралара" кэллэ, үөрэппэккэ да эрэ, биир күн барыларын өрүскэ үүрэн киллэрдилэр. Онно көрбүттэрэ, бэрт элбэх, бырдах курдук, улахан дьон арааһа мустубуттар. Бизес-алта сыарҕалаах akka сабыс-саҥа улахан хаар күрдьэхтэрэ тиэллэн аҕалыллыбыт.

Үлэҕэ киирбит улахаттары, оҕолору барыларын олохтоох метеостанция начальнига Давид Куснутдинов диэн үрдүк унгохтаах, синньигэс хатылланнаабыт, ханнык эрэ "омук" хамаандаалаан, өрүс хаарыгар эрдэттэн анньыллыбыт бэлиэлэринэн, биригээдэлэринэн тарҕатарга дьаһалы салайааччыларга биэртэлиир. Күрдьэхтэри түнгэтэлээн, дьону ат сыарҕатыгар олодо-олордо, уйаара-кэйээрэ биллибэт Индигир киэн иэнин устунан, тонгууну оймотон тарҕаталлар. Биирдии күрдьэххэ иккилии оҕону сыһартаатылар. Учууталлар кинилэр аттыларыгар түбэһэн, хайдах күрдьэргэ ыйыы-кэрдии биэрэллэр.

Эрдэттэн кимизэхэ да салааскалаах, сыарҕалаах эбэтэр тэллэхтээх, куулардаах киирэргэ этиллибэтэх, син байыаннай бирикээс курдук, эбэтэр сэрии субу кэлбитинии, соһуччу һуу-һаа буолбуттар...

Ол иһин булугас-талыгас өйдөөхтөр ортолуу үлэлээн иһэннэр, итииргэ-эбиччэ да буолуохтаах, соннорун устан, онно хаары өрөһөлөөн килэн күрдьүллүбүт муус устун площадька таһыгар соһоллор. Бары да ону үтүктүһэн, ангардас күрдьэбинэн төһөнү анһан ыраах илдьиэхтэрэй, бэл мөлтөһүөр дьахталлар ырбаахыларын устан сыарҕа онгостон, эр киһилии махчаннаһаллар.

Куонаан аҕата үс сылга хаайыыга барбыта икки сылын туолла. Онтон ылата, урут да баайа суох ыал оҕото, бэрт татым аһынан, таҥаһынан хачыгыраан, интернат эрэ көмөтүнэн үөрэнэр. Ийэтэ ыарыһах, балта 5 эрэ саастаах, ыал устун элбэхтэ көһө сылдьан тоһуйсан аһаан, өлө эрэ иликтэр. Уол аҕата баарыттан эрдэ кэппит икки чараас ыстаана тобуктары үрдүнэн, дьылбэктэринэн быстыталаан түспүтүн, доҕотторуттан иннэ, сап уларсан, сөп-сөп үйэ тигэн иһэр да, этигэр "уоттуйбут" таҥас син биир тырыттан иһэр. Этэрбэһэ диэн улахан киһи эргэ тыс этэрбэһин чоочойун, ийэтэ хаһан эрэ аччатан биэрбитин, түүтүн кистээн, сайын тиэрэн, хаһан көстүбүтэ биллибэт эрэһиинэ холуоһалаан кэтэр. Бүгүн да туга кэлээхтиэбэй, ол дүүүлэ-дьаабыта биллибэттик алдьаммыт, угунньата онон-манан быга сылдьар этэрбэһин түүтүн тас гына тиэрэн сылдьарыгар, дэлби хаар киирэн ирэн остуун ньылыбырас буола аллараа сыппайан түстэ. Маны атын кыахтаах киһи итэбэйбэт да суола — икки-үс сыл биир этэрбэһи сайын кыһын тиэрэ-тиэрэ араастаан таҥнары. Арааһа бу бэрт сэдэх түбэлтэ буолуохтаах. Ол эрэри, атын ким да таба көрөн көмөлөспөт оҕото ханна барахтыаҕай?

Бу да иннинэ, бэйэтин нэһилиэбэр эрдэбинэ, аһыныгас учуутал, аҕатын табаарыһа Василий Афанасьевич, Мэҥэ киһитэ, саас мородуга илдьэ сылдьан, аһыыр наадаҕа хаардаах ууну кэспит аҕай оҕо. Онно атаҕар хаар-

даах тымныы уу киирэн, атаба тонгон-тонгон баран, ыраах хаамтабына тугу да билбэт буола, төттөрүтүн итийэн кэлэрин умнубат.

Бэрт эрэйинэн, элбэх үлэнэн үс хонугунан авиаплощадка бүттэ эрээри, били көрөн абыраныах көтөр ааллара да, атыттар да, тыастара да иһиллибэтэ...

Хойут “атын сиринэн этэнгэ ааспыттар үһүлэр” диэн эрэ сурах иһилиннэ. Ол иннинэ атын самолеттар сүппүт үһүйээннэрэ эмиэ баара. Оҕолор кырдык истибиттэрэ дуу, албас эбитэ дуу, ити дыкти ааттаах Американскай эбэтэр Японскай самолеттары арбаа фроннарга “перегоннаабыттар” диэн буолбута.

Бу хоту бөһүөлэккэ мууска площадка оноруута — “баҕар, албаска туох эмэ буолан түһэн ааһыахтарын сөп” диэн сэрэххэ үһүэттэн дыһал эбит.

Ити курдук, 5-с кылаас уола Куонаан, нэһилиэбэр сэрии сылларыгар икки сайын окко үлэлээбитин аахсыбатахха, бу фронт туһатыгар быһаччы үлэбэ илиитинэн-атабынан бастакы кыттыта этэ. Ол бэйэтэ сааскы экзамен саҕана биир сарсыарда олорор “буор” интернатыгар эмискэ илиилэрэ, атахтара, агдата барыта ыалдьан оронуттан да кыайан турбатабын балыһаба тизээн илдьибиттэрэ. Оччолорго эмиэ-том, эмчит да аһара аһыйаҕар икки ый өлөр-тиллэр былдыаһыгар, оронугар эргийбэккэ да сытан, үтүөрэн, уңуох-тирии буолан туран, сайын устата тайабынан дьоодьонноон сылдыбыта. Арааһа бу кыһалҕалаах кэмгэ түбэһиннэрэн, агдата хаайыланан, ол содулуттан таһаһа-саба суох муустаах-хаардаах ууну элбэхтэ кэспитин содула, иингэ киллэрэ сыспыт буолуохтаах.

Уолу педсовет экзамена суох алтыска таһаарбыт этэ да, биир сыл үөрэбин көтүтэн, саас олбуор күрдьэн, сайын өрүс мунхатыгар, күһүн күстэх быһытыгар, уот маһын уһаарыыга, кыһыныгар чугас мас кэрдиитигэр тыаба сылдыһан, ыарыһах ийэтин, кыра балтын олохторугар көмө киһи аатырбыта. Нөнүө сылыгар алтыска арыый ылыллан үөрэнэн бүтэн истэбинэ Кыайы буолбута. Ол сайын үс сыл устата хаста да ыран өлө сыспыт, көмүс бириискэлэригэр ханаабалары хаспыт 38 эрэ сааһыгар сылдыар агдата хаайыттан эргиллибитэ да, биир сыл устата бырааба суох сылдыбыта.

“Кыайы буолбут”

Ыам ыйын 9 күнэ 1945 сыл. Төнүргэстээх орто оскуолатын оҕолоро переменаба тахсан чалбаһы чампайдаан, мээчигинэн экирэттинэн бырахса сылдыаллар. Маны бэйэлэрэ “үлүбээй бырахсыы” диэн ааттыллар. Саха тылын учуутала Яков Петрович, субу чугас турар дьиэтигэр барда эрээри, сотору төттөрү сүүрэн мэнгийэн кэлэн, оскуолаба нымис гынан хаалла.

Куонаан мээчиктэн куотан иһирдэ киирбитэ, учууталын саҕата учительскай хонугар: “Кыайы!.. Кыайы буолбутун радионан эттилэр. Бүгүн сынньалангы биллэрдилэр”, — дии-дии, долгуйан бөтүөхтүү-бөтүөхтүү куотан-симэн эрэр эбит. Учууталлар сирэйдэрэ сырдаан, мичээрдэһэ-мичээр-

дэһэ хостон хоско киирэн-тахсан үлүһүйэн бардылар. Уһун перемена бүгүөн иннинэ остуорас Минодора таһырдыа субурунһаан тахсан, чуорааны тыаһаган тылыгыратта. Оболор оройдорунаан көрбүтүнэн: "Тугун баҕас эрдэтэй?" — дэһэ-дэһэ, кыаастарыгар симилиннилэр.

Куонааннаах классоводтара Екатерина Николаевна сыыдам баҕайытык куолугунан сыбдыйан киирэн, оболорун көлүдүөргэ тахсан строй-линейкаҕа турарга ынгыртаата. Урут да соробор маннык "линейкалар" уһун эрэ тохтобулга буолааччылар. Ол үксүгэр ким эрэ улахан айдааны, буруйу таһаардаҕына онһоһуллааччы этэ. Обо бары көлүдүөргэ кэккэлээн турунан кэбистилэр. Ону фронтан бааһыран эрдэ үлэлии кэлбит Чурапчы киһитэ Алексей Алексеевич бэрээдэктиир. Кини военрук.

Директор эмиэ Чурапчыттан, суон, кыра Павел Кузьмич кумаабы тутуурдаах хоһуттан тахсан кэллэ. Учууталлар бары кини аттыгар, оболору утары турунан кэбистилэр. Директор төттөрү-таары хаама сылдьан, сэрии бүгүпүтүн, бүгүн оболор бэйэлэрин хайдах туттуохтаахтарын кылгастык этэн баран, дьиэлэригэр тарҕаһан бырааһынньыктыырга ынгырда. Уопсай "ураа" хаһыы ньиргийэ түһээтин кытта, үөрэнээччилэр кылаастарыгар сүүрэн киирэн, учебниктарын суумакаларыгар бүк-тах хааланаат, бууттара быстарынан таһырдыа ыстангаластылар.

Куонаан эрэйдээх эргэ суккун суумкатын быата көлүдүөргэ быһа баран, кумаабыта муостаҕа ыһыллан хаалбытын хомуйа туран көрбүтэ, учууталлар остуоллары көлүдүөргэ таһаара-таһаара кэккэлэччи сыһыары уурталаан түбүгүрэн эрэллэр...

Уол "буор" интернатыгар барбакка, ийэлээх балта олорор ыалларыгар ыстанна. Тийбитэ, соботох Охоноос обонньор сөтөллөн хахсыһа-хахсыһа табахтыы олорор. Кыра балта таһырдыа кыргыттары кытта "дыахтарымаан" оонньуу олорор. Ити кыра оболор өрбөх кырадаһынынан куукула онгостон, улахаттар дьиэтээҕи олохторун дьүһүйэн, араастык сангардан, ыал буола оонньууларын ааттыыллар. Куонаан тэһийбэтэ, сөп-сөп кэлбит суолун диэки көрбөхтүүр. Ити кини оскуола анараа өттүгэр, ийэтэ аах тирии имитэр балаҕаннарыттан тарҕаһалларын кэтиир.

Өр буолбата, урут аччык, арыый налынһаһан хаамсар. тирии имитээччилэр — дьахталлар, эмээхситтэр тугу эрэ экирэтэр курдук, тиэтэйэ-саарайа хотугураһан иһэллэрэ, эргэ спортплощадка күрүөтүн быһынан элэнгнээн көһүннэ.

Огдоо дьиэтигэр киирбитин кэннэ, дьукаага Өлөөнө эмээхсин — ыскылаат харабыла, сынһалангар кураанах бурдук куулларыттан кыһыйбыт хоמוоктарын сүгэн дьогдьотон кэллэ. Итинник ыраастаммыт американскай кууллары сиингкэлээн бараннар, промартель иистэннэнгнэрэ, таба түүтүттэн телогрейка, ыстаан тигэллэрин бэл интернат оболоро кытта кэтэллэр. Онтон иккис дьукаах, дьахтар эрэри эр киһилии таннар, кэлбитбарбыт, дьону кытта оонньоон тустар даҕаны, кырдыаҕас эмээхсин сулумах сааһыран ээр кыһа Балбаара, эргизэннэргэ булуус охсо сылдьан, обургу

туох эрэ кыбыныылаах күлэ-күлэ чиркэс гына түстэ. Өлөөнө уола Ганя 1-й Маайга диэри туһахтаан-догуурдаан мунньуммут тобох тулуктарын көстүрүүлэбэ хаалаан киллэрдэ. Балбаара быраата Миикэ ийэтэ эмээхсин сорудабынан, илдьиккэ, туспа олорор иккис эдьийигэр Дуняба барда.

Бу үөрүүлээх күнгэ Огдоолоох эрэ туохтара да суобун кэриэтэ, хаартыска-толуоннарыгар нуорманан эрэ бэриллэр астарын тобобун хасыһаахтыыллар.

Кинилэргэ Балбаара чэй, үүт, оттон Өлөөнө уолун туллуруттан уонна били куултан кыһыллыбыт хомуогуттан, ошонньоро кыһын бултаабыт хабдытыттан, балыгын сыатыттан бэристэ. Бачча элбэх аһы өтөр көрбөтөх тыыннаах тулаайаҕа Огдоо үөрүүтэ сүрдэннэ.

Ити курдук, бу үс дьукаахтыылар кып-кыракый балаҕанга олороннор, киэһэ хойуукка диэри туох баардарын мунньан, тимир оһохторун кэмчи мастарынан тигинэччи оттон, күлэ-күлэ, Кыайы күнүн бэлиэтээбитэ буолан аһы-сии олобуттара.

Огдоолоох аҕалара хаайыыга 3 сыл устата сүтэн, истэрэ биллэр гына аһаабатах бэйэлэрэ дьукаахтарын көмөтүнэн бу бүгүн, дьэ тото-хана аһааннар, этэргэ дылы, Дьэргэстэй ыһааҕар сылдыбыт курдук сананнылар.

Киһэллик Охоноос ошонньор, урут сүрдээх көрүдүөстээх, уус тыллаах эрээри, кэлинги сылларга кэри-куру сылдыбыт бэйэтэ, бу Кыайы буолбуттан санаата көтөбүллэн, араас көрүдүөһү кэпсээн, олонхо тылыттан этэн, балаҕан иһинээҕи оҕолору, улахаттары дэлби күллэртээтэ, сэргэхситтэ.

Сэһэн 1-кы агаара бүттэ

1995-1996 сс.

2-с аңара Сүпсүктээх сүтүк

1 чааһа

Биэрэккэ билсиһи

Биир сайын Индигиргэ, муораттан уомул тахсыыта үгэннээн турдабына, Куонаан аҕата Ньюкуус Прокопьев эргизэн тэрилтэтигэр мунхалыыр кумаҕар — Доскоҕо, биир молохочуйбут төгүрүк сирэйдээх, кыратык тардылатан саңгарар, намыһах лэппэрдээбит киһи, халҕан эрэ саҕа, кыра аалынан устан кэлэн биэрэккэ тиксибитэ.

Өрүс үөһээ өттүттэн кэлбит киһини дьон бары дыктиргии да, сонургуу да көрүстүлэр. Арай биригэдьиридэрэ Ньюкуус эрэ соччо кыһаммат. Маннык тэрилинэн кэлбит киһи кимин, "сүрэбэ баастаах" буолан сэрэйэрэ. Кырдык, кини сэрэйбитин курдук, бу төрдө ыаллы Усунуоха киһитэ Сиимэн Ноговицын Өйүмү хаайыытыттан босхолонон, түөрт сылга эрэйдэммит сириттэн куотарды "дьол" көрдөһө түбэһиэхчэ айаннаан иһэр эбит.

Куонаан аҕата эмиэ, ити оройуон Буруустааҕар үс сылга хаайыыга сылдьан босхоломмута иккис эрэ сыла буолан, бэйэтин дьылбатын өйдөөн аһына санаата. Таара дьааһыктарын кэккэлэппит остуолга буспут балык этэ өрөһөлүү хоторулунна. Бу биригээдэбэ үксэ сайынҥы үөрэх сынньалаңгар учуутал салайааччылаах сылдьар 13-14 саастаах уолаттар, улахан дьон сэһэргэһиилэрин аһы-аһы саңата суох истэллэр эрэ. Кинилэргэ хаайыы туһунан кэпсэтии сонун, дыкти. Ол эрэри, аныгы сорох ыччат курдук, мэнээк ыйыталаһар, күлэр-салар диэн суох. Кэпсэтии ким тугу билбитинэн-көрбүтүнэн, туохха эриллибитинэн буоларын сиэринэн, бу икки урукку хаайыылаах сэлэнэр тиэмэлэрэ, сүрүннээн хаайыы олоҕо буолла.

— Дьэ, добор, иккиэн биир сиргэ “буруйбутун боруостаабыт” дьон эби-пит. Кэлин үлэ, сырыу усулубуйата, сэрии кэминээбэр арыый буолла ини? — диэн Ньукуус урут хаста да ыран, албаска ытыллан өлө сыспытын саны-саны ыйыталаһар.

— Ээ, аны олох атын эбит. Сэрии сағана ол сылдыбыт бириискэбэр күнгэ сүүһүнэн киһи өлөрө дииллэр. Билигин да өлүү ханна барыай, сүүһүнэн да буолбатар. — Сиимэн хас тылын кэлэбэйдээн тардыалата-тардыалата кэпсиир.

— Оо, ама ааспытын иһин, дьэ ынырык үлэ этэ. Эбиитигэр, ырыганнаан охторун. Ас адыһын суоҕа диэххэ сөп. Стрелок-конвойдар талбыттарынан кырбыллар, өлөрөллөр дағаны. Барытыттан сылтаан соһулла сылдыар дьон тугу үлэлиэхпитий?

— Мин, эйиэхэ холоотоххо, тойон курдук сылдыбыппын... куонньуктаатым, дьэз иһигэр остуорас кэриэтэ — дневальнайдаатым, кэлин табаһыттаатым. — Ноговицын кэлэбэйдээн харабын симириктээтэ.

— Сайын, саас муустаах булуус уугугар тобуккар дылы кэнэ сылдыан шурфа-ханааба хаһабын. Кыһын атаххын куулунан эринэн кэлгийэ сылдыабын. Үстүү сыл биирдэ биэрэр танас бууркалара төһө өр барыай? Сыбаалкаттан, помуйаттан, кур сүөһү бүлтэһин буллахына, күн устата ай-аххар уган оборо сылдыабын. Көр, онтуг кэлин өнүргэс курдук буолан хааларын билбүгүм. Конвойдар ону албас көрдөхтөрүнэ, саа бырыкылаатынан түгнэри охсон түһэрэллэр. Ол эрэри өлүү төрдө үксэ кэриэтэ ыарыттан, күүстээх үлэттэн буолара. — Ньукуус ааспыт эрирдээх олобун абынна.

— Сүрдээх сиргэ түбэспит эбикиин. Хата хайдах ордон кэлээхтээтин? — арыый чэлчэкистик сылдыбыт Сиимэн сэнээрэр.

— Бу эйиэнин курдук кыра аалга, табаарыс бүрээтим көмөтүнэн начаалыстыба баар учаастагар күрээм, бу тыыннаах олоробун.

— Күрээм диигин дуу? Хата болдьоххун эбэн биэрбэтэхтэр ди...

— Кыайан хаампат, турбат бэйэбин, аалбыттан кырбы-кырбы соһон таһаарбыттара “Хайата да син биир, биир сымьыт...” — диэн күрээбитим... Туга ытан да кэбиһиэхтэрин сөбө. “Син сотору өлөр” диэн болдьохпун уһата сатаабатах буолуохтаахтар.

— Эһиги сағана үрдүкү лаабыр начаанньыга “таннарааччы” буолан тутуллубут үһү дииллэрэ. — Ноговицын аһаан бүтэн, илиитин күөх боруунан сотто-сотто, эдэр учууталы элээр-мэлээр көрөн аһарда.

— Ол кырдык буолуохтаах! Сэрии сағана Берия дыһала мэнан ахан буолуо дуо? — Ньукуус куруускаларга чэй кутуталаата. — Онтон эмиэ хаайылаах быраас, эмтээн атахпар туруорбута. Сиһим-иэним иһигирин аннынан киһи тарбаҕа холкутук киирэрэ эбитэ үһү. Дьардыамам эрэ хаалан баран киһи буолбуппун.

— Дьэ кырдык, чыыстай доруобай киһи буолан өлбөтөххүн эбит, — учуутал Герасимов, абыйах сангалаах, бүтэни соғус уол, дьэ айабын аста.

— Ити эрэ буолбатах. Биирдэ икки ойбоһоспун утуйар бараакпытыгар бир нуучча тосту аспыта. Биирдэ саппыкыһыкка киирэн иттэ олодохпуна, стрелоктар киирэн, үрдүбүтүнэн ытыаланан, бу төбөм оройун сиирэ көтүппүттэрэ. — Ньюкуус сүүһүн туһунан үөһээ баас чэрин төнгөйөн көрдөрөөрү, кизпкэтин уһулан төттөрү кэттэ.

— Пахый! Мин оннукка уонча да хоммокко паникалаан өлөрүнүөх эбиппин. — Сиимэн кырдык эппитэ, дьобойон эппитэ биллибэккэ олорон, эргэ кинигэ илииһигэр, кубах киитэ булкаастаах мохуорканы эринэр.

— Дьөксө эбиитин истин! Эмиэ биирдэ, миигин аһынар киргиис биригэдьиirim, кэлин тутууга сырыттахпына, нууччалар өлөрөөрү сааммыттарынын бэрт мөкү албаһынан быһаан турардаах. Ол кистэлэн им этэ да, бабар кизһэлик ахтан аһарыам...

— Дьэ кыр-дык, хаайы олобо диэн саарбах дьыала, — диэн сэнээрэр, чэхчы саллыбыт быһыынан Сиимэн Ноговицын.

— Өлөн баран тиллибит курдукпун. — Прокопьев өрө тыынан кэбиһэр. — Мин түбэһиим диэн олох кыраба этэ. Кистээбэккэ эттэххэ, тобоос тирэ-этэбинэ, урут да иһэр үгэстээбим. Онон туһанан, кыладапсыыгым Ньюкуус Чарааскын: "Үнүр биэрбит табаарым бохтуурата сүттэ", — диэн, иккиһин атын даатанан хат онорон, холуочукпар илии баттаппыт. Онон иккитэ киниттэн үстүү мөһөөктөөх табаары тутан атыылаабыт курдук көстөн, итэбэстэнэн хаалбытым. Кини кэлин бэйэтэ сэттэ сылга түбэспит этэ.

— Дальстрой лаабыра былыргы 20-с, 30-с сыллардаабы Беломорканал лаабырынаабар кытаанах эбит дииллэрэ собурууттан түбэспит нууччалар. Дэлэбэ Өйүмү, Мунгурдаан бириискэлэриттэн салланнар: "Оо, Халыма-а, Халыма-а, эн дыкти планета эбиккин — 12 ыйын кыһын, онтон ордугун сайын", — диэн өс номоҕо айыахтара дуо? — Сиимэн тараах киирбэт буолбут хойуу, арбабар баттабын өрө анньына олордо.

— Билэн, билэн. Истэн, ол Беломору... Бэл биһиги Андылаахпытыттан бырааттыы бандьыттар, сахалыы ааттарынан Ысыхаан уонна Оокоон Чээрэкээнэптэр, уоннуу сылы боруостаан кэлбиттэрэ ыраатта. Ол эрэри, соччо ону кэпсээбэт, тутунар дьон. — Ньюкуус туран сыынтаан баран, илиитин ынах тириитэ күрүмэ этэрбэһин оһугар соттон кэбистэ.

Балаакка иһигэр

Ити курдук эрэйдээх олох уутун-хаарын амсайбыт, урукку икки хаайылаах, маннайгы билсиһиилэрин кэнниттэн, өрүскэ уу эбиллэн, мунҕа туонатын ылан, биригээдэнэн сынньана түһэргэ быһаарыннылар.

Уолаттар учууталы кытта балааккалара туспа, улахан, оттон биригэдьиир кэргэнин, улун кытта балааккалара икки эрэ миэстэлээх, кыра. Сиимэн ыраахтан айаннаан, кизг халлаан анныгар өтөр аанньа утуйбатаба охсон, хонон ааһарга көрдөспүтүн ылынан, Ньюкуус бэйэтин балааккатыгар сытарынын көнүллээтэ. Кини кэргэннээх уола мунҕа тохтоон, бэбэһэ

бөһүөлэккэ кирибиттэрэ. Онон Сиимэнгэ миэстэ иллэнгэ тобоос буолан биэрдэ.

Күн киэһэрэн эрээ. Уолаттар балааккаларыгар мустан хаартылыырга, сорохтор кинигэ аабарга тэриннилэр. Оттон учууталлара Сэмэн Герасимов, элбэх сагата суох эдэр киһи, Ньюкуус балааккатыгар кириэн, отуугаабы быстах кэпсэтии салбанаабын сэрэйбиттии кириэн табахтаан унаарытар. Биригэдьиир талаабынан сиргэ тэлгэтиллибит сыттыгын үрдүнэн сонун быраба сытан, булт-ас сонунун ахтан иһэн, хаайыытын олобор эргиллибитин бэйэтэ да билбэккэ хаалла быһыылаах. Сиимэн мохуорка бөппүрүөскэтин бурбата-бурбата, иккис орон кытытыгар, сэрэммиттии атаабын халааччыктаан олорунан кэбистэ.

— Ол Буруустаах көмүһүн үлэтигэр шурфа диэн ханаабаны субуруччу туруоран хастараллар. Онон хойгуонан да тобулу бэрсииһи баара. Буору, тааһы сорохтор таачыкаларга хаалаан, боруоба ылар дьыбэ таһаллар. Үлэ кыһын да тохтообот. Атахха кэтэр таңас буурка олох өр барбат. Итинник үлэбэ бастаан тийбит киһи нэдиэлэнэн “доходяга” диэн буола охсор. Үлэ ынырык! Ас нуормата аатыгар эрэ: оргуйбут уу, дуомугар хара килиэп чээрэтэ, үс ньүөска перловай хааһы, сорох күнгэ туустаах навага, хорбууса эбэтэр күндүөбэй кэрчигэ. Онон күннээби аһын бүтэр. Ол иһин ыран охто сылдьар дьону конвойдар талбыттарынан охсоллорун киһи аахпат дааһаны.

— Онуоха эбии, атын таңас-сап да аанһа буолбата биллэр буоллаба. — Учуутал Сэмэн аһыммытты хараба кылахачыйар.

— Таңас диэн аатыгар эрэ. Кыһыныгар баата дуомнаах бушлат, атахар кэтэри эппитим. Сайыныгар американскай кыһыл бачыынка, чараас куул куурка, ыстаан. Онтуларын да барыта болдьохтоох. Куул биһизниттэн атын Америка киэнэ. Ону бэл буолунай да дьон сиинкэлээн таңас тиктэллэрэ. Манна эмиэ ити кэмнэргэ онон таба түүтүнэн телогрейка тигэр эбиттэр. Хаайыттан кэллэхпинэ, 1945 сыллаахха, улум интернаттан онугу кэтэ сылдьара. Бээ, албас киһиргээтим, баата кэлэ илигиттэн, сэрии үс сылаабыта аастар да, билигин да оннук кэтиллэр.

— Биһиэхэ сэрии кэнниттэч чэпчэки үлэбэ түбэспиттэргэ арыый буолбут этэ. Мин куоннуктуу сылдьан соробор аһы тастан булан эбинэрим. Ол эрэри, аттарым эбиэһиттэн оргутан сиир этим. Таңаһым да мас, буор үлэтин курдук эрдэ алдьаммата. — Сиимэн эмиэ кэпсэтиигэ кыттарга быһаарынна.

— Өлбүттэри хомуйаллар, уңуох туталлар эгин дуу? — учуутал мунаарар.

— Эгэ оннук баар буолуо дуо? Ханааба иһигэр өлбүттэри эрэ, үһэ уңкүрүттэрэн баран сонно буорунан саба ыстаран кэбиһэллэр — бүттэбэ ол! Кыһын оннообор өлбүт тон дьонунан тыалтан балаакка хахтата гына кыстаабыттарын көрөн турабын.

— Хаайыылаахтар бэйэ-бэйэлэрэ охсуһар түбэлтэлэрэ баара дуу? — Учуутал Ньюкууска сыбарыйан биэрдэ.

— Баар буолумуна! Онно араас аатгаах араҕа барыта баар. "Блатной-дар" диэн талаанньыттар, өлөрүөхсүттэр, быһата туохтан да ингибэт хаайыылаахха мунгур "тойоттор". "Бордар" — уоруйахтар нум-нам сылдыар курдуктарын иһин, "дохуоттарын" былдыһан эмиэ сатаспаттар. "Сукалар" — бу ыт курдук эккэлэстэрин иһин, эмиэ иһэ-истээх, албын, түөкэй майгынаахтар. Итини таһынан, "урки", "стукачи" уонна "мужиктар" диэн группалар... Стукач — бу хобуоччу, үлүннэрэн бэйэтин туһатыгар начаалыстыбаҕа ону-маны тыллаан биэрээччи. Мужик — бу боростуой, саамай алын араҕа, "ээби" кытта сылдыар сордоох. ...Чэ, нохолоор! Этэргэ дылы, хаайыыны барытын эридиэстээтэххэ, олонхо курдук үс хас сууккаҕа бүппэт дьаабылаах... Онон били таһырдыа санаппыт бэйэм быһылааннарбын быһыта-орута этиэм. — Нукуус тура экирээн, тахса сырытта. Табахтаата.

— Хата, бэрт сөл. — Сиимэн, өтөр сынньамматах киһи эрээри, тэлтэрэн биэрдэ. — Мин атынҕа үлэлээн соччо билбэт эбиппин.

— Дьэ биэрдэ, үлэ кэннигтэн, эмиэ уу-ньамаан аспытын аһабыта буоллубут. Мин туран кипятоктаах баакка тийиэн, нуормабын дьуһуурунайтан ылаары ҕыммытым, уум курууска эрэ аҕара буолан хаалла — уубут бүппүт, ким эрэ ордук испит. "Кипяток бүттэ", — дии-дии, дневальной, иччитэх баабы ылан долбуурга ууран истэбинэ, биир баппат кырыктаах блатной, дьуһуурунай диэки өрөнгөөн иһэн, миигин ойбоһоско анньан ааста. Ону итиитигэр соччо билиммэтэҕим иһин, сотору уотунан салаан барда, сытыарда, ынчыктатта. Миэхэ уруургуур казах хаайыы бырааһын аҕалла, балыһаҕа илтилэр. Блатнойум икки ойбоһоспун тосту аспыт. Ол арааһа дар унгуох буоламмын хоттордобум, соччо күүскэ аспатах курдуга. Кини: "Бунаҕа элемент" мин эбинэр уубун тобоһолоото", — диэн "имнэммит" буолуохтаах. "Куһаҕан үчүгэйдээх" диэбиккэ дылы, ый аҕара "сынньанан", арыый күүс ылыннабым ол.

— Онтон таһааран эмиэ ханаабаҕар, забойга астылар ини? — Сиимэн үгэһинэн харабын симириктиир.

— Суох! Ыскылааппытыгар кэлэр курууһу дьаарыстыырга хас да буолан үлэлээтибит. Ол миэхэ бырааһым өгөтө буолуохтаах. Сиимэн, билэр инигин, быраас диэн хаайыыга таһара кэриэтэ киһибит. Киниэхэ да саанааччылар элбэхтэр: "Сороххо чэлпэтии биэрэбин, сороххо суох", — диэннэр. Ыарахан үлэттэн итинник чэлпэки собуһ үлэҕэ ытары лаабыр тыһынан "конт" диэн ааттыыллар. Онон биһиги итинниккэ түбэстибит. Ый курдук үлэлээтибит. Онно сороһор вольнонаемнайдар — көнгүл үлэһиттэр туустаах горбуша сиэтэн, чэйдэтэн, хаайыы аһыгар эбинэн сэниэ ылбыт курдукпун. Ол эрэри, син биир конвой маньы сылдыар.

— Хата аһынаахтыыллар эбит... Урут бэйэлэрэ да хаайыыны "амсайбыт" дьон буолаахтыаҕа. — Учутал сыһаах баттанан кэбистэ.

— Арааһа оннук... Биэрдэ киһэ, үлэ бүтүүтэ, мин ыскылаат нөҕүө мунугар тэйиччи сырыттаһына, икки нуучча үрдэ аһаҕас мас уһааттан туустаах горбушаны ыла-ыла, ыстааннарын, соннорун иһигэр уктан эрэллэрин

көрдүм. Ону конвойдар, атыттарга аралдыйан, көрбөккө хааллылар быһыылааба. Итинник уорууну бэйэм да билэрим. Онуоха ыстаан оһун аллараанан, бачыынкан ыксатынан тугу эмэ булан эрдэттэн ыга баайан кэбиһэбин уонна сонгун эмиэ курданабын. Баһаалыста, ыстаан икки буутун иһигэр, икки өттүгэр түөрт, үөһэ курун үрдүнэн икки хоннохторун анныгар икки балыгы биллэрбэккэ уктан бардабын ол!

Ол эрэри, бу дьонум бараакка аһар будкаба тохтотуллубут этилэр. Дьэ итинизэх буруйдаан, күрүү намыһахтыы, мин “якут” буолан хаалан, ый устата эрдээнним. “Эн тыллаатабын, эн көрбүтүн”, — дии-дии, киһэ бараакка охсон, кырбаан, үөбөн, быыс эрэ буоллар, өлөрүөхпүт диэн, сүгүллэнгнэһи бөбөтө. Ону эмиэ миигин көмүскэхэр бөдөн-садан тутуу биригэдьириэ, киргиз, ол уоруйахтарбын салалталыын хайдах эрэ кэпсэтиһэн, аны бэйэбитин кытта тутууга ыталаата. Онно маннай: “Дьэ, туспа илдээн дьакыттарыаары гыннаба дуу”, — диэммин, иккис кутталга түстүм. Ол эрэри, ити киргиз, миигин бэйэтин омулар ханыылаан, уруургуур курдук эбит этэ. Биирдэ кини эттэ: “Мин сүгэни бирииппэ курдук сытыылааччыбын. Эн туһабыр маннык этиилээхпин, иһит, сөбүлэхэбин дуу?.. Ити тутан эрэр будкабыт түннүгүн үрдүгэр тийдэрбит эрэ, иккис бэрэбинэни таһаарыыга эн биир муннулар сытыылаабыт сүгэбинэн тутта олорон, мунугу олукка түһэрбэккэ эрэ, түһэрэн чингэппитэ буолан, бэрэбинэ төбөтүн өнчөбүнэн охсуолаар. Мин иккис муннука эмиэ олукка түһэрбэккэ тураммын, маһы аллараа үгүрүтэн кэбиһиэм. Оччоҕо эн бэрэбинэни кууспугунан аллараа кулааран хаалабын. Ол иннинэ, мин ити эйизэхэ дьордойооччуну, оруобуна эн анныгар кэлэн бэрэбинэ суора турар гына бэлэмниэхтээхпин. Дьэ киһи эрэ буолларгын, эрдэттэн сүгэн биитэ киһинг сүннүгэр сыысхала суох быһа түһэрин ситиһиэхтээххин. Ол инниттэн үчүгэйдик туһулаан баран, ыһыктан кэбиһиэхтээххин. Онно табыллыбатабына даҕаны, “албас төлө түстэ” диэхпит. Бэйэн да оһоллонооххун сөп, ол түһүүгэр. Таптаһына мин: “Оо, дьоннор өллүлэр”, — дии-дии, уолуйбутуу айманам. Дьэ, толкуйдана сырыт, хайыыргын?!”

— Оо, сүрдээх ынырык сүбэ эбит ээ. — Бэл субу босхоломмут Сиимэн, сөбө санаан, тиһин чыпчырынан кэбистэ.

— Хаһан да өлөрүм син, хас да хонон — сөбүлэхэн кэбиспитим. Ол саагыбар табыллан, киһи өлөн, таһараба айыы онорбутум. Албаска диэн буолбута. Бэйэм обургутук дэлби түһэн икки ыйга сыппытым. Бэрэбинэ үрдүбэр түспэтэҕэ абыраабыта — эбиитигэр. Иккис киһибин атын учаастакка ыппыт этилэр. Ытылла сыспыппын истибиккит. Ол да кыл саҕаттан, оноруум дьылбам буолоуба...

— Дьэ, харса суох өрүөл эбиккин. — Учутал илиитин өрө уунан тыыланнаан ылла.

— Онно олус сымнаан, көнөмсүйэн биэрдэххинэ, буукса үүрэ-тэбэ сылдыллар. Сэниэлээх кэмгэр эппиэттэхэринг ордук.

— ...Ыалдьан бүтүүбэр эмиэ шурпа охсуутугар Бөрөлөөххө элбэх киһини кытта үүрдүлэр. Дьэ, онно чахчы ыран турбат буолбуппун, били бурятым чэпчэки үлэлээх, ыарыһах киһи, зона дворнига, түөрт эмэхсийэн ээрэр тирэби булан аал тигэн, бэйэтэ соһон киллэрэн, лаабыр пууна баар сиригэр, бэйэм көрдөһүүбүнэн, күрэтэн, эмиэ ыран өлөрбүтүн быһаабыта. Дохсун сүүрүктээх үрэх аара аалбын хаста да түгнэрэн, тимирдэ сыспыта. Киһим ортобуттан быа булан баайан ыппыта абыраабыта. Соробор уу хаспыт биэрэгин көгкөлөйүн аннынан устабын. Хайаан маска, тааска үнтү оҕустарбатабым дыккити. Эрдиим дуомунан салайар күүс суох, олороору гынан, охтон иһэбин. Оннук сордоон, сапсыммыга буолан, лагпуун биэрэгин син буллардым. Турбат киһини киирэн, кубулунар диир курдук, прикладынан охсо-охсо, тэбиэлии-тэбиэлии, будкаба соһон таһааран, сиргэ бырахтылар. Доппуруостаан баран, муустаах изоляторга умса анһан кэбистилэр. Тонгобун, хааным барар. Сотору өйбүн сүтэрэн кэбистим. Икки хоннорон, өлбүт аҥаардаах көһүйбүт киһини эмтиир пуунга илдьибиттэрин билбэтэбим. Виктор Петрович диэн хаайыылаах быраас түөрт ыйга сытыаран, бэттэх кэлбитим.

— Чыыстай доруобай, эдэр буолан ордоохтоотобун. — Сиимэнгэ да ааспыт сырыыта харабар элэнгээтэ.

— Арааһа, тагара ыйааба буолуо... Киһи өлөрө кэллэбинэ, бэрт кыраттан өлөр. Кырбааһыҥга мас тостор, киһи кыһаммат, наай гыннар охтон түһүө да, сарсыныгар син үлэлээн үнүөхтээн ээрэр буолар. Чэ, быһата, киһи диэн син үөн-чирбэ. Күлгэри да быһабаһа суох сүүрэрин курдук. "Сатана оҕонньор" өлүүгэ испииһэбэр ыраах буоллаххына, син эрийсэбин. — Ньюкуус дьэ күлэн, көрдүбүөһүрэн тиһэ килэйдэ.

— Дьэ, онтон ханна үлэлээн ордон кэллин хата? — Учуутал Сэмэн, бэйэтэ тугу эрэ эбиэх курдук, өгдөнөөтө.

— Мас кэрдиитигэр тыаба тахсыспытым, быстах конвойа эгин суох, түөрт этибит. Онно биир дойдулаабым, бииргэ этээптэммит, болдьобун бо-руостаан сылдыар Тахтай Баһылай эмиэ баара, сэрии бүтүөбэр диэри син биир үлэлииринг.

— Оннук, оннук! Сталин ыйааба баар дииллэрэ. — Сиимэн хаайыыга тугу истибитинэн Ньюкууска көмө буолла.

— Ол сылдьан дии, отууга кэлбит кутуйабы ыга үктээн, үгэн сиэбитим. Ол Тахтай эрэйдээби сотору, расчетын, өйүөтүн ыла, кэлээри сырыттабына, өлөрбүт сурахтарын истибитим. Кэлин Тарын Үрэххэ хас да сахалары кытта, транспорт начальнига — саха киһитин көрдөһүүтүнэн, барсан абыраммытым. Бэл онтон сэриигэ ытталларыгар көрдөһө сылдыбыппын ыппа-тахтара. Дьэ, кылгастык итинник!

— Сэрии да кэнниттэн, лаабыр соччо көммөтөх. Бэл уу баанньыкка кытта лимит. Таастара син урукку, кэнсиэрбэ баанкатыттан таган онгоһуу. Үлэ 12-лии чаас. Цыҥаба болбукта уутун иһэбин. Тыаба буоллаххына, быттаах тагаскын киэһэ буорга көмөбун. Ол кыра быктарытыгар мустубут быты

уоттанар. Оттон иргэн онуоха бэриммэт. Блатнойдар “лепеха” диэн түөстэригэр алюминий кириэс онгостон, уордьаммыт дии-дии, киэптиллэр. Араас татуировка баһаам, үксэ эттэригэр “быдьар” ойуу. Урукку стрелоктар, аны син саллааттар диэн үөһэттэн уларытан ааттаммыттар. Ону сэргэ хаайыы жаргона — тыла уларыан былыргыттан баар эбит. Конвоир — “баклан”, десятник — “смотрящий”, сурук — “ксив”, арааһы сэхэргэһиини — “тискать романы”, интеллигент хаайыылаах быһаччы “Иван Иванович”, нарядчыгы — “бекеша”, эмчиги — “лепила”, луодуру — “филон”, чэ элбэх. Бор-уоруйахтар бырааска “дохуоттарыттан” бэрсэн, албыннаан ыалдьыбыт буолаллар. Ону билэн күнүүлэһэн, бэйэ иһигэр эмиэ айдаан. Икки да киһиэхэ старшай, 50 киһиэхэ биригэдьири үлэлээбэт, анал чокуйар мастаах, 5 киһиэхэ боростуой биригэдьири бары хаайыылаахтарга “тойоттор”. Ол үрдүнэн надзира-теллар, силиэстийэ боломуочунайдар, десятниктар, учаастак прораба, начальнига, кылаабынай инженер, бириискэ начальнига. Итинник “этээстээх” тойон үөһэ тойон. Олорун бэйэ-бэйэлэрин хобулаһаллар, суугтаһаллар. Бу барыта Сталин, Берия ыйаахтара дэнэр. Ас кэмчи буолан, сорох “доходягалары” ороскуоттаан, сагаларынан толороллор диэн баара. — Сиимэн ууга кэлэн дьааһыталаан ылла, саппабырбыт сирэйин имэриннэ.

— Мин, үөрэхтээх ааттаах киһи, өс көөннүбүтүнэ, араас кистэлэнги истибиппиттэн аһыах тылы кыбыта түһүөхпүн сөп дуо? — Сэмэн баттабын өрө аннынар. — Билигин бу сонуннарбыт бэйэ эрэ икки ардыгар буолуохтаах. Хаайыы олоҕо ханна да суруллубат, кэпсэммэт. Арай троцкизм туһунан быстах суруллар эбит. Быһата туох кырдьыга, туох сымыйата биллибэт, биир кэм хааһы да саламаат кэмэ.

— Чэ, кылгастык сырдата да түс, утуйар да чугаһаата, — Ньюкуус, манна хаһаайын быһыытынан, сөбүлөстэ.

— Миэнэ диэн, одон-додон собус буоллаба, — диэн учутал кэпсээнин саҕалаата. — Отутус сыллардаахха хаайыыларын болдьобун аска-үөлгэ тийэ атастаһаллара баар буола сылдыбыт. Уоруйабы өйүүр дьону оччоттон жаргоннарынан “полуцветной” — аңар өгнөөх диэх курдук ааттыыр үһүлэр. “СЛОН” — Северный лагерь особого назначения, УСРТА — Управление Северо-Восточных исправительных трудовых лагерей диэн кылгатар эбиттэр. Эбэтэр балар хотугулуу илинги лаабырдары хабар, ол иһигэр эһиэнэ кириэс салалталара эбит.

— Ээ, былыр да оҕо эрдэххэ, оҕонньоттор: “Сибииккэбэ” атаараллар”, — эгин диэн кэпсэтэр буолаллара. Ити нууччалыы кылгатыны сахатытан эрдэхтэрэ. — Ньюкуус итини соччо быһаарбатын биллэрдэ.

— Оннук эбит, бадаба майгынныр. 1917-1959 сылларга 67 мөлүйүөн хаайыылаах баара диэн биир статистик аахпыта иһиллэр. Ити Ньюкуус эбиэт саҕана ахтыбыт бырааттыы Чээрэкээнэптэрэ, атын да сахалар кыттыбыт Беломорканал тутууга — аңардас хаайыылаах үлэтин түмүгэ. Онно Сталин соруудаба 1931 сылтан саҕалаан 20 эрэ ый иһигэр бүтэрэргэ диэн эбит. Канал 230-ча км усталаах, 21 мөлүйүөн куб. м. буор, 390 тыһыынча куб. м. бе-

тоннай үлэлээх, 15 быһыттаах, 49 дамбалаах былааннаммыт. Тэҥнээн көрүҥ эрэ: Панамскай канал үһүна 80 км — 28 сыл, Суэцкай 160 км усталалах — 10 сыл тутуллубуттарын аабыстаахха, бу Беломор саамай улахан, итинник соруудахтаммыта сүрдээх, буолбат дуо? Биир хаайыылаах онно соруудаба — күннэ 2 куб. м. гранит тааһы үнтүрүтэн 100 метр сиргэ тачканан илдьии. Улахан көһөҥөнү сизккэнэн эрийэн состоруу, мас "журавль" — "турыйа" оҥоһууга, сүгэтэ, эрбиитэ суох маһы быанан хачайдаан охторуу эҥин. Сууккаба үс сменалаах тохтообот үлэ. Кыһын канал истиэнэтин таас оннугар биллибэтинэн мууһунан солбуйууну "тухта" диэнтэн "туфта" диэн жаргон оҥорбуттар. Ол муус сайын уулан хааллабына, биир араллаан. Араас накаастааһыны тулуйбакка, "бордар", "блатнойдар" ити оҥоһууларын этэн биэрэн, өлөрсүү элбэх эбит. Оттон "туфточ-блатнойдар", кылаас өстөөхтөрө аатыран, сонно, сууга суох, "тройка" уураабынан ытыллаллар. Канал 1933 сыл ыам ыйыгар бүтэрин сабана, оччолорго НКВД наркома Ягода, Сталинҥа киһиргээри, хонтуора үлэһиттэрин, бэл таҥас сууяаччылары, үүртэлээн таһааран, үлэни "штурмалыырга" дьаһал биэрбит. Итиннэ 1931-1932 сыллар кыһыннарыгар 100 тыһыынча хаайыылаах өлбүтэ иһиллэр. Бүтэһиктээх чуолкайдааһынынан, ити үлэбэ 800 тыһыынча хаайыылаах үлэлээбит. Кэлин тобохторун Москва — Волга каналга үүрбүттэр. Үлэлуоһуна "Кыра аһынан — элбэх үлэни" диэн эбит. Ытыллыбыт сорох "блатнойдар" тобохторун бу диэки Мунгурдаанҥа этаптыыр үһүлэр. Ону "на Луну" диэн жаргоннаабыттар. Ол аата "Ыйга ытыты". ВКП (б) диэн партия аатын — "Второе Крепостное Право Большевиков" диэн анекдот оҥостубуттар. Уонна "саморубы", "членовредители", "мастырщики" — бу сорууйан тарбабы быстыы, итии уунан куттуу эҥин терминнэр үөскээбиттэр. Жаргон, анекдот барыта нууччалыы, ол соробо сахалыы да толору тылбаастаммат.

Бэл иккиһин түбэһии хаайыылаах дэммит, быһаччы "повторник" — "иккистээһин, хатылааччы" диэх курдук сүрэхтэнэр эбит. Хаайыылаахха сымнаан биэрбит тойоттор, байыаннайдар бэйэлэрэ "норуот өстөөхтөрө" — таннарааччылар дэнэн ытыллар үһүлэр. Тон дьонунан балаакканы хаххалыыларын эмиэ истэн турабын. Ол 1937-38 сыллар диэки хоту, эһиги Өйүмүгүт чугаһыгар Мунгурдаанҥа эбитэ үһү. — Учуутал Сэмэн, олустаатым диирдии, тахсан утуйан ээрэ уолаттарыгар барар.

Оттон Сиимэннээх Ньюкуус талабынан сиргэ тэлгэтиллибит ороннорун оҥостон хачыгыраһаллар...

Сарсыарда туран, аһаан, чэйдээн бүппүттэрин кэннэ, Сиимэн, өртөн бодоруспут киһилии, Ньюкуустан көрдөһүүлээх буолла.

— Дьэ, добоор, биир өлүүгэ быста сыспыт дьон буоллахпыт, итэбэйсиэх эрэ. Мин Төҥүргэстээби ааспаппын. Онно да "куонньук-манньук" үлэтэ көстөр ини? Абыях балыкта өйүөлээбэккин ээ. Күһүн тийдэххинэ төлөһүөхпүт.

Мань истэн баран, аһыныгас киһи Ньюкуус: “Чэ, барыах”, — диэн, биэрэккэ түөрэнгэлээн киирэн, балайда уомул талабынан сабылла сытарыттан уону ааһан, Сиимэн куулулар уган биэрдэ. Киһитэ илии тутуһан, үөрэн саккайдаан, аалын дуомун үөс диэки, сүүрүккэ анһынан кэбистэ.

Ньюкуус отууга кэлэн олоодобуна, колхоз балыксыттарыттан, оччолорго “бригадимилец” (кэлин дружинник) аатырар милицияттан дастабырыанһы алаах Килээк Ньюкулай, сулбу хааман кэлэн, былааһын биллэрэн барда.

— Ити кимий? Докумуонун энгин көрдүгүт дуо? Баһар күрүөйөх — биэгэлэс буолуо. Онто суох күрүөйөх дэлэйбит дэһэллэр, — диэн Килээк Ньюкуустан кизипти соһус ыйытта.

— Көрбөтөрбүн даһаны билэбин, босхоломмут эрэйдээх, — Прокопьев аһынардыы хардарда.

— Хаайылааһы, күрүөйөһү билбэккэ ыһпыт буоллаһына, “энкэбыдыларга” эппизттиэн! Миэхэ киһи ытан “даласы” гынахтаах, биллэриэхтээх этигит! — диэт, киһитэ кыһырыбытты төттөрү кумах нөнгүө уһугар туура балааккатын диэки, суптугур уһун бэйэтэ, суксуннуу турда.

Туундара саһатыгар

Икки хотугу оройуон икки ардыгар 4-5 көс буола-буола 16 дьаам баар. Олортон Хайырдаах муора чугаһынааһы туундара буолан, ыт таба көлөлөөх. Оттон Андылаах сиригэр үксүгэр ат дьаамнара. Манна самолет сылдыбат, почта ити дьаамнарынан Хайырдаах киинэ Чокурдаанга диэри түүннэри үс суукка устата тохтоло суох таһылар.

Бүгүн эмиз бу почта арыаллааччыта (сопрождающей) Куонаан Прокопьев бэйэтин оройуонун таһаһаһын Чокурдаанга илдээн баран төннөрүгэр, онно Дьокуускайтан кэлэн мунһулуубут Андылаах почтатын илдэ иһэр. Уол туундара сирин 8 дьаамын төлө түһэн, оройуонун киинигэр — Төһүргэстээххэ тийэрэ сир ортотун кыайбат хаалла.

Дьаамсык Баһылай Оруоһун сыыдам сырыылаах хааргын табаларын харса суох күрэй маһынан ойбосторугар охсуолаан, түһ-таһ түһэрэн, күөлгэ киллэрдэ. Сыарбатын кэннигэр биир таба сэтиилээх. Бу бастакылартан хайалара эмэ аккаастаан кэбистэбинэ, солбукка аналлаах көлө. Иккис сыарбаһа, тардыспака түргэнник айаннаһпыт диэн, дьаамсык дьаһалынан, Куонаан бэйэтэ ньуоһулаан иһэр.

Оллур-боллур очурдардаах суолу этэнгэ ааһан, күөл көнө мууһугар кириилэригэр уол утуктаан барда. Ол содулар бу аатырар Оһоогун күөлүн туһунан дьаамсыктар кэпсээбит үһүээннэрэ үт-үкчү кэриэтэ түүлүгэр кирирдэ:

Куонаан атаһы сыһыннаһ муора курдук кыһыл кумахтаах, улаһан күөл кытытынан хааман иһэр. Күүстээх тыалтан долгуннар түллэнниир балаһалара манган сылгылар күөһэлийэллэрин санатар.

Арай уол иннигэр биэрэккэ борук-сорукка улаһан, хара сыһынаһ көстөргө дылы. Ону тийээн көрбүтэ, биир атыр тайаһ тобулар дылы кумаһ

бадарааныгар батыллан, өлө сытар. Төбөтүттэн муостары бабастары сүдү улахан сордонг хагпыт.

Ол курдук, сордонг тиийин тайахтан кыяан араарбакка, эмиэ өлөн хаал-быт. Дьэ кытаанар хапсыһы, тардыалаһы барбыт сирэ буолла.

...Уол курулас тыастан уһуктан, кыламанын быһынан көрбүтэ, тыал түспүт хаар күдэрик туманнырар.

Дьяамсык тохтоон, сыарбатын өтүүтүн чингэтэлээн биэрдэ. Табалар тылларын таһааран, дириг-диригник абылаһан, бары агдалара үллэннэс. Кинилэр сылайбыттарын, утаппыттарын омуногар өрүһүспүттүү хаары хабыалылар.

— Дьэ, тыал эрэйдээри гынна, суолбутун тибэн муннардабына да көнгүлэ. — Оруоһун сирэийн үтүлүгүнэн хаххаланан туран, хаһытаан саңгарар.

— Оо, дьэ кырдык муора ортотугар олорор курдукпут. Хайдах эмэ суол тахсытын, биэрэги булар киһи, — Куонаан киһитин сэнээрэр.

— Суол тибелиннэҕинэ, бу кылаттар суол чэрин бэйэлэринэн булбат абааһылар — бу манна санга көлөлөр өһөстөрө, охсуһуулар диибин диэн. Өйдөөх, сымнаҕас, бэйэ эбээн табата эстибэтэҕэ буоллар — кинилэр ханык да тибиигэ-буурбаҕа дьэни, киһилээх сири булларар көлөлөр этилэр, — дьяамсык мунгатырды саңгарда.

— Кимнээх, тоҕо эстилэр ол табаларгытын? — Куонаан чараас суорбанынан хараҕа эрэ көстөр гына бүрүнэ тардынна.

— Ол, бииринэн, сэрии содула, Фронт туһатыгар элбэх эти туттарыы наада буолбутугар. Иккиһинэн, салайааччылар көтүмэх дьаһаллара. Бөдөҥ таба ордук ыйааһын тардар диэн. Бу хааргыны, көрөрүҥ курдук, кыра, элбэх эти биэрбэт.

— Ханна эмэтэ ол табабыт удьуора хаалбатаҕа дуо?

— Дьэ бэрт аһыйах, Ойоон нэһилиэбэр эрэ. — Дьяамсык, сыарбатыгар олороот, табаларын тиэтэттэ.

Сыарба айаныгар бигэнэн, уол эмиэ да нухарыйан барда. Киһилии аанһа утуйбатаҕа да ыраатта... Утун быһынан сыарба, тыал тыаһын холбуу истэ сытан, "Куона-ан, Куона-ан" диир саңаны иһиттэ.

... Арай көрдөбүнэ, эмиэ билэр дьяамсыга, Хаанты диэн эбээн оҕонньоро, уучабын сиэтэн утары кэллэ.

— Дьэ, тоойуом, били эн көрбүт сордонгун сыңаабын угуоһун аарка курдук туруоран кэбиспиттэрэ, оол көстөр. — Оҕонньор хоту диэки ыйар. — Ол аннынан эйигиннээбэр улахан дьон, уучаха олорон, төбөлөрүн да таарыйбакка, курдары тахсалар. Аны эн боруобалаан көр эрэ.

— Эс! Хайдах сордонг сыңаабын аннынан уучахтаах киһи тахсыаҕай? — Куонаан оҕонньор диэки хайыспыта, түүлүн түүл, киһитэ мэлигир, уучаҕа эрэ турар. "Чэ, ол эрээри, боруобалаан да көрүөххэ", дии санаан, уол ол уучабы миинэн ааркаҕа тийбитэ, кырдык сүүнэ улахан сордонг сыңаабын

үгүөбун кумахха анһан кэбиспиттэр. Куонаан ол анһынан уучахтаах бэйэтэ холкутук тахсан барда.

...Уол утуйа сыган, төбөтө эмиэ сыарба кэннинэн, аллараа түһүөххэ дылы буолбутугар, “һук” ғынан үһукта биэрдэ. Дьһамсыга туран, табаларын сизээн, күөл сыырын өрө тахсан эрэр эбит. Уол: “һа, хата биэрэги булбупут ээ”, — диэн үөрэ санаата. Түүлэ орубуна үһүйээн кэпсээннэрин курдук эрээри, бэйэтэ кыттыгастаах буолан хаалбытыттан дьиктиргээтэ.

Сотору ортотугар диэри хаарга көмүллүбүт дьһаам самнархай балаһанын оһобун кыыма кытыаста көрүстэ.

Бу Оһоогун күөлүн саамай бэтэрээ үһуга, Арбаа Үрэх дьһаама. Мантан ылата Андылаах дьһоно дьһаамсыктыыллар. Төһүргэстээххэ диэри аны даһаны аара 7 дьһаам баар.

Бу дьһаамтан күөл устунан Индигир өрүс диэки, 6 көһү муус үрдүнэн бардахха, Синһиэһин диэн дьһаамһа тиийэһин. Онтон дьһөксө 5 көһү тэйдэххэ, Аллараа Индигирдээһи Геологорэзведочнай Управление (НИГРУ) киинэ Полоуснай баар. Маны итинник ааттаах, бытык аһарыгар майғынһыыр, намыһах сис хайа аатынан дэһэллэр.

Онно Андылаах оройуоннааһы сибээһин хонтурата, почта отделениятын уонна икки киһилээх туспа сберкассаны аһыта аһыйах сыл буолла. Дьһон кырдыһас өттүлэрэ, кыра үөрэхтээхтэрэ, Полоуснайы быһаччы саһаатыган “Боломуочунай” диэн ааттыыллар.

Онон Арбаа Үрэх дьһаамыттан биир суол туора икки аһы Чокудаанһа уонна Полоуснайга араһсар. Манна Төһүргэстээхтэн кэлэн, почтаны атаһаһы бастайааннай үлэһитэ, кыра үөрэхтээх Баһылай Баланов оһорор. Аһынһык эттэххэ, бу дьһаам үс суол быһа оһуһан ааһар сирэ. Онон сырыы хайдах туруктааһыттан көрөн, почтаны тутгарһы, атаһаһы аналлаах ортоку пууна.

Куонааннаах кыараһас аанһа кыбылла-кыбылла киирбиттэригэр, Баланов, ытыс иһигэр батар кыра бэстилиэтин (манна дьһахтар наһана дэнэр) куругар иилинэн, иннигэр тардынан, уокка иттэ, сис туттан туар.

— Оо, эрэттэр! Маладьһаһтар, саамай түбэһэ кэллигит. Субу Боломуочунайтан кэлэн турабын. Биир эрэ “миэстэлээхһин”. Хата ааһа бара туруоһтаахһын, сынһатар дьһон буоллугут, һа, һа-аах, — диэн күлэн кэбистэ.

Балаһан иһигэр киһи элбэх. Биир мунһука икки нуучча, үттэрин тохпунт оһолордуу, суккуһан оһоронһор, көмүлүөк симик уотун тоһолуппака одуулаһаллар. Куонаан кинилэри биллэ. Биирдэһтэрэ пароходства начальниһын солбуһааччы Николай Таныгин, иккиһэ коһмерческай отдел үлэһитэ Виктор Баһивскай.

Баланов бу дьһону кытта хаһсыһа-мөккүһэ турдаһына киирбит эбиттэр. “Ол иһин даһаны, киэптии таарыйа, суоһурбаһанан, ити сэбин сизэбиттэн оһон, эрдэттэн курдһанан. иннигэр тардынаһы”, — диэн күлэ санаата Куонаан, киһитин майғыһы уруккуттан билэр буолан.

— У нас срочная командировка, обязательно надо ехать сейчас, сегодня. Василий Дмитриевич, неужели не знаешь, там, в Полоусном, на берегу Харгытыре, на случайном отстое, стоят 4 суда в критическом состоянии, — Таныгин, кинини төннөрөөрү, ааттаһарды көрдөһөр.

— Ниэт, ниэт! Усколка наада кэбэриит... Ыйаа устаал, элиэн туоша сиилэ ниэту — сылаабай. Сааптара, сааптара, — Баһылай урут эппитин хатылы турда.

Куонаан үөрэнэрин саҕана үрдүкү кылааска сылдьар Кеша Струков, дьаамсык, таба сылгылы таҕыста. Ол икки ардыгар Баланов биир миэстэ почтаны элэстэтэн дьизэ киллэрдэ. Эргэ кинигэ таһа кумааһынныгыттан накладнойдары таһааран, Куонаанга уунна:

— Чэ, добор, баларга илии баттатаан эрэлитэн кэбис! Икки эксэмпилээр бэйэбэр, биирэ миэхэ.

Куонаан бэрээдэк быһыытынан ону тутан, Кеша табаттан кирибитигэр:

— Мэ, добор, мань тахсан сыарбабар өтүүлээр. Чокудаантан почта 14 мөһөөччүк этэ. Онон аны барыта 15 миэстэ буолар. Итэбэс буоллабына этээр... Мин кыратык сыта түһүүм, — диэн Куонаан остуол аттынаабы оронго тийэн, тиэрэ түһэн, сытынан кэбистэ.

Бүтэһик күннүккэ

Ахсынны биир дьыбардаах сарсыардатыгар Сылгы Ыытар дьаамыттан Мааскынгга Куонаан, Колякаан диэн эдэр, Кеша Баронов аатынан колхоз уолунуун, 4 көһү соччо баарды онгостубакка, бэрт сыыдамнык "хачыгыратан" кэллилэр. Ити тымныыга чигди айан суолунан, тонго-үлүйэ олонор сиэллэрэрин Колякаан: "Дьэ, хачыгыратан айан", — диэн атын "киһиргэтэр" тылынан эттибит.

Уолаттар кырыаларын тэбэнээт, дьизэ көтөн түспүттэрэ, Миитэрэй Урасалов доборо Дьаакып Чукчановтыын, остуолга туох да сокууска көстүбэт эрэри, бэрт сылаастык чэйдээн, тиритэ-хорута олонорнон, күлүкүлэ кэпсэтэллэр. Дьаакып сөп буола-буола хара кыаһаан үһүн, ньолбофор сирэйин моонньугар эринэн олонор кирдээх былаатынан сотуннабына, аңгар иэдэһин, муннун төбөтүн хаһан эрэ утары тыалга үлүппүт, хара-хоруо тириитэ, дьүккэстэн түһүөххэ айылаах, онон-манан кытарангыыр.

— Ол Бараанан сурдээх бөбө киһи эбитэ үһү бэйэтэ. Көр эрэ, манньыт-тартан уон сиринэн таптаран баран, баастарын кумаабынан бүөлэнэ-бүөлэнэ ытыаласпыта үһү, — диэт, оҕонньор үрүт үөһэ "үһүтүн" тохотон, дьон кирибиттерин санга билбиттии, аан диэки хайыста.

— Һы, һыха! Бу киһи дьэ кэлэн, уруг бандьыттаабытын "үһү" дии-дии, ким да истибэтигэр бөүмнээн кэпси олонор эбит дуу? — диэн Колякаан, үтүлүктээх бэргэһэтин хоту "ат мэйиитэ" дэнэр, бэрт модороон мас көхөбө ыйыы туран, элэктээн үрүт тииһэ килбэйэр.

Оонньоон этиллибити итэбэйэрдии, Урасалов кырдыаҕас доборун көмүскэһэр быһыынан:

— Суох, доҕор, Дьаакып манньыттаабатаҕа. Миигин былаас маннайгы сылларыгар милииссийэ нэчээннигэ оноро сылдыбыттара баара. Онон былааска кимнээх утарсыбыттарын билэбин диэххэ сөп. Ол Бараанал Кулуматтан истэбинэ, тоһуурга өлөрбүт олох атын дьон, — диэн төрөөтөбүттэн сангатынан, олурбатык соллурбаата.

— Дьэ нохолор! Туох сонун баарый? Кэпсээн, чэйдээн. Икки-үс оройуону сур күүдээх курдук сүптүруга сүүрэр Куонаанчык, килиэпкин, саахаргын тардан кэбис! Хоннорбутугар мыраҕатта тон ун сизхпит, — дии-дии, үһүн курбуу Чукчанов туран, намыһах балаҕаны сүгэн тахсыахха айылаах сүгүллэннээтэ.

— Соччо кэпсээн суох... Арай эниги билэр, биһигиттэн Индигир төрдүгэр быйыл күһүн Морской пароходтартан куруус ылыыга көмөҕө барбыт уолаттартан, Чокудаанга кэлэн тулулубут, баржаттан таҕаһы уорууга, Балдьымыр уола Дьөгүөркэ уонна Чаччына уола Бүөтүрдээн хаайыллыбыттарын истибикит буолуо. Кинилэри баппысканан таһаарбыттарын көрүстүм, — диэн Куонаан бэрт быстахтык сангара-сангара, ыһыктаах мөһөөччүгүн хаһынар.

Кэлбит уолаттары кытта оҕонньоттор, килиэп сизх баҕаттан, иккиһин чэйдэстилэр.

— Чэ, доҕор, тахсан ааҕан, буостабытын бөҕө, улахан сыарбаҕа куруустаныах. — Урасалов, атын хомуутун кыбынан, тахсан барда. Кэнниттэн Куонаан тилэх үктэстэ.

— Барыта 15 миэстэ буолуохтаах, — дии-дии, Куонаан, Миитэрэй көрөн турдагына, быһаҕас, хаптаҕай кууллаах почталары илдьиэхтээх сыарбаларыгар биир-биир быраҕаттыыр. Ону киһитэ хаарты курдук бэрээдэктээн, хас да сиринэн ыга тардан, өтүүлээн кэбистэ.

Барытын бэлэмнэнэн, аттарын көлүйэн эгин баран, дьизбэ киирбиттэр: эр, Дьаакып оҕонньор, аны чуолкайын истибэккэ хаалыам диирдии:

— Бээ эрэ, ол “оҕолору” хайыах курдуктарын иһиттин?

— Бэйэлэрин кэпсээнинэн, Бүөтүрдээн быһһаныах курдук. Оттон Дьөгүөркэ буруйу барытын бэйэбэр ылынабын диир.

— Оо... Ол хайдах? — Дьаакып төбөтүн эрэ тарбанан кэбистэ.

— Ол аата групповой уорууга бары элбэх сылга түбэһиэхтээхтэриттэн. Соҕотох киһи буоллагына, былырынны Укааһынан, аҕыйахха түбэхэр.

— Элбэхтэр үһү дуу, бадаҕа?

— Элбэхтэр үһү.

Куонаан барар аһылыкка мыраҕатта тонун, сыа-сым курдук сизһэ олорон, Кеша Баронову өлөрүү туһунан Дьаакып, били почта кэлэн быһа кэбиспит кэпсээнин салбаабытыгар, эмиэ оройуонун остуоруйатын санаан кэллэ:

— Манна былааһы чөлүгэр түһэриигэ оччолорго даҕаны биллиилээх дьон сылдьан ааспыт эбиттэр. Холобур, сахалартан герой Егоров, командир Петров — Халлааскы, үөрэх, эмп комиссара Алексей Бояров, суруйаач-

чы Өксөкүлээх, нууччалартан командир Ефим Курашов, Союзка биллэр чекист Григорий Сыроежкин, онтон да атыттар.

— Ээ, мин ол Киргизэрэи көрбүт киһим. Кинини биһигиттэн Баһылай Свинобоев арыаллаабыта. Оо дьэ, ол сүрдээх чыкаа буоллаҕа — бэл Охотскай диэки кабакка, Колчак саллаата буолан кубулунаан киирэн, Өйүмү атамаанын Миитэрэй Винокуровы-Индибирскэйи тутан турардаах. — Урасалов, урут быстах милициялаабытынан киэн туттарды, өттүк баттанан кэбистэ.

— Оннук дииллэрэ. — Куонаан, чаһытын көрүнэ-көрүнэ, испит чааскытын түгнэрэн, "хонгнорго" уолдаспытын биллэрдэ.

Урасаловтаах Куонаан, сотору хас да кыра көлүйэлэри, быһыылары угуордаан, Улахан Күөл бэтэрээ тахсытыгар халыһытан кэллилэр.

Мантан Андылаах киинэ — Төһүргэстээх биир эрэ көс. Дьаамсык Миитэрэй атын уоскута таарыйа тохтоото. Табахтаатылар. Куонаан сыарҕаны тула хаама сылдьан көрдөбүнэ, биир мөһөөччүк өтүүттэн сулбуруйан түһүөх курдук биир муннуга аллараа санныылыбыт.

— Доһоор, кэл эрэ! Маны көр эрэ, бу баһыылка түһэн хаалыа суоҕа дуо? — диэн уол ыйан көрдөрөр.

— Бу дуо? — Киһитэ мөһөөччүк кириэстии хам өтүүлэммит быатын тардыалаан көрдө. — Суох! Бу да буоллар, иһиэбэ, түһүө суох, кириэпкэй собус, — диэн уоскутта.

Салгы айаннаан истэхтэринэ, Куонаан: "Бостуой да, хат көтүрэн өтүүлээбэтэ, ити миэстэ түһэн хаалар эрэ, хайа хайыыр", — диэн тобо эрэ хос санаалаах буолла да, оҕо киһи оҕонньору кыранан күһэйэн хаппырыыстыыр суобаһа суох.

Кыраларыгар көрү-нары билбэтэх, оонньооботох, оҕо саастаах "сэрии оҕолоро" бары даҕаны оннуктар этэ.

Бөһүөлэк таһыгар сытар Хампа уонна Туотаайылаах күөлэттэри туораан, сибээс хонтуоратын айаҕар туора асгардылар.

Бүгүн сынньалан буолан, хонтуора сабыылааҕа эрдэттэн биллэрэ. Куонаан сопровождающей, субу олбуорга олорор, почта агена дэнээччи Катя Уздалинаҕа тийидэ. Кыыс: "Мэ күлүүһү, тас ааны аһан эринг. Мин сибилигин тийиэм", — диэн, тобо эрэ хаалла. Ааны аһан, хас да миэстэни киллээттэрин кытта, кыыс кэлэн, почтаны уурар хонун аһан биэрэн, кэтэһэн турда. Куонааннаах Миитэрэй почталарын салгы киллэрэн, кыыс ыйбыт муннугар, тизтэйэ-саарайа, үрүт-үрдүлэригэр кыстаан кэбистилэр. Ити сылдьан, уол: "Почтаны аах эрэ", — диирэ, иһиллибитигэр, — "Барыта баар ини, хата накладнойгун аҕал", — диэн Катя эмиэ тизтэйэрдии көрдөстө.

— Баар, баар! Баар буолумуна... Барыта 15 миэстэ, бири, Полоуснай киэнин, аараттан эбинним, — дии-дии, уол накладнойдары уунна. Барыларыгар даҕаны, сынньалан буолан эбитэ дуу, наар ыксал-тиэтэл сибикитэ биллэн ааһар.

Катя хап-сабар накладнойдары ылан, илии баттатаалан, штампа ууран дээрэгтэн кэбистэ, биир экземплярын уолга төннөрдө. Сарсын уол ити докүмоны бухгалтерияба туттарыахтаах.

Катя, саппаас тас күлүүстээх, бухгалтерия хоһугар хонор куораттан ре-визияба сылдыар Авдеев диэн киһиэхэ туһаайан: “Абааһы нууччата күлүүһү түппута буола-буола, ханна “тимирэн” хаалан, киһини сүүрдэ сылдыар, — дии-дии, хоһун, хонтуора тас аанын хататалаан баран, дьиэтигэр “куйбас” гынан хаалла.

Миитэрэй үрдүкү кылааска үөрэнэр уола Новомир дьиэлэнэр Тураахы-нэптарга барда. Бу офонньор бэйэтэ Мааскынтан антах, урукку оройуон ки-инигэр — Арбайга олорор. Онно начальной эрэ оскуола хаалбыта. Андыла-ах оройуонун киинэ Төнгүргэстээххэ, парсходство затонун батыһан, 1940 сыллаахха көһөн, манна орто оскуола үлэлээбитэ ахсыс сыла.

Бу бөһүөлэк Уһунууска, үрэх Индигиргэ түһэр төрдүгэр турар. Куонаан почтатын туттаран, Хайырдаах оройуонун биир дьяамыттан чэй, табах бу-лан биэрэн, Этикээн (сахалыыта офонньор диэн) эбээнтэн субу абай ылбыт “дундук” диэн дыктитик ааттанар, куклянкалыы, телогрейка таһынан бүтэйдии кэтэн кэбиһэр таба быыһыга үһүн сукуйун кыбынан баран, күнтэ кыһалбата суох киһилии:

Долгун будул туманнарга,
Чомполонон ый устар,
Муора курдук туундараба,
Муннарбакка суол ыйар...

— дии-дии, А.Пушкин хоһоонун тылбааһын бэйэтэ билэринэн уларыппытын кингинэйэн ыллыы-ыллыы, дьиэтин диэки хаама турда. Бу “аны таба сон-ноннум, суолга тонмот киһи буоллум” диэн көһөнүөрбүччэ ырыата эбитэ дуу? Ким билиэбэй ону.

Кырдык, почта сүппүт...

Куонаан Прокопьев хайдах ааны аһан, хоско быгаатын кытта, эрдэттэн ниэрбэтэ күүрэн, кыһыран олорор сибээс начальнига Петр Сенябилев:

— Туох буолантын иирэн, төбөһүн сүтэрэ сылдыабын? Сибилигин бул-гуччу итэбэс почтабын баар гына оһус! — диэт, остуолу охсон ньиргиттэ. Уол соччо соһуйбата, хата тобо эрэ утары мордойуох санаата күүрэн кэл-лэ.

— Бэйи тохтоо! Дьөксө ким сүтэрбитин билиэххэ наада. Мин барытын туттарбыт докуменнаахпын ээ. — Куонаан бэбэһээ почтаны ааһан туһуспа-тахтарын биллэр даһаны, дьыаланы токурутар санаата суох эрээри, өһөстүк хардарда.

— Докуменнардын аһал диибин! — Сенябилев кизбирэ туттан, бөппүрүөскэтин үрүтүн үһэ оборон, хойуу буруону таһаарбыта, төбүрүк ии буолан, бэйэтин төбөтүн уобуруччалыы тула эргийдэ. Ону кини, тыын

былдыһарды, хагас илиитинэн сапсыммахтаан кэбистэ. Уол докумуон-нарын ис сизбиттэн хостоон начальник иннигэр тэнитэ уурталаабытын, сирийэн көрөн иһэн:

— Вот тебе на! Сволочь!.. — диэн санга аллайаат, сүүһүн тарбаҕар өйөөн, бэрт кылгастык тохтуу түстэ. — Бар ыңыр! Катя киирдин эрэ, — өрө тыынан кэбистэ. Куонаан тахсан кыыһы ыңгыран киллэрдэ.

Дьэ, доҕоор! Манна буолла, кыра хонтуораҕа барытыгар иһиллэр, "ыйхай" бөҕөтө. Начальник сирэйэ кытара үллэн, бэл хараҕын үрүгэр хаан турбут курдук.

— Өлүөм диэбэт буоллаххына, сибилегин бу албыннаан туппут илии баттааһыңнын, штампаларгын сотуталыы оҕус, — дии-дии, Сенябилев өйүттэн тахсыбытты, илиитэ салҕаластыы-салҕаластыы, остуолу суртубалаата. Онтон, дьон истиэ диэн буолуо, арыый уоскуйда эрээри, басбаттах айаҕын иһигэр үөхсэ, ботугуруу олордо. Уздалина кыыс итиччэ дьаабыга тулуйуо дуо, ытаан икки санна ыгданһы-ыгданһы, сирэйэ чох курдук кубулуйан, накладнойдары ылан; сөмүйдэтин силинэн илитэ-илитэ, сотон кирдиэстии турда.

Арай Куонаан холку, тэйиччи олорон: "Чэ, буоллун! Тугун дьиктитэй, ити илии баттааһыны соттороро. Кырдьык улахан сүтүк тахсыбыт буоллаҕына, онһолуллубут докумуон туга даҕаны тытыллыа суохтааҕа дуу? Милицияларга тиэрдиэбим! Баҕар хонтуора иһиттэн түүн сүппүтүн, бэйэлэрин буруйдарын чэпчэтэн, миэхэ эриллээри онгостоллоро буолаарай", — диэн, били "сүтүктээх сүүс айыылаах" дииллэринии, санаан аһарда.

Хайа тухары кыра оҕолуу маргыһа, этиһэ, айдаара олоруохтарай, Катя тахсыбытын кэннэ, уол синигэр түспүттүү:

— Накладнойдары бэйэбэр төннөрө түһүң, наада, эбиэттэн төннөрүөм, — диэн уол көрдөһөр икки, модьуйар икки ардынан, өһөспүттүү тыл бырахта.

Начальник чочумча сагата суох олорон, уолу кынчарыйан баран:

— Эйиэхэ аны докумуон наадата суох, бэйэбит билэбит, ханна ғынарбытын, — диэн, начальник тугу да төннөрбөтө.

Онон Куонаан илии тутук хостон тахсан барда.

Сенябилев ыйытыыта суох, ситэ быһаарсыбакка тахсыбыт уолу, ааны аһан, төттөрү ыңгыран киллэрдэ.

— Үлэ кэнниттэн 7 чаастан, хас до хоноҕуна онгостон, манна кэл! Сүппүт почтаны хаһан булуохпутугар дылы бара туруохпут. Бүттүң, бартаҕыс!

Уол этиллибит кэмгэ хонтуораҕа кэлбитэ, сүрдээхтик "дьык-дьах" туттубут үргүк соноҕос көлүллэн бэлэм турар. Уһун, үрүң бараан тулууптаах начальник тахсан, хаңылымсыйан мөхсөр атын муһатын тутан, суол төрдүн диэки салайбыта эрэ баар — ахсынны аан туман, хараҕа киэһэти-

гэр кэнилэриттэн хаар эрэ өрө өрүкүйэн хаалла. Ити Прокопьев уол Сеня-билевы кытта “сүппүтүнэн” аабыллар почталарын көрдүү бардылар.

Маннайгы доппурус

Лейтенант уолаттары “түөкүттэр” бу олордоххут диэбиттии, кэриччи кынчарыйан, суоһурбана собуу:

— Манна Конон Прокопьев диэн хайабытый? — дии-дии, хамсатын күлүн тимир оһох кытытыгар “топ-топ” охсон тэбээтэ. Куонаан тута “мин” диэбитигэр:

— Чэ эрэ, миигин кытта барыс! — диэт, ааны тэлэччи аһан, иннигэр уктан тахсан барда. Уол “конвойга түбэстим ээ” дии санаабыта, атын буолла. Иван Ноктосов, туох да буолбатабын курдук, сэргэстэнэ хаамсан иһэн, дыаамнар туруктары аһыйах тылынан ыйыыталаһа истэ. Онон уол, урут маннайгы билбэт киһи, маннай хайдах эрэ “хаайаары илтэбэ” диэбит санаата уостан хаалла.

Милиция хонтуоратыгар биир хоско киирэн, уун-утары сирэй көрсөн, олорунан кэбистилэр.

— Хас сыллаахха, ханна төрөөбүккүнүй? Аатын-суолун?

— 1929 сыллаахха, бу Андылаахха, Маайык нэһилиэбэр. Аатым Прокопьев Конон Николаевич.

— Аһан кимий, ханна үлэлиир? Ийэн?

— Николай Иванович, “торговайга”, хара үлэһит. Ийэм үлэлээбэт.

— Хас кылааһы бүтэрбиккинй, хаһан, ханна?

— 7 кылааһы, 1945 сыллаахха, манна Төһүргэстээх бөһүөлөгэр.

— Албыннаабаккын дуо? Ити!

— Суох. Үһүс, алтыс кылаастарга хаалбытым.

— Сүрэхэлдьээн үөрэммэтэх эбиккин!

— Суох, кыһалбаттан.

— Туох кыһалба... Ол аһалаах, ийэлээх эрээригин дуо?

— Аһам 1942 сыллаахха хаайыыга барбыта. Ыарыһах, үлэлээбэт ийэбинээн, кыра балтыбынаан хаалбыппыт.

Итини истээт, лейтенант тута “кубарыс” гына түстэ, хааһын түрдэһин-нэрдэ.

— Аһан туох дыалаба түбэһэн, ханна сылдыбытай?

— Лааппыга продавец этэ. Үс мөһөөк растрата диэбиттэрэ. Өйүмү Буруустаабар Дальстрой бириискэтигэр сылдыбыт.

— Дьэ, эн эмиэ хаайыылаах оһото, хаайыы чэн мууһун кирэр дыаланы онгостубуккун! — Ноктосов, эдэр киһи куйахата күүрэр ыар тылын этэн, бэйэтигэр бэйэтэ тырыттан, кыһыран барда.

— Ол тугу? — Куонаан соруйан онгорботох дыалатыгар, олус ыардык этиллэн, олус куттанна.

— Тобо билбэтэбэ буолабын? Государстваба ыар буруйу онгорбуккун.

— Биһиги хаһыаты, суругу эрэ таһааччыбыт. Секретнайи фельдегердэр туспа таһаллар.

— Страховой мешок диэни билэбин дуо?

— Араас кууллаах элбэх буолар, сороҕо дьарылыктаах эгин. Страховойга чопчу туох угулларын билбэппин. Баҕар заем облигацията эгин буолуо диэн таайабын эрэ.

— Түөкүннээмэ эрэ, нохо! Страховойга туох угулларын кэпсээбит, инструктаж биэрбит буолуохтаахтар. Ону билэн, сүбэлэһэн баран кистээн, "органы" бутуйа сылдыабыт!

— Үөрөппэтэхтэрэ, атытгартан даҕаны ыйытаар.

— Оттон начальник Сенябилев өрүүтүн үөрэтээччибит диирин хайдах өйдүөххэ сөбүй? Кини албына дуо ити?

— Дьэ билбэтим. Баҕар өр үлэлээбиттэргэ инструктаж биэрэллэрэ буолуо. Чэ, ол хаһыат сүппүт буоллабына, көстөр ини?

— Хаһыат буолбатах! Баттабын да ахсаанынан толуйбат сүтүгү таһаарбыккын! — Госбезопасность лейтенана уолу саманна самнарыах курдук, тэннэбилэ да олус көбүччү, өрө тэптэриилээх буолла.

— Мин сүтэргэтэбим. Аахсар буоллаха, иллэрээ күн, сынньаланга кэлэн барытын туттарбытым. Ону бэбэһээ почтовой агент Удалина барытын туппут илии баттааһыннаах, штампалардаах накладнойдарын биэрбиппэр, Петр Николаевич, Катяны ыңгыран киллэрэн, дьөксө остуолу охсо-охсо: "Сот диибин, сибигин сото оҕус, албыннаан туппуккун", — дии-дии ыккайбытыгар, кини илии баттаабытын, ыты-ыты, сотон кэбиспитэ, — Куонаан, манна өрөлөһөр сатамматын биллэр даҕаны, харса суох быһаарсан барда.

— ...Ноктосов кыһыран туруох эбит да, кини майгыныгар олох атын киһилии, сымнаан тутта уларыйа түстэ. Туран, "көрүдүөргэ ким истэ тураарый?" диэбиттии, аанын сэгэтэн көрдө.

— Так... так... гымм... Бээ эрэ, ол накладнойдар билигин эйиэхэ бааллар дуо? — ким эрэ истиэбэ диирдии, сибигинэйэн ыйытта.

— Суох, начальник төттөрү көрдөөбүппэр биэрбэтэбэ.

— Бээ эрэ, доҕор, ол Катя хайдах, тугунан сотто подпийын?

— Силинэн, сөмүйэтин илитэ-илитэ...

— Эһиги Урасаловтыын кэллэххитинэ, хонтуораба ким баарай?

— Ким да суоҕа. Күлүүһү мин Катяттан дьэитигэр тахсан ылбытым да, бэйэтэ почтаны таһан эрдэхпитинэ кэлэн, хоһун аһан биэрбитэ.

— Дьэ сөп. Бүгүн пока манан бүтэбит. Аны бу дьыаланан милиция начальнига Петр Дмитриевич дьарыктаныаба. Эн бөһүөлөктэн барыма, сотору подписка ылыахтара.

Куонаан сарсыныгар истибитэ, бухгалтерия хоһугар өтөрдөөбүтэ кэлбит Сибээс Управлениятын ревизора утуйар эбит.

Суолга силиэстийэлэр

Сибээс начальнига Пётр Сенябилев уонна Куонаан сүппүт почталарын, кимиэхэ да биллэрбэккэ, “итиитинэ” бэйэлэрэ көрдөөбүтэ буолан, туох даҕаны киһи туһанарын истибэккэ-көрбөккө, икки эрэ дьаамга сылдьан төннүбүттэрэ.

Аны, сүтүк тахсыбыта үһүс күнүгэр, барыта дьонго-сэргэбэ биллибитин, маннайгы доппуруоһу Ноктосов онгорбутун кэнниттэн, билэ-көрө, таарычы суол устун силиэстийэ ыыта, иккиэн Бүөтүрдэр — милиция начальнига Кылтасов, сибээстэн Сенябилевтыын — уонна, ханна барбыта биллибэт мөһөөчүгү аараттан уолга гуттаран ыппыт Баһылай Балановы үлэтиттэн устан, кини оннугар Иван Христофоровы олоордо, үһүөн тэринэн айанга турдулар.

Бастаан тийбит дьаамнарыгар — Мааскынга, почтаны хонтуораба аҕалан туттарсыбыт Миитэрэй Урасаловы ингэн-тонгон ыйытан, дэлби эрийэн бараннар, Сылгы Ытар, Быллаардаах, Чогдоор, Чээбин, Сабайыаан дьаамнарын дьонун кытта, үрдүнэн-аннынан (баларга почта аабыллыбыт буолан) кэпсэтэн, айаннарын ортотугар, Тордохтоох нэһилиэгин киинигэр, кыратык угуя түһэн, сэниэ ылынан, этэргэ дылы, анаан-ааттаан “өргөстөрүн” сытыылаан, Балановтаахха аастылар.

...Арбаа Үрэх, саамай ыраах силиэстийэбэ тиһэх, быһаарыылаах көрдөрүүнү бизриэхтээх — Баланов геологтар почталарын туора суолунан аҕалан, сүрүн дьаам суолунан ааһар связистарга туттаран ытарга бэлэмниир пууна.

Манна кэлбиттэрэ, Уолбут дьаамсыктара Кеша Струков уол, кырдыаҕас, киһи эрэйинэн истэр былдьыры саналаах Миитэрэй Ыастыыркын бааллар. Оттон почтовой пуун киһитэ Баланов, Полоуснайтан билигин почта аҕалыахтаах буолан, суох. Балановы күүтэ таарыйа, Куонааны үнүр мантан илдьибит Ыастыыркыны кытта кэпсэтии буолла.

— Дьэ эрэ, Миитэрэй... Куонааннын мантан хайдах-хайдах тэринэн айаннабыккыты, үс хонуктаабыта? — Кылтасов оҕонньоргон доппуруос курдук буолбакка, көннөрү сэхэргэһи курдук ыйытта.

— Баттаан Балаанап пиир куулу уолга пиэрбитэ, онон парыта уон пиэс миэстэни тутан, ааган парбыппыт.

— Уол ол почтаны Баһылайтан ылан баран тугу гыммытай? Тута эйиэхэ биэрбитэ дуу, эбэтэр ханна эмэ уура түспүтэ дуу? — кэпсэтиигэ сибээс начальнига кыттар.

— Бүөт Нукулаайабыч торообо, эн паар эбиккин дуу? Биллэеккэ да олойобун ээ. Куонаан таба сыггыланыагар дылы, ити оттуол аттынаагы ойонго сыта түппүтэ. Кини пуоттаны Паһылайтан ылаат, миэхэ пиэрпитэ. Ону гахчан чыаргага Чокудаантан иһэр пуотчаны кытта пииргэ өтүүллээбитим.

— Бэйи эрэ, добор, ол почтанг суох, сүппүт. Баланов төттөрү тахсан ону ылан хаалбатаҕа буолуо дуо? — милиция, Баһылай суобунан туһанан, аһаҕас ыйыгы оҥорор.

— Хайа сүрэ да пэт, субу туттарбытын ылан каалар диэн. Кымаагыны туох гынаайы.

— Кумааҕыны уокка саҕаһа-устурууска оннугар туттаары, таһырдыа "надатыгар" туттаары... — Кылтасов үгэргээн, күлэ-күлэ хардарар.

Бары күлэн тобу бараллар.

— Дьэ кырдык, күлүү буолбатах, улахан дьыала сүппүт. Ол көстүбэ-тэҕинэ, барыбыт "көтө-көтө" эстэр буолуохтаахпыт. — Кылтасов туран төттөрү-таары хаамыталаабытыгар, өттүгэр баар кобуралаах нагана Ыл-тыркын саннын үтүрүйэн ааспытыгар, дьаадыанньыр талах олох маска олорон, арыый охто сыста.

Таһырдыа сыарҕа тыаһа курулуу түстэ, табалар туйахтара тон чигдигэ чаачыгыраата. Кеша, ааны аһан көрөөт: "Баһылай кэлбит", — диэн, төттөрү түстэ. Аан нөҥүө өр хаарын, кырыатын тэбэнэн баран, Баланов балабан иһигэр биирдэ чиркэс гына түстэ.

— Дорооболорун! Һа-һаах... бу бары тойоттор туох буолан суксурустугут? — Киирбит киһи, билэр дьонун көрөн үөрбүт дуу, хаадылыыр дуу курдук, күлэн алларастан кэбистэ.

— Күлүмэ, күлүмэ, добор, хата бэстилиэккин көрүн, быата быстан түһээри гыммыт, — диэн Кылтасов элэги элэгинэн көрүстэ.

— Түһүө суох, түспэт. Бачча тухары хаалбатах тэрил. — Баһылай мичээр-дээн кэбистэ, үтүлүктээх бэргэһэтин ыйаата.

— Дьэ нохо! Туох да диэ, игинтин "түһэрэ" кэллэ. — Бэйэтин тойоно Сенябилев, оонньуура, кырдыктыыра биллибэттик, кынчарыйа олордо.

— Бай, бай! Ол туох буоллугут, били "томторго тойомсуйбут" диэбиккэ дылы. — Баһылай чахчы соһуйа иһиттэ.

— Наада буоллаҕына, томторго да тойоргуоха сөп. Хата сибилегин туох бааргын бу Христоворка акт быһытынан туттар. Бүгүнгүттэн сибэ-эстэн букатын уһуллабын! Бирикээс куопуйата Тордохтоох сельсоветыгар өйүүнгү почтанан кэлиэбэ, ону ылаар. — Сенябилев куолаһа "чыг-чан".

— Бэйи, тохтоо! Туттарыам даҕаны... эрдэ сэрэппэккэ, туох да буруйа суох киһини, эпиккэ дылы, "томторго" — суолга эмискэ устар сокуону истибэтэҕим... Борокуруорга быһаарсыллыаҕа...

— Туохтан уһуларгын бу милициялартан истээр...

— Ол мин ынкыбыды үлэһитэ үһүбүн дуо? — Баланов урут туох албаһы оҥорбутун аттара саныыр, ол-бу диэки сэрэммитти көрүөлүүр.

Кырдык, буруйун бастаан этиллибэккэ, бүтэйдии "устабыт да сабаас" дии турдахтарына, тугу өйдүөнгүй, бэйэнг сыысхалы оҥорботох буоллаххына. Начальниктар иккиэн тобо эрэ киниэхэ аан бастакыттан өмүтүннэрэн, партизанньы киристилэр. Ол баҕар кистэлэнг силиэстийэ биир ньымата буолуо. Ону боростуой, кыра дьон хантан билиэхтэрэй?

...Тонг балык сизэн баран, чэйди и олорон, бары да арыый буоллулар. Онон туһанан, бэл Баланов күллэ-салла. Иһигэр: “Дьээбэлэммиттэр”, — дии саныыр, төбөтүн тарбанар.

— Чэ, нохолоор, уоскуйун. Кырдык да дьыала сүннүгэр кириэбин. — Кылтасов эмискэ уларыйа охсон, полевой суумкатын хастан, кумаабылары хачыгыратар. — Чэ эрэ, Василий Дмитриевич, остуол сотулунна, кэлэн манна олор эрэ, дьохуннаан кэпсэтиэх. — Милиция доппуруос илиистэрин иннигэр уурунар.

Баһылай кэлэн, киһитин утары “туох тахсар, сонуну истэргэ” диирди олорунан кэбиһэр. Кыргыылаах төбөтүн баттахтаах киһилии өрө имэринэр, муннун туттан көрөр, көхсүн этитэр.

— Эт эрэ! Полоуснай почтатын салаатыттан, эн кууллаах почтаны тутаргар, иһигэр туохтаабын эппэтэхтэрэ дуо? — Начальник ыйытыыны сабалыыр, уруучукатын илиитигэр ылар.

— Эппэтэхтэрэ. Боруоста бу ыстарыхабыай мөһөөччүгү ылан бар, диэбиттэрэ. Манньыара дьаралыктааба, сургуустааба.

— Страхмешокка туох угулларын билэр буолуохтаабын. Фанераба туох суруллубут этэй?

— Урут онуоха үөрэппэтэхтэрэ. — Баланов бэйэтин тойоно Сенябилев диэки куттанарды “кылап” гына көрөн аһарда. — Биһиэхэ буста миэстэ-тэ эрэ баар буоллун да сөп курдук буолара. Сэкириэт ини... Көрбөгүбүм.

— Оттон куул бэйэтигэр нүөмэрдээбэ дуо?

— Улахан хара сыппаралааба, өйдөөбөппүн, докумуонга бэлиэтэннэ ини.

— Ол накладнойга суруллубута туспа, эн билэрин наада этэ!

— Кыра үөрэхтээх дьон нүөмэр эгин диэн кыҥастаһааччыбыт суох. Кылаабынайа, бүтүн эрэ буоллун... — Баһылай тугу эрэ ситэ эппэтэ.

— Манна Куонаан кэлиитигэр икки нуучча баара үһү дии?

— Бааллара борохуот тойогторо, Таныыгын, Бахыыбыскай. Па! Олор буста туттарыллыан иннинэ, кэлэн аһар түүлээхситтэргэ олорсон барбытара дии. — Баланов, дьэ сүтүк тахсыбытын чэхчэ сэрэйэн, көнөтүнэн эппиттэһэргэ холонно.

— Оттон сыарбалары тахсан өтүүлээһингэ эн баарын дуо? — Кылтасов саарбахтыырды умса көрөн олордо.

— Бары баарбыт: Куонаан, Ыастыыркын, Струков, мин. Уол Чокудаантан 14 миэстэлээх иһэрэ. Онтон мин туттарбыппыны 15 миэстэ буосталаммыта. Чэхчэ бөлбөйөн аахпыппыт.

— Бу Ыастыыркын этэр дии, уол таба кириэбэр дылы сыта түспүтэ диэн. Онно ол мөһөөччүгү “страховой” диэн тугун билэр киһи, сыттана сыппатаба дуо? — Кылтасов, уол ону билэрин-билбэтин чопчу чуолкайдаһа илик эрэри, эрийэн ыйытар.

— Дьэ, билбэтим. Ол эрэри, кини даҕаны тугун билбэт быһыылааҕа... Чэ эрэ, Бүөтүр Миитэрэйэбис, эрэйдээмэ, ол туохтаах куул сүптэ дуу, хайаата дуу? — Баһылай ингиэттэн кэбистэ.

— Тос курдук — 45 тыһыынча харчы, 2 тыһыынчалаах документ. — Начальник өрө тынан кэбистэ.

— Оо, тугун баһаамай! — Баланов төбөтүн тарбанна.

— Түксү! Аны кырдыгынан кэпсэтиэххэ наада! Эн, ити почта барбытын кэннэ, утаакы буолаат, сол күн кэргэнгин Тордохтооххо илпиккин! Таарыйа ол туттарбыт мөһөөчүккүн төттөрү ылан хаалан, кистээри ыксаабыккын. Атын да күнгэ урут-хойут таскайдамматабын дьиктилээх буолбат дуо?

— Чэ, чэ, дьөксө тугуй? Кэпсээн ис, олонголоон ис. "Кутургуйа талбытынан тахсар, тойон таптаабытынан уурап". Син тулуйуобум... — Баланов синигэр түһэн, начальник ыйтытытын быһан кэбистэ.

— Хата айдаана суох биһигинниин бииргэ барсангың, ол "малгын" булан кулу. Бэйэ дьоно буоллахпыт, бу сырыыга бырастыгыныахпыт. — Петр Дмитриевич үгэһинэн, сулууспа балаһанньата сирдииринэн, ханалытан кэбистэ.

— Дьэ бэйэбит ньэгнийээн булан көрүң дуу! — Баһылай нөҕүөһүлээн саңараат, кэлэйэн тиэрэ хайыста.

— Ол аата, билиммэт буоллабын! — Кылтасов уңа хараҕынан кыларды киһитин тобулу көрөн олоодо. — Оччоҕо аныгыскы кэпсэти атын буолуоҕа, — диэн куттуурдуу, саанарды этэн кэбистэ.

Эрбэхтэрбитин тордуохпут

Аны бүгүн Кылтасов, үнүр Куонааны бастаан доппуруостаабыт Ноктосов лейтенант боротокуолун иннигэр урунан олорон, уолтан ыйтытытын саҕалаата.

— Дьэ, үнүргү кэннэ тугу биллинг-көрдүң?

— Суох. Үлэбиттэн сол күн устубуттара. Эһиги баппыскабыт быһыытынан, бөһүөлөктэн тахсыбаппын.

— Хата, нохо, үөр-көт, баппыскаң сотулар, үлэбэр төттөрү киирэбин. — Кылтасов куолаһын сымнатан "нылҕарытар". — Дьоллоох уол эбиккин, сүтүгү булан кэллибит. Эн Арҕаа Үрэххэ остуол аттынаабы оронго сытаргар, онтугун сыттана сыппыккын. Сонно хаалбыт. Өйдөн эрэ, оннук этэ дуо? — Начальник көрүдүөргэ табыста.

Почта арыаллааччылар кырдык 3-4 сууккаҕа, сыарбаҕа эрэ харахтарын быстах симэ түһэр дьон, соробор дьаамнарга "түн-хааһах" курдук буоллара ханна барыаҕай? Ол өйдөнөр.

Уол төһө да өйдүү сатаатар, почтаны сыттана сыппытын, онно да, атын да сиргэ, өйдөөбөт. Дьыңгар, куул иһигэр чопчу туохтаабын билэн, сэрэххэ сыттаныан сөбүй? Билбитэ буоллар, ол туһа туспа. Сотору Кылтасов киирэн, уңан хаалбыт киһилиин кэпсэтэрдии:

— Хайа, өйдөннүг дуо? ...Оннугар сөп... — диэн кэнники тылын бэйэтигэр туһаайарды тылласта.

— Оннук буолбатах, сыттамматаҕым чуолкай. — Уол эмиэ мунаахсый-быт курдук киһитин тобулу көрдө.

— Чэ, оччоҕо манныгы эт! Почтабын хонтуораҕа тийээн туттаран баран, сангыннааххар суулаан тугу илпиккинэй? — Начальник соруйан “ээх” дэтиэх курдук, олоҕо суоҕунан олуйан барда.

— Туга да суоҕа, мэнээк устан кыбынан барбытым.

— Онно кууллаах тугу эрэ кыбынан тиэрдибиккин, дьукаактарың көрбүттэр дэһэллэр. Ол хайдаҕый? — Киһитэ араас ньыманы өйүттэн айан уолу эбии бүлкүйан кэбистэ.

Ол эрэри, Куонаан чуолкай өйүнэн, испэккэ-аһаабакка айаннаабыт киһи, туох буолбутунан эрэ эппиэттэхэр.

— Оннук этиэхтэрин сатамат. Арай соруйан онгорон, тугу баҕарар ким талбыт, ханна түбэһиэх кэпсиэхтэрин сөп. Ол төттөрүтүн дьыаланы, силиэстийэни эрэ бугуйуоҕа.

Кылтасов өһүргэммитти ойон турда, төттөрү-таары хаамыталаата.

— Хаайыылаах буоларың кэллэ. Онон куотуом диэмэ, барытын билин, кими да харыстаабакка кырдыгынан эт! Сарсын, өйүүн хаайылларгың саны сырыт, — диэн начальник уолу атын хоско ыңыран таһаарда.

Кылтасов тимир сейфаттан араас формалаах бланкалары уонна бэчээт штемпеллэрин, хара кырааскалаах кыра бытыылканы хостотолоон остуолга уурталаата. Хас даҕаны ыраас илиис формаларга тугу эрэ суруйталаан, бөлэмнээн баран, халың хордуонкаҕа убаҕас хара кыраасканы кутан, тиис суоккатынан чараас гына тарҕата сотуталаата.

— Чэ, Куонаан, кэл эрэ бэттэх. Манна бастаан эрбэхтэрбитин тордуохпут. — Начальник, былыр үөрэҕэ суох дьону уот төлөнүнэн эрбэхтэрин хорурдан, бэчээт уурдаран, илии батталларын курдук сангарбытын, уол муодаргыны иһиттэ.

Куонаан кини аттыгар кэлбитигэр, киһитэ уол уңа, хаңас эрбэхтэрин олбу-солбу бэйэтинэн тутан, ол хара кырааскалаах хордуонкаҕа ыҕа даҕаттаран баран, ыраас илиис формаларга көһөрөн баттатаалаата. Онтон аны икки илиилэрин ытыстарын сараччы туттаран, хас да илиискэ түһэртээтэ.

— Дьэ, олус сатанна, сорохторго сүгүн тахсааччыта суох. Дьыала көнөөрү гыннаҕа дуу? — Кылтасов бэйэтэ бэйэтинин кэпсэтэрдии сибигинэйдэ.

Милицыяттан тахсан, Куонаан суол устун салланҕаан иһэн, сангардыы үлэтин саҕалаабыт эдэр оҕо киһи эрэри, суут-сокуон тэрилтэтигэр итинник кытаанах учуокка ылыллан улаханник харааһыннар даҕаны, үнүр Оруоһуннуун Оһоогун күөлүн туораан иһэн түһээбитин кэпсээбитигэр, аҕата сэнээрбитин, начальник: “Дьыала көнөөрү гыннаҕа дуу”, — диэбиттэн, сизттэрэн өйдөөн кэллэ.

Онно ошоньор эппитэ ээ: "Эн сордон сынгаабын унгуобун аннынан таарыйбакка, холкутук тахсыбыккын. Дьыалаба эриллэринг буоллар, батан тахсыанг суох этэ", — диэн. Өс кирибэх эдэр киһи, итини эмиэ си буолуохтааҕар, итэбэйбиттии чэпчии түстэ.

"Киһи санаатын көтөбөргө кыра да наада" дииллэрэ, ити эбитэ дуу?

«Бэйэлэрэ сизбиттэр»

Төнгүгэстээх бөһүөлөгөр биир күн соһумар, дьикти сонун тарҕанна. Бэбэһээ, соторутаагыта сууттаммыт геодезия бөлөбун начальнига Виктор Печорцев малын атытыгар (туор) сибээстэр начальниктара Петр Николаевич, элбэх малы, сыана түһэрсэ-түһэрсэ, атыыласпыта иһилиннэ. Олохтоохтор, элбэх харчы сүтүгэ тахсыбытын истибит буоланнар, тура-олоро, кисти-саба сипсиспиттэрэ өр буолла. Ол иһигэр: "Буосталар тутан бараннар, бэйэлэрэ үллэстэн сизбит курдуктар", "Дьяамсык Урасалов, төннүүтүгэр ылаары, соруйан суолга бырахпыт буолуохтаах", "Арбаа Үрэххэ Баланов төттөрү бэйэтэ уоран хаалбыт", "Тордохтооххо Уолускун доппуруос боротукулун Кылтасовтан былдыаан алдыаппыт. Кини да уруккута хаайыылаах, саарбах уол". Балартан да атын буолар-буолбат санга элбэх.

Ити Печорцев туорун сонунун истэн, прокурор Намсырап Сенябилевы ынгыртаран ылан, эрийбитинэн барар.

— Петр Николаевич, эт эрэ! Эн бэбэһээ мал атытыгар 3 тыһыынчалаах "Зауер" сааба тийэй, көмүс дуйдаах элбэх иһити, малы ылбыт үһүгүн дии?

— Дьэ, ылан, атыылаһан. Онуоха туох баарый?

— Туох баарый диэмэ, дьыала баар. Дьөксө тугу-тугу ыллыг?

— Били бэйэбит сүтүкпүт дьыалатыгар онно-манна, райкомга тийэй ынгырылынным. Онон сөп буолуом, дии саныбын. Ким бабарар бэйэтин үбүгэр талбытын атыылаһаба. Ону уорбалыыр буоллааха, киһи үксэ хаарыллыан сөп, — Сенябилев, баайсыах курдук, сүгэ-балта тылларынан утарыласта.

— Баайсыма, добор! Мин дабаны силиэстийэ представителэ курдук сананабын. Ыйыты сүннүнэн эппизтиригэр көрдөһөбүн. — Прокурор хараба чабылыгнаата.

— Ити сааны, ковер, киис бэргэһэ, саһыл истээх сон, таба тыһа күрүмэ (суоккалаах уллуннаах), чэрэниилэ прибора, иһит, сорочкалар, көстүүм, онтон да атын кыра ол-бу, — Сенябилев, синигэр түспүттүү, барытын "ытыска ууран биэрдэ".

— Уйбаан Авдеевы кытта ханнык сыһаннааххыный, сибээстээххиний?

— Туох сыһаннаах буолуомуй? Управление ревизорун быһыытынан, үлэнэн билэбин. Кини айанга сылдыарбар сахалыы таба этэрбэс буларбар сакаастаабытыгар, ити ылбытым, — диэн ыйытыллааччы кырдыгы эттэ.

Бу ааспыт үс-түөрт ыйдарга сүтүк дьыалатыгар үгүс киһи элбэхтэ милицияга, прокуратурага ыйытылынна эрэри, чуолкай силиэстийэ оһоһуллубата. Куонаан эдэринэн туһанан, кини көрдөрүүтүнэн сирдэтэн, ону итэбэй-

эн, көрдөөһүн оҥоһуллубата. Наар уол куттанан буруйун чэпчэтинэр, муннара сатаан, илии баттааһынга тирэнэн, сүтүк манна чугас — Улахан Күөлтэн бэтгэх, эбэтэр хонтуора иһиттэн сүппүт курдук кэпсиир. Ол эрэри, “аахпакка тутуспуттарын билинэр” диэн, кини тыла ылыллыбат. Төттөрүтүн, чуолаан, ыраах Арбаа Үрэх диэки силиэстийэ органнырын санаалара “хонор”. Иккис өттүтэн, сорохтор, ол диэкиттэн туох да тахсыбытабар, накладной илии баттаммытыгар сигэнэн, аны сибээстэри бэйэлэрин эрийэлэр.

Ити накладной Дьокуускайга экспертизаба ытыллан, төннүбүтэ ыраатта. Онно кырдык почта хонтуораба толору кэлэн, илии баттанан, почтовой агенынан тутуллубута дакаастаммыт. Биирдиилээн да дьон тугу көрдөрүүлэрэ республика прокуратуратыгар бачча уһун кэмнэргэ биллэ, тиздиллэ турар.

Өтөрүнэн бачча сүтүк — элбэх харчы республика да үрдүнэн тахса илигэ. Тиһэбэр, дьыала олус уһаан тардыллыбытыгар, Төһүргэстээххэ республика прокуратуратын представителэ Роман Ощепков кэллэ. Кини миэстэтигэр буруйдаахтары дакаастаан, силиэстийэни түмүктүүр соруудахтаах эбит. Кини ый аңарыттан ордук олон, бары докумуоннары билсигэн, ырытан, элбэх дьону көрсөн, эрийсэн, быһатын этгэххэ, барыны үнтү сүргэйэн, маннык түмүккэ кэллэ: “Экспертиза да быһаарытынан, бары докумуоннары сыымайдааһын да көрдөрөрүнэн, Екатерина Уздалина кыыс бэйэтэ да билинэринэн, накладнойдарга кини 15 миэстэ почтаны “толору туттум” диэн илии баттаабыт. Уонна онтун сарсынҥы күнүгэр начальнигин — Сенябилев соруудабынан, кабинекка Куонаан көрөн олоордобуна, силлээх сөмүйэтинэн соппут. Почта сүтэрин сабаана командировкаба сылдыар ревизор Авдеев бухгалтерия хоһугар хонор эбит — хонтуора тас саппаас күлүүһүн тутта сылдыан. Начальник Сенябилев кинилиин чааһынай атыылары-эргизэннэрин сүбэлэһэр, бэрт чугастыы сыһыаннаах эбиттэр.

Сенябилев саҥа үлэбэ ылбыт үлэһиттэригэр инструктаж тэрийбэтэ. Ол содулугар почтаны арыаллааччылар тугу тизийэн, тутан иһэллэрин билбэтэр эбит.

Конон Прокопьев уол, манна “аахпатахпыт” диэбитин иһин, почтаны толордо туттарбыта чаччы дакаастанар. Аабыллыбата даҕаны, булгуччу итэбэс буолуохтаах диэн сокуон эмиэ суох!

Онон, атын ханнык даҕаны уорбалааһын суобунан, 45 тыһыынча харчыны бу 3 сибээс үлэһиттэрэ бэйэлэрэ түүн уоран бараннар, уолтан эппиэттэтээри, кыыс подпийын сотторбут курдуктар. Уорбатах киһи туох наадаба сотторо туруон сөбүй — туга-ханныга чуолкай биллиэн иннинэ?

Өскөтө кинилэр уорбатах да буоллахтарына, юридической докумуонга манна почта барыта тутуллубут гына оҥоһуллубутунан, син биир кинилэр эппиэти сүгэн төлүөхтээхтэр.

Государства интэриэһин учуоттаан, итиччэ элбэх харчы уонна 2 тыһыынчалаах докумуон сир-халлаан анныгар симэлийэн хаалбатын курдук, сили-

эстийэни атын хайысханан ытарга. Он инниттэн, чэхчы кырдыгы билэргэ, бу 3 киһини — Авдеевы, Сенябилевы, Уздалинаны хаайталыырга республика прокурорун санкциятын ыларга сеп.

Чопчу начальник Сенябилев туһунан эттэххэ, кини Печорцев туоругар бэйэтинэн аһаҕастык тутта-хапта түспүтүнэн да сирдэттэххэ, бу сүгүктэн туһаммыта көстө сытар. Кини да хамнаһа, урукку үлэтэ биллэр. Онон уоруну тэрийээччи бэйэтэ буолуохтаах".

Куорат представителэ Роман Ощепков итинник түмүккэ кэлэн баран, сол киһиэ бөһүөлэк рациятынан буолбакка, үрэх уңуоргу "выделеннай" дэ-нэр радиостанцияҕа, аналлаах расшифровканан, үрдүкү баһылыгар Артем Аргучинскайга телеграмма туттарда.

Сарсыныгар Ощепковка харда телеграмманы аҕалбыттарын аахпыта: "Авдеевы манна хаайабыт, онтон атын эһиги эппит дьонгутун арестууйдуурга көгүллүүбүт" дэммит.

Онон Төһүргэстээх сибээһин саамай тутуах икки үлэһитин — начальник Петр Сенябилевы уонна Екатерина Уздалинаны хаайталаан хачыгыратан кээһэллэр.

II чааһа

От тизэйээччи

Андылаахтаагы Заготскот хонтуоратын управляющайа Афанасий Айкаров биирдэ эмээхсинигэр Огдооччуйаҕа улахан көрдөһүүлээх киирбитэ.

— Саҥа куюнньугум олорор сирэ суох. Ону бэйэбит пока олордо түстэх-питинэ хайдаҕый, ити кыра хоско?

Кэтит, төгүрүк, мэлтэбэр сирэйдээх, ханаччы кырдыах чинчилээх, сааһыран эрэр дьахтар, кэргэнин тылын хаста-хаста "кэрдэ", утарылаһа үөрэммитин сымната собуус, утары ыйыталаһа турда.

— Бээ эрэ, нохоо! Ол саха дуу, нуучча дуу? Окко-маска көмөлөһөр буоллабына, онуоха-маныха диэри олордон көрүүх этибит. Эн биһикки хаһаайыстыбабытыгар кыайан хото үлэлээбэппит, оҕолор кырларар. Кылаабынайа, ынахтарга от эбинэр наада этэ.

— От диигин, от диигин, өрүү! Сиэнинг Сеня сайын ахсын, тыаттан киирэн, көмөлөһөн барар дии? Заготскот отуттан эмиэ миигин түүрөйдээн, кисти-саба син икки, үс сыарҕа оту аҕалтарабын, — эр киһи, урут кини тылынан сылдыар бэйэтэ, өрөлөһөн барда.

— Бээ эрэ, абааһы уола! Нэчээннык буолан барангың, биир-икки сыарҕа оту бэйэнг туһаҕар харыһыйабын, атыттар оччону онгорор инилэр... Чэ, чэ, оччоҕо баҕар ынахтаргың тахсан чокуйталаан да кэбис! Оҕолоргун

дьянكير уунан аһат. — Дьахтар уруккуттан кыһырдабына үгэһинэн, үгэх иһигэр иһити-хомуоһу тыастаахтык хомуйара иһиллэр.

— Ээ, үчүгэй, боростуой киһи, Өйүмү лаабырыттан босхолонон кэлээх-тээбит саха. Куонньук уонна атыттар курдук тыаттан мас кэрдэн таһар. Хаһан эмэ, урукку курдук мин эттэхпинэ, уопсай да оттон бэрсиибэ, мас да киллэриэбэ, — Оппуонньата, кэргэнин тылыгар киллэрээри, албыннаста.

— Бэйэ эрэ. Ол хаайыылаах буоллабына, эрэйдээх тугу баҕарар кырдьык булаахтыа, көмөлөһүө этэ. Ама бииргэ олорон тылбытын утары этээхтиэ дуо? Тойону олордуохтааҕар, “токуру” олордубут үнунан ордук. Аҕал, аҕал, кэллин! — Огдоо утарылаһыах курдуга умулла оҕуста.

— Оо, дьэ, Огдоом, маладьыаскын! Үчүгэй дьукаахтаах буолсубут. — Ай-каров эрдэттэн үөрэ түстэ.

Заготскот куонньуга Сиимэн Ноговицын оройуон киинэ Төһүргэстээх-тэн, эрдэһит ыал турууга отун тиэйэ Эргэ Бырааба анараа өтүгэр — Бору-улаах Атахха аттанна.

Аара урут, Мааскын дьяамыгар эбэтэр Эргэ Бырааба ыалыгар таарыйан Огдоо сизнигэр чэйдээн ааһар бэйэтэ, ханна да сылдыбакка, көнөтүк ай-аннаан, оттоох күөлүгэр кыратык эрэ туораан, дьулурбатык тиийдэ. Бүгүн сынньалан күн буолан эбитэ дуу, суолга кими даҕаны көрсүбэтэ. Кыһын обургу үгэннээн, ахсынны саҕата буолбут.

Кини бу оттон тиэйбитэ икки ый буолла даҕаны, билигин да “барсымах-тыах” курдук улаатан, багдаллан көстөбүтүгэр, били Ачаа сыарҕалаах маһын, “Ээ дэлэй, дэлэй” дии санаабытын курдук, “Ээ баһаам, баһаам! ыалларым айабын кырата икки, үс сыарҕа отунан бүөлүүр инибин”, дииэн бүөмнүк саныы-саныы, атын сис быатын, хомуутун холкутатан, от быраҕан биэрэн баран, табахтаан унаарытан бүтэн, үлэтигэр турунна.

Телогрейкатын таһынан кэппит уһун тулубун устан быраҕаат, бэбэһээ эрэ аалбыт сытыы сүгэтинэн, урут быһан эрэр сиринэн чин дьяпталба отугар харса суох мангыа-мангыа түстэ. Быһыллыбыт оту хатын атырдыабынан сыарҕатыгар дьяарыстыы уура-уура, олорор ыалын туһунан ону-маны эргитэ санаата: “Эр киһи — тойон Охоноос Айкаарап мас көнө киһи быһыылаах, бэл итирдэбинэ санаата уларыйбат. Наар кэргэнин хама-андатынан сылдыар. Оттон Огдоочуйа, били бэйэбэр дылы, түбэлтэ тирэ-этэбинэ барыһымсах собус дьахтар быһыылаах ээ.

Эмээхсин өрүү, “от-мас” дии-дии, кэргэниниин этиһэн, мөккүһэн тахсар. Үлэлээн-хамсаан, дьөксө билсэн-көрсөн истэххэ, сыһаа кимнээхтэрэ биллэн иһиэ буоллаҕа.

Бэйэм даҕаны, ымсыы собус “кыбар” идэбин туттуна сатаан көрүөм, көнүөм этэ буоллаҕа. Ол эрэри, тоҕоос түбэстэбинэ...”

Бүгүн туох абааһыта кымныылаатаҕа буоллаҕа, эбэтэр ороскуот, куһаҕан тахсара эрдэттэн онгоруу курдук эбитэ дуу, Сиимэн отун өтүүлээн бүтэн, син кэлбитин курдук ханна да таарыйбакка, атын бэйэтин иннигэр

көнгүл бытан, сыарҕа кэнниттэн тулуубун нэлэкэйдэнэн, аа-дьуо хааман на-
лынгнаан истэ. Сотору сүрүн айа суолугар — дьаам суолугар киирдэ. Суол
былаһын тухары элбэх араас көлүччэ силлиһэ турар. Онон күөлтэн күөлгэ
түһэн истилэр.

Дьэ дыкти! Барыта иһиллээбит курдук, тыас-уус суох. Сиимэн айана
кэлбитинээбэр бытаан. Кэнниттэн ким да сиппэтэ, иннигэр кими да
көрсүбэтэ. Кыһынґы халлаан эрдэ боруурсуйан барда, Төһүргэстээх да
чугаһаата.

Хампа күөлү туораан, Туотаайылаах күөл үрдүк быһыытыгар тахсаатта-
рын кытта, талах быһыһынан бөһүөлөк уоттара чабылыһан көһүннүлэр, ыттар
үрэр сангалара субу иһиллэр. Арай бу синһыгэс күөл быһыытын орголоон
иһэн, ата тохтоон, турунан кэбистэ. Киһи атын "сайдаан" үүрэ сатыыр
даҕаны, барбат, хата суолтан туоруох курдук, биир сиргэ тэпсэнниир. Ат
суолтан туораатар эрэ, сыарҕалаах от түһнэстэн, кизиг айдаан диэн онно
буолуохтаах.

Сиимэн оттоох сыарҕа кытыытынан хаары оймоон батыччахтаан иһэн
көрдөбүнэ, саамай суол ортогугар хаптаҕай куул харааран сытар эбит. Киһи
тийиэн, бастаан атын сис быатын холкутатан баран, от быраҕан бизэрэр. Ку-
уллаах кумааҕыны ылан, эргим-ургум тутан көрбүтэ, "страховой мешок"
диэн фанера дьарылыктаах, сургуус бэчээттээх, куул бэйэтигэр "537401"
диэн улахан сыппаралардаах, Сиимэн бу почта буоларын эндэппэккэ бил-
лэ. "Тууй сиз! Хайаан почтаны утары көрсүбэти҃м, эбэтэр кэннибиттэн сип-
пэтэ", — диэн санаа элэс гынна.

Киһи манҕнай саараан тура түһээт, сизбиттэн иэччэх быһаҕын таһааран,
кыра собуустук куулу хайы быһан көрбүтэ, мэнээк ыраас кумааҕы көстөр.
Онтон кумааҕыны тарбаҕынан ойо тугаабыта, харчы кумааҕыта кылбас гы-
на түһэр. Сиимэн сүрээбэ битигириир, тонгон ыгдайан иһэр бэйэтэ, көлөһүнэ
сарт түһэр. Куттанан, ким эмэ көрөрө буолаарай диэбиттии, ол-бу диэки
эргичинниир, эмиэ да үөрэн ыманҕныыр.

Мөһөөччүгү дьыһгнээхтик айаҕынан сүөрэн, биир кэлим баайыылаах
харчыны таһаарбыта, 10 тыһыынча эбит. Үөрүүтүгэр уонна киһи кэлиэ диэн
кутталыгар буолуо, соробун хостуу барбата, суолтан ыраах тонгуу хаары ой-
моон тахсан, баһыылка тобобун куулланы көмөн кэбистэ. Ылбыт кэлим пач-
калаах харчытын, телогрейкатын устан, ол аһар сизэбин иһигэр уган баран,
тыс этэрбэһин аһардыы быаларын быһан ылан, харчы түһэн хаалбат гына,
сизэби икки өтүттэн бобо баайда.

Тулуубун кэтэн, харчылаах телогрейкатын от үрдүгэр быраҕан, өтүүгэ
кыбытан баран, онтугтан хараһын араарбакка, аргыый аҕай, оттоох сы-
арҕатын кэнниттэн хааман молоорунґуу истэ.

Тугу да билбэтэх, көрбөтөх курдук бөһүөлөккэ киирэн, суос соботох үрэх
үрдүнэн уһун уулуссалаахтарынан хаамтаран салбыһнатан, Заготскот
күрүөтүгэр тийдэ. Отун сүөкээн, атын даһаһаныаҕар диэри, хабыс-харан а

буолла. Киһи күрүү кладовкатыгар киирэн, эбиэс куулун булан, били аҕал-быт харчытын онно укта, телогрейкатын кэттэ.

Олорор ыалларыгар кэлэн, кууллаах харчытын күүлэбэ бэйэтин саппаас мас дьяаһыгар уган, хатаан кэбистэ.

Сарсыныгар Сиимэн тойоно Айкаров үлэтигэр, Огдооччуйа ынабар, оҕолор үөрэххэ баран, быыс буолбуттарынан туһанан, күүлэтээби харчытын дьиэбэ киллэрэн, 8500 солкуобайы дьиэтээби чемоданыгар, 1500 солкуобайы ис сизэбигэр угунна. Хонтуораба, олорор ыалыгар даҕаны, хас да хонор мас, от баарынан, бүгүн сынньанарга быһаарынна. Урут иллэнсий-дэбинэ, тыаба тахсан мас кэрдэн, бэлэмнэнэн, саппааһырааччы этэ даҕаны, “бачча “байан” баран, холоон да аҕай мөхсүөххэ”, дии санаата. Эбиэт кэнниттэн Сиимэн саҥа көстүүм, баата ыстаан, телогрейка, бэргэһэ, ис таҥас энгин атыыласта. Киэһэ аһырыгар испиирин да умнубата. Ити сылдьан булбут харчытын ханна кистиэн, өскө киһиэхэ уурдардаҕына, туох диэн албынныаҕын толкуйданан, төбөтүн дэлби сыста. Ол иһин даҕаны, “баҕар иһэн баран ону-маны лахсыйан кэбиһиэм” диэн, эрдэ хааппыланы да амсайбата.

...Киэһэ аһы олодохторуна, Сиимэн тура эккирээн, сыттыгын анныттан биир иһит “чыыстайы” кылбачытан таһааран, тойонугар куду аста.

— Мэ эрэ, Афанасий Алексеевич, бу аһы “астаа” эрэ, — дии-дии, сизбин хастаан хачыгыратта уонна аһы олорор уоллаах кыыска уоннуу солкуобайы тутгартаан кэбистэ.

Оҕолор, хаһан даҕаны бачча элбэх харчыны тутта илик буоланнар, соһуйан харахтарын кизгник көрөн, төрөппүттэрин дизки олбу-солбу ыйытардыы унтуннастылар.

— Бээ эрэ! Бу киһи хантан дэлби сытыйан байда? Аҕалын, аҕалын мана, — диэн, ийэлэрэ оҕолоруттан харчыларын туура тутуталаан ылаттаата.

Начальной эрэ кылаас оҕолоро эрэйдээхтэр, сири-буору эрэ көрөн хаалахтаатылар.

— Абааһы сатаната! Огдоо, тоҕо оҕолортон харчы былдьыыгыный? Дьээдэһэлэрэ биэрэр ээ, зийэнигэр дылы, — диэн, арыгы уулуу туран, аҕалара ийэлэрин буйда.

— Охоноос, эн баҕас сангаламмытын баар ээ, баранаак! Олох баллыгыраама! Кыра оҕолорго итиччэ харчы туохха нааданый! Эн да хамнаһың холоон аҕай... Хайа байымсыйдахпытый, эмискэччи, — эмээхсинэ киһитин саба сангарда.

Эр дьон иккилии үрүүмкэни түһэрбиттэрин кэнниттэн, Огдооччуйа сэмэлиирэ буукса хойдон барда. Дьоно да утарылаһаллара элбээтэ.

— Огдоо, миэхэ бүгүн Өйүмүттэн хаайыыга үлэлээбит орочуотум 10 тыһыынча бөрөбүөт буостанан кэллэ. Онон оҕолорго харчыларын төннөр. Мин эһиэхэ туспа өлүүлөм, сэмсэлиэм, — диэт, Сиимэн саҥа көстүүмүн ис сизбиттэн биэс мөһөөбү ааҕан, остуолга бырахта уонна чымыдаанын орон

анньттан таһааран, дьөксө биэс мөһөөгү остуолга сытар харчыга эбии уур-
да: "Мэ, баһаалыста, үтүө санааны кытта ылын, туһанын".

Ыаллара этиһэн ньамаластаһа олорон, ах бардылар, илиилэрэ салҕаластыы-салҕаластыы, суор курдук харчыга саба түстүлэр.

— Бээ эрэ, добо-ор, аргый, — Огдоо оҕонньоругар, киһи билиэ, истиэ диирдии, сибигинэйдэ. — Бар эрэ, тур! Бэйэм... бэйэм... — дии-дии, киһитин халбарыччы үтүрүйэн, халлаантан түспүт ырай харчытын хорҕолуу тутан, утуйар хоһугар "нылыс" гынна.

Балай да буолан, эмээхсин хостон тахсыбытыгар, Сиимэн ахтыйбыт ан-
ды буутун хадьырыһа-хадьырыһа, дьонноругар иккиэннэригэр туһаайан:

— Дьэ, доботторуом! Онуоха-маныха диэри 8 тыһыынчабын ханна эмэ кистиин ууран көрүң эрэ. Уонна миэхэ харчы кэлбитин олох ханна да быкта-
рыманҕ. Дотор-атас элбэх. Иэс энгин көрдөөн сүгүн олордуохтара суоҕа, —
диэн турда.

Айкаров: "Мин... мин..." — диэн, тугу эрэ этээри гыммытын, Огдоо саба сагаран кэбиһэн баран:

— Бээ эрэ, бу оҕонньор даҕаны, хайа ааттаах быһыта түһүстэбэй, тугу баҕас сатаан дьаһайар киһиэхэ дылы. Чэ, нокоо, бэйэбэр эрэ туттараар, булууспар ууран көрөрүм дуу, — диэн эмиз сибигинэйэ былаан хардарда.

Сиимэн, ааны аһан туран, эбиэһин кураанах куулун күүлэттэн уунан ылан, оҕолортон кистиин тутан туран, били чымыдааннаах тобох харчытын хостоон, ол куулга хаалаата.

Уоруйах, ымсы киһи хаһан баҕарар киитэрэй буолар. Сиимэн да оннук буолан, бу сарсыарда күүлэттэн тоҕо, мас дьааһыктан хостоон, харчытын барытын дьэиэҕэ киллэрбитэй диэтэххэ, манньк: киэһэ субу аһыы олорон "почтаттан перевод ылым" диэн баран, тыбыс-тымныы харчыны күүлэттэн ойутан киллэрдэбинэ ким итэбэйиэбэй?

Сорохторго, "тоҕо кистээн таһырдыа уурбутай, переводу баран" диэн соһуйуу, уорбалааһын үөскүөхтээбэ. Онон бүгүн "почтаттан ылымныбыт харчы" тымныынан хаарыйара соһумар буолуохтаабын сэрэйэн, дьэиэҕэ чымыдааннаан ириэрдэбэ. Дьэ, саһыл мэйии диэн ити эбээт.

Эр дьоннор үрүүмкэттэн-үрүүмкэни түһэрэн чэпчээбиччэ "орочуот сууйууга" дэһэ-дэһэлэр, нууччалыы, сахалыы былаастаан айхаллаһыы бөҕө. Ийэлэрэ уолагтарыгар уоннуу сүүстэрин төннөрөн, урооккутун аабын диэн дьаһайбыта буолан, хосторугар анньыталаан кэбистэ.

— Хайа, хайа. Бээ эрэ! Дьэ, Сиимэн, хаайыылара диэн син барыыстаах, харчы ааҕар буолар эбит ээ. Аҕыс тыһыынча элбэх киһи кулгааҕар бу бириэмэҕэ баппат суумма, сэрии бүгүпүтэ да сагардыы. Эн бу хас сүл үлэлэбит оручуотун кэллэ бу? — Огдоо букатын тугу да уорбалыы санаабатах буолан, туруору, сизэр быһыытынан ыйытар.

— Бу... бу... — диэн үгэһинэн кэлэбэйэ, иһэн-аһаан, дьөксө бэргээн, — а-а-аҕыс с-сыл-га, а-аҕыс ты-тыһыын-ча буол-бат буо-буо-луо дуо? — Си-

имэн 4 сылга сылдыбытын икки төгүл эбэн албыннаан, өр сыллаабы эрэйин курдук көрдөрөөрү, мынаардыы быһаарбыта буолла.

— Чэ... чэ, абааһы! Огдоо, ити туох буолан доппуруостаан бардын? Элбэх кэпсэтии, ырытыы наадата суох, дьөксө хаайыыны буола-буола, — сирэйэ кытарбыт Охоноос дьахтарыгар буйар дуу, саанар дуу быһыытын биллэрэн, таныытын тартаннатын, аһыйаан эрэр чачархай баттабын өрөнньыммахтыыр. Дьэрэкээн ойуулаах ырбаахытын сизэбин, охсуһаары гыммытты өрөнньиппарынар.

Оттон хараба ирим-дырим буолан молохочуйа олорор Ноговицыннга хаайыылаахтар араастара, экраннга курдук, элэнгэстилэр.

— Мин дабаны букатын кыраба түбэспит киһибин. Оннооһор мээнэбэ түбэспиттэр бааллара. Араас тыл-санга иһин сууттаммыттар кытта бааллара. Биир колхозтаах саха оонньоон, дьээбэлэннэбим диэн, эппит: “Бу Ыстаалын баар — мин оҕо бэйэм оҕонньор буолуохпар диэри, наар биир таҥаһынан сылдыар, хайаан уларыттыбат — быт быһа тутан сизэбэт киһитэй?” — диэбитин, комсомол уолаттар борокуруорга этэн, 5 сылы ылан сылдыара. Онтон да атын элбэх, араас дэлэй.

Итини истэн, Охоноос сэнгээрэн өрө ходьонголуу түстэ.

— Урукку быраабаба-Арбыйга эмиэ маннык буолбут. Биир Сөдүөт Тарбан диэн кырдыабаас баара. Ол оҕонньор, фашистар Москва анныгар кэлбиттэрин истэн: “Хата “Киитилэрдэр” манна тийэн кэллэхтэринэ, урут холкуоска холбообут аппын төннөртөрүөм этэ”, — диэбитигэр, онно-манна таскайдааһын бөбөтө буолбут. Бу 85 саастаах кырдыабааһы дьөксө олорто эгин сылдыбыт курдук этэллэр. Дьэ сүрдээх... — диэн баран, иирбит, итирбит аҕас балыстар диэбиккэ дылы, сулбу ойон туран, үгкүүлээбитэ буолан тибигирэтэн иһэн, охто сыста. Ону ол диэбэккэ, дьөксө тэбиэһирэн эригичийэн истэбинэ, эмээхсинэ хап-сабар үөт тирэбинэн самыыга “лап” гына биэрэн, тохтотон кэбистэ.

— Дьэ, Огдоо, мин аһыырбар-таннарбар хамнаһым да тийээр, ити харчыттан дэнгэ эрэ көрдүүр буолуобум. ...Бэйэбит да кыһаллар түбэлтэбитигэр этээринг, бэрсиэм буоллаба... ууран кэбис, — диэн Сиимэн кууллаах харчыны бобо баайан, эмээхсингэ биэрбитин, тутта таһырдыа таһааран барда.

Сэргэх, көмө дьоннор

— Аһыйах сибиниэстээхпин бытыылкаба охсуна сатыбын. Онтубун харыһыйан кураанах куһу, наар хорболдьунунан, тобоһону кырбаан ыта сатаатым да, туох кэлиэй? — диэн Улахан Чукулай доһоругар Мэндэ Омукровка кэпси тоһуйда.

— Дьэ, иккиэн биирдинги собуһ дьон эбиппит. Бачча сэрээт кэмчитигэр, кыра куска сибиниэһи ороскуоттуур кэлиэ дуо? Хата, ноһоо Ньюкулай, сарсын аҕам аата — Саар Көстөкүүн. Абата бэрт, икки-ус хонукка Боруулаах Атахха барыах эрэ, андылыы. — Мэндэ саппыйалаах хамсатын хостоон, сэ-

бирдэх табах төнгүргэһин, хайдах үнтүрүтэн тардабын диирдии, эргим-ур-гум тута олордо.

— Бу тобоһону кырбаан, эбинэн кустуурга, сааларбыт да буорайаахтаа-тылар. Хаһан олохпут көнөн, чөлүгэр түһэн, сага сааланарбыт дуу хаһан эмэ, суох дуу? Саатар аатым күн — Сааскы Ньюкуолаба киһилии бултаан аһаабатым, — дии-дии, Чукулай бытыылка иһигэр кырбанан кутуллубут си-бинизһиттэн, төһө мөкүнүйэн эрэллэрин көрөөрү ытыһыгар кутар.

— Хоту биһигиттэн сэриигэ хомуйбатахтарын иһин, ити барыта "Киитил-лэрдэр" сабыдыаллара буолла, — диэтэ Мэндэ, киһитин этиитин сэнээрэн.

— Хата Эмиэрикэ аһынан-таһаһынан көмөлөһөн, бачча кэллибит быһыылаах. Бука элбэҕи биэрэн, бэл биһизхэ тиийэн кэллэбэ дии? Ыстаа-лын обонньор баайдар өйдөрүн хайдах сүүйбүтүн киһи сатаан санаабат. — Чукулай ытыһыгар сүөкээбит сибинизһин бытыылкатыгар төттөрү кутан, түннүккэ ыйдангардан көрө-көрө, өрө сиксийбэхтээн ылла.

— Чэ, онон сарсын эбиэттэн тэринэн, баран көрүөх. Мин аттары бүгүн тутугалаан күрүөбэ киллэртиэм. — Омуукап, киһититтэн эппиэт эрэйэн, кулгаабын сэгэтэн, кыгналлан турда.

— Сөп, сөп. Барсан буолбакка...

Ити курдук, сарсыныгар, Саар Көстөкүүн күн, андыны амсайарга сорук-таах, малларын икки акка ыгыырдан, биир хаптаһын тыыны состорон, кус-туохтаах Атахтарыгар тиийдилэр. Онно уу дэлэйдик тахсыбытыгар, кус арааһа мустубут. Күөл бэйэтэ ырбыылы ирэрэ ыраах эбит. Кинилэртэн үргэн көппүт кустартан, түбэһэ үрдүлэринэн кэлбиттэрин күөрэтэн, иккини түһэрдилэр.

— Һа! Үчүгэйдик сылдыаары гынныбыт, кэллэ-кэлээт солучча сылыттар дьон буоллубут, — диэтэ Мэндэ, тыыны состорбут быатын сүөрэ туран.

— Көр эрэ, мантыларың "тос" курдук эмис умсаахтар эбит. — Чукулай, биир кус мөхсөрүн, моонньун быһа эрийдэ, самыыларыттан "сыа таһаарар" түүлэрин ылаттаага.

— Чэ, доһор, эн, доһолонг киһи, дурда арааматын онгороор. Мин талах быһыталаан, от көрдөөн таһыам, — дии-дии, Мэндэ иччитэх күрүөлэр диз-ки хаамта.

Чукулай, доһоро талах, кыһыңгы от тобоһун-дангын таһабаар диэри, мончууктары быалыыр, бэрээдэктиир. Ол олорон, үгэһинэн бэйэтэ-бэй-этин кытта кэпсэтэн: "Па, бу хоруол тизэрэ түһэ сылдыһы дуу, бу сордоох даһаны төбөтө хайдан хаалбыт ээ", — диир саһата бүтэнитик иһиллэр. Мэндэ хас да күрүөнү кэрийдэ эрэри, бииргэ эрэ балачча от тэллэбин данга хаалбытын булла. Сотору биир көтөх хагдаң оту мадьарытан аһалан, дурда аттыгар бырахта.

— Дурданы урут Кулума Суордааһыттан табанан таһабаас тизээр эрдэх-хэ, табаар сууга оробуһанан онгостор этибит, билигин ол хантан кэлиэй? — диэт, Омуков, били күрүөтүгэр тобох хаалбытын аһала барда. Тиийэн

үөтүнэн харыйан, от тобоҕун чөмөхтүү сылдьан, арай түүнүгүрэн хаалбыт, бук-тах буолбут куулу булан ылла. Киһи ону соччо дыктиргээбэтэ: “Кыһын от тизэйээччилэр эбэтэр сайынҥы очуттар хааллардахтара”, — дии санаата. Хата отун тобоҕун бу куулга симэн, доборугар тиэртэ. От элбэбэ үчүгэй — сороҕо олорорго, сытарга да туһалыахтаах.

— Бай! Хата куул булбуккун, итини хайыталаан, дурда иннин хахтата гынаахпыт. — Чукулай, дурда талахтарынар оту кыбыта-кыбыта, саҥа аллайар. Мэндэ маннайгы эбээһинэһин бүтэрэн, аны мончууктары олоордо тыынан, үөскэ киирдэ.

Доҕоро ботугуруу-ботугуруу үлэлээн дурдатын ангарын бүтэрэн, куулу хайытаары быһаҕын кыныттан “хорт” ғына тардан ылан, куул айаҕар уган, хайа тардаары аҕай туран, ханнык эрэ элбэх сыппаралары көрө биэрэн, илиитэ тарпытты тохтоон хаалла.

— Доҕоор! Куулбут ханнык эрэ элбэх сыппаралардаах эбит, дыкти баҕайы, — диэн киһитэ күүтүллүбэтэх сонуну Мэндэбэ биллэрдэ.

Доҕоро тыттан тахсыбытыгар, куулу эргитэ-урбата өр көрдөрдө. Отулара боростуой ас куулуттан халыҥныҥы соҕус, буор, түүнүк быһыһынан “537401” сыппара көстөр. Ортотун диэкинэн биир сүөм курдук устунан хайа сотуллубут суоллаах. Кусчуттар: “Дьэ дыкти, дьэ муода”, — дэһэ-дэһэ, тэпсэнгэстилэр. Саарбахтаан, биирдэстэрэ төбөтүн тарбанар, атына аллараа сыппайан түспүт ынах күрүмэтин оһун саҥа көрбүтүү, өрө тардымыта буола турар.

— Бу көстөр үс күрүөттэн биһиги — Барааналтар тизйбит буолуохтаахпыт. Ол эрэри, кимнээх сылдыбыттарын чуолкай билбэппин, — Чукулай мунааргыыр.

— Оол, Талахтаах тахсытын, — Мэндэ илиитинэн ыйан көрдөрөр, — Чукаан Бүөтүр тизйбит буолуохтаах. Оттон ити Тумуһах Күрүөтүн — Банкараат уол. Куул көстүбүт бу Атах Күрүөтүн — дьэ билбэтим. — Мэндэ, чуолкайдаспыта буолан, күрүөлэр диэки аахтара олоотуур.

— Бэйэ эрэ, били ааспыт кыһын буоста сүппүт диэн баара ээ, ол көстүбүтэ эрэ? — Чукулай саатын дурдаба өйөннөрдө.

— Ээ, кырдык, кырдык. Эмиэ оннуктаах этибит дуу? Оччоҕо мань Сэбиэккэ туттарыһыкпыт, ынкыбыдыларга тиэрдихтэрэ. — Омукков батарантааһын курданна.

— Оо дьэ, милициялар биһигини төһө эрэ таскайдыллар. — Чукулай саллыбытты туттар.

— Таскайдаатынар, доҕор! Инньэ диэн кистээн кэбиһэбит дуо? Онто да суох, хас да киһи хаайыллыбыт курдук сурах баара, — Мэндэ доҕорун саба саҥарда.

Бу Сиимэн били ыраах хаарга көмпүт кууллаах харчытын, кэлэ-бара барытын ыскайдаан баран, тааратын эрэ манна аҕалан тизйэр отун анныгар кистээбитэ, дьэ көстүбүт курдук. Баҕар харчылары да аҕалан, кутталыттан

сир уларыппыт буолуон сөп. Ону дыалата арылыннабына чопчу ыйытан билиэхтэрэ турдаҕа.

Митя Климов уонна Коля Коряев сэрии сылларыгар Куонааны кытта Төһүргэстээх оскуолатыгар тыаттан киирэн үөрэммиттэрэ. Бары, үтүктүспүт курдук, аҕалара суох, кырдыаҕас ыарыһах ийэлэрдээхтэрэ. Ол эрэри, Куонаан аҕата Ньюкуус тыыннааҕа. Кини, куһаҕана диэн, ыраах хаайыыга этэ. Уолаттар "Буор интернакка" олорон, таҕастарын сыһын уларсан таҕналлара. Эн күн иккис аҕарыгар үөрэнэр буоллаххына, сарсыардаттан үөрэнэр доҕорун хаһан кэллэҕинэ эрэ, таҕастанан оскуолаҕар барар кыахтанарыҥ эмиэ баара. Интернат аһа аҕыйаҕар эбии, быстар куһаҕан буолан, сыыҥка, ымынах, быт дэлэйэрэ. Государстваттан уопсай таҕас-сап диэни түүлгэр да көрбөккүн. Ким туохтаабынан, бэйэттэн таҕас, ороннор ахсын тырыттан, күөдэл-таһаан буолан сыталларын көрүүххэ ынырык этэ. Оттор мас сыарҕа үрдүттэн буолан өрүү тонго сылдыарыҥ. Аны санаатахха, ким да итэҕэйиэн сөбө суох курдук олоҕо. Ол барыта сэрии бириэмэтин содула этэ.

Итинник олохтон тэптэрэн, бу уолаттар өр үөрэммэтэхтэрэ, 14-15 саастарыттан рабочайды барбыттара. Онон Митя 5, Коля 6, Конон 7 эрэ кылаас үөрэҕинэн бүппүттэрэ. Конон дьөксө сэттискэ сылдьан, саас экзамен чугаһаабытын кэннэ, биир сарсыарда эмискэ, уңуоҕа барыта ыалдьан оруттан да кыайан турбатабын, балыһаҕа киллэрбиттэрэ. Өлөрүнэн аабылыннар даҕаны, сороҕор астан букатын тэйэ-тэйэ, икки ыйга хамсаабакка лып сытан баран, өрүһүнэн дьону сөхтөрбүтэ. Эмп-том туох кэлиэҕэй, күнгэ иккилии үрүҥ таблечканы иһэрдэллэрин эрэ өйдүүр.

Уол уңуох-тирии буоллар даҕаны, биир сарсыарда сиэстэрэ кыыска үс сылга уларыттыбатах тырыттыбыт көлөһүннээх таҕаһын дьэ хоробуйатыттан өр көрдөтөн буллараҥ, арыый буолан сытарыттан салҕан, ийэтин аахха күрээри албыннаан: "Күн үчүгэйэ бэрт, от-мас түннүгүнэн көбөрөн көстөр, саатар тахсан көлүйэ диэки сабарааннааҕа олорон хоптолору көрүөм этэ", — диэн, таҕнан туран боруоламмыта, тобуга бастаан соччо ыалдыбата.

...Онтон-мантан өйөнөн тахсан олоҕубута, атаҕа хаамтаабына дьөксө да ыалдьар эбит, турбатаҕа да өр буоллаҕа. Ол да буоллар, тайах мас булунаҥ, аара олорон сынньана-сынньана, айанныырга быһаарыммыта. Атаҕар буоллар, үс сылга биир да күнгэ араарбатах тыс этэрбэһин эргэтин сайын тиэрэн, эрэһиинэ холуоһалаах, кыһын төттөрү көннөрөн отунан угунньаланан кэтэ сылдыахтыыр. Баҕар бу буолуо сүһүөхтэрин ыарыыларын сылтахтара, ону ким билиэ баарай? Үлүннэриитэ суох, уоннуу, уон бизэсти хаамы бара-бара сынньанан, содьонноон, уон үстээх бэйэтэ тайахха уйдараҥ, ийэтин аахха, адьас күн устата айаннаан кизэһэ тийээхтээбитэ, ийэтэ кыра кыһынынын, доҕоро Митя дьонугар дьукаах ааттаах кыбыллан, балаҕан киирэр аанын аттыгар, оһох ыксатыгар сиргэ сыһыллан олороохтуур эбит.

Куонаан манна доборун иккистээн көрсөн, үөрүүтэ улаатта. Күннэтэ ха- аман, тайахтаах эрчиллэн, ыарыта ааһан барыта, Кыайы буолан, аҕата хаайыттан кэллэ. Сотору аны түбэлтэ курдук иккис доборун дьонугар, аҕата үлэбэ киирэн уопсай дьыэбэ, Колялаахха көстүлэр. Онно эрэ олорон иһиттэ, кинини, ыалдыа сыппытынан, 7-кэ экзамена суох таһаарбыт сурах- тарын. Ити олорон, бу үс уол сайын, кыһын үксүн маһы кытта өрө тустан тах- саллара.

Онтон ылата үс сыл ааста. Билигин Куонаан почта үлэһитэ. Оттон добот- торо мастарыттан араба иликтэр.

Кинилэр балаакканан сытан Улахан Күөл сиһигэр тэрилтэбэ оттук маһын кэрдибиттэрэ икки ый буолла. Ыам ыйын ортото буолан, суол алдынан, атынан мас тартарыта уурайан эрэр кэмэ. Кинилэр кэлин бэлэмнээбит мастарын туттаран, кус-хаас соноругар сылдыар бабалаахтар. Биир күн ха- ралдык тахсан, хаар чарааһан, суоллар эргийдэрин быһыта түһэн, дьыэ- лэригэр сатыы айаннаан истилэр. Бөһүөлөктэн арыый чугас Туотаайылаах күөл быһытын, ыарбатын тобу кэһэн хачыгыраан истэхтэринэ, биир сиргэ куобах тириитин сэмнэхтэрин курдук, элбэх кумаабы ыһыллыбыт. Бу күрдүк миэстэтэ буолбатах, суолтан эмиз тэйиччи, манна ким да күүлэйдэ- эбэт, көрүлээбэт сирэ. “Быһалыыр суол” диэби, өрүү сылдьан билэллэри- нэн, оннук суоҕа. Ханник да массына кэлэ илик оройуона. Самолеттан ыс- пыттар диэби, оннук көлөнү көрбөтөх сирдэрэ. Дэлэбэ почтаны, кинини, атын Хайырдаах оройонугар, сир дьаамынан илдьэн туттарыахтара дуо? Салгын суола бу сылларга, ол атын оройонтон Дьокуускайы кытта АН-2 эрэ самолетынан, ыйга үстэ эрэ баара.

Уолаттар кумаабылары тутан-хабан көрбүттэрэ, ханник эрэ кырылаах муннуктардаах тугу эрэ суулуу сылдыбыт курдуктар. Сорохторо бүк тутуу- ларын суола элэйбиттэр.

— Бэйи эрэ, добор, бу... Хайа “абаһыны” суулаабыт кумаабылара тьа ортотугар баар буолан хаалла? — Коля доборун кэпсэтиигэ тардар.

— Ээ, добор, мээнэ, мээнэ. Хас кумаабы кыраһынын дыктиргээн. Суол- тан тыал көтүтэн аҕалла ини. Хата сорохторо ыраастар эбит, талан болоку- нуот онгостуом, — диэн кыратык поэтымсыйар Митя хонгоруутугар хоннор- боттуу хардарар.

— Бу кумаабы аҕыйаҕар ким бырабаттаныай, бачча ыраах... Били Куона- ан сүппүт почтатыттан буолаарай аны, нокоо! — Коля эмискэ ону тэһэ өйдүү охсон, өрүкүйэн турда.

— Бай, бай! Ээ, кырдык даҕаны, оннук баара этэ дуу? Дабаай, ити арыый чуолкай муннуктардаах лоскуйдарын милицияҕа илдьэн туттарарга.

...Уолаттар онно аҕалбыттарын, хата доппуруостаан эрийэ сырыттылар.

Буруйдаах дьэ көстүбүт

Куонаан почтаны сүтэрбит буруйугар, үлэтиттэн уһулуннар даҕаны, үлэ- тин киниискэтин начальнига: “Дьыалан быһаарылыннаҕына биирдэ

ылыан", — диэн, бэрт өр тугупута. Кэмниэ-кэнэбэс, биэс ый кыра хамнастаах оробуочай абатын иитимньитигэр, үлэлээбэт ийэтин, үөрэнэр кыра балтын кытта, милициялар баппыыскаларынан олорон баран, саас кинилэрдин балыкка барсан үлэлээри, прокурорга киирбитэ.

Прокурор уол көрдөһүүтүн ылынан, дьонноро кыһалбалаахтарын учуоттаан, Сенябилевы туга ынгыран ылан, үлэтин киниискэтин бэрдэрбитэ. Начальник киниискэбэ хайдах суруйуон балай да толкуйданан баран: "Уволен за утере страхотправление с передачей дел следственные органы" диэн соччо үчүгэйэ суох тыллаах докумуону туттарбыта.

Бэл онуоха үөрэн, уол: "Дьэ үлэбэ киирэн, онуоха-маныаха диэри саатар айахпын толуннабым", — дии санаабыта.

Бөһүөлэктэн биир көстөөх Күстэх Хомото диэн ааттанар кумахха, арай биир күн мун халыы сырыттаатарына, Гриша Хоруолап милиция, чараас тыынан өрүһү өрө өксөйөн, тэлбингнэтэн кэллэ. Ону көрөн, бары да "Куонаанга кэллэбэ" диэн туга сэрэйдилэр. Уол бэйэтэ даҕаны: "Хаайыллар киһи буоллум быһыылаах", — дии санаата. Сэрэйбит курдук, Хоруолап милиция начальнига Кылтасов суругун уолга туттаран кэбистэ. Онно: "Бу суругу тугаат, бэрт түргэнник утуйар, уларыттар таҕастаах милицияба баар буола оҕус!" — диэн суруллубут.

— "Утуйар таҕастаах" диэбит, ол аата доппуруоска ынгырбат эбит. Хаайаллар эбит. Гриша-а, эн тугу иһиттин, тух дии саныыгын? Кистээмэ, — диэн Куонаан, билэр киһитэ буолан, толлубакка ыйытта.

— Чэ, һуох! Миэхэ, боростуой милиционерга, тугу да кэпсээбэттэр. Сорудабы эрэ толоробун. Уонна билигин барыта наар сэкириэт диэн буолан иһэр, — Гриша кырдьыгын хоту эппиэттиир.

— Син уруккуттан билэн сырыттаахпыт, силиэстийэ наадатыгар хаайыахтарын сөп. Тугу онуоха долгуйуохлугуй. Сабыс-саҕа истэрбитигэр дылы, — уол аҕата Ньюкуус, өтөрдөөбүтэ хаайыыттан кэлбит киһи, суут-сокуон бэрээдэгин санаатта.

— Мин да иннэ дии саныыбын. Хаайдахтарына даҕаны, буруйун суох буоллабына, сууттаммат буоллабын, — Хоруолап уолу уоскута сатыыр.

— Халаатынаска түбэһиннэриэхтэрин сөп, сокуон дьөксө да кытаанах, — Ньюкуус, буруйу "амсайбыт" киһи сиэринэн, кэпсэтиигэ кыттар.

Уол тэллэхтээх суорбанын дуомун өрүү талах сутуката быанан бөбө тардан, тыытын кэннигэр уурунна. Милиционер Гриша эмиэ ыксыырын билэрбиттии, тыытын ууга аста. Куонаан дьонун кытта илии тутуһан тыытыгар киирэн олордо.

Икки тыылаах киһи өрүс аллараа эрдиилэрин салбаҕа күн уотугар кылбачыйбахтаан иһэн, ырааттар-ыраатан сүтэн хаалла.

Милиция хонтуоратыгар киирбиттэригэр, начальник Петр Кылтасов:

— Оо, хайа өр буоллугут, үлэ чааһа бүтэрэ чугаһаата. Чэ, Куонаан, кытаат, бородууктабын түргэнник атыылас, борохуот аны икки чааһынан Табор-

га — Индигир төрдүгэр аттанар. Эн куруусчуктары кытта үлэбэ онно барар буоллун, — дии-дии, сүрдээгин ыксаан, хостон-хоско ойуоккалыыр.

Сыл ахсын муора суудуналарыттан соһуллар баарсаларыгар көлүөһэлээх борохуоттарынан киирэн, өрүс төрдүнээҕи “Бар” диэн ааттанааччы муора дьара кумабын ыпсыытыттан таһаҕас ылыыга, син окко көмө курдук, дьону хомуйалларын Куонаан уруккуттан билэр буолан, соччо соһуйбата, дыктиргээбэтэ.

— Петр Дмитриевич! Мин эргизэннэр былааннарыгар балыксыт этим. Ол хайыыр?.. — диэн уол улахан быһаарыта суох ыйытар киһи буолла.

— Торговайдар куруусчуктарын былаана туолбута. Эн биһиги тэрилтэ-бит суотугар барабын. Баппыыскалааххын буолбат дуо? Ону бириэмэннэ уһулабыт. Ол үчүгэй буолбатах дуо? — Начальник кыра оҕону сааратардыы этэн, мүчүйэн ылла.

— Сеп! Оччоҕо Сухановка сылдьан, көрсөн барыыһыкпын. — Уол, сөбүлэспит киһилии тыллаһаат, тахсан барда. Кэнниттэн Кылтасов:

— Инньэ гын, инньэ гын. Биллэрэн бар! — дии хаалла.

Куонаан “Индигирторг” хонтуоратын директора Павел Сухановка тий-битин, этэргэ дылы “сэттэтин ылан” — мөҕөн тоһуйда.

— Бу тоҕо борогууллуу сылдьабын, саамай уомул тахсан дэлэйбит кэмизгэр?! Түүннэри-күнүстэри балыктыахтааххыт. Мунҕаҕа эбии, хомолорго илими харса суох үтүөхтээххит. Уомул айан балыга, ааһыаҕа. Булкутун өр сытыарбакка, булуус ледникка таһан иһиэхтээххит.

Уол тоҕо кэлбитин, ханна барыахтаабын кэпсээн биэрдэ. Директор ону истэн, манна саҕа эрэ олохсуйан эрэр телефон диэн аппараатын үрүгэр түстэ. Илиитин нэлэнгнэтэ-нэлэнгнэтэ өр, сеп буола-буола: “Петр Дмитриевич, Петр Дмитриевич”, — диэн ыла-ыла, кэпсэтэн бүттэ.

— Чэ, төнүн балыккар! Биһиги куруусчуктарбыт былаана туолбутун кэннэ, дьөксө эбии балыксыппытын былдьаары онгостоллор! Эн бирикээһин миэхэ, кинилэргэ буолбатах, — диэн, мас-таас курдук этэн кэбистэ.

Уол, киниттэн тахсан иһэн: “Сүрдээх оҕонньор эбит, бэл милиция начальнигы кыайда эбээт”, — диэн сөҕө санаата.

Били нэһилиэккэ Боруулаах Атах кусчуттара Чукулайдаах Мэндэ сельсэ-биэт председателэ Егор Докторовка булан туттарбыт куулларын кини сонно милицияҕа ыппыта. Ол кэнниттэн силиэстийэ уорганнара ити нэһилиэк уонна оройуон киинин көлөлөөх тэрилтэлэрин, от тиэйээччилэрин дэлби сүргэйэн, куул көстүбүт күрүөтэ Заготскот хонтуоратын кизэнэ буолара да-каастаммыта.

Ол силиэстийэ бириэмэтигэр куонньуктара Сиимэн, үлэтиттэн уурайан, арыгылыы-арыгылыы, хаартылыы-хаартылыы, муораҕа киирэр борохуотунан барсаары онгостон “тэллэннии” сырыттабына, тараччы тутан ылбыттара. Ити түмүгэр дьыала бүтүннүү тиэрэ эргийэн, сибээс ревизора Иван Ав-

деев Дьокуускайга, сибээс үлэһиттэрэ Сенябилев уонна Уздалина оройуон хаайыларыттан таһаарыллыбыттара.

Сиимэн Ноговицыны үүрэ сылдьан, олорбут ыалыгар Айкаровтарга сырытыннаран, булууһу кытта көрбүттэрэ даҕаны, хармааньттан эрэ хаайыларыгар 900 солкуобайы булбуттара. Огдоо сирэй көрсүһүннэриигэ киниттэн кыккыраччы akkaастанар кэриэтэ буолбута. Сиимэн харчы уурдарбытын, бэрсибитин онон-манан, баһынан-кутуругунан, түг-тан эппиэттээбитэ. Оттон Заготскот салайааччыта Афанасий Айкаров, коммунист киһи, туохха эмэ сөрүөхтэрэ диэбиттии, сылтах булан, үлэтин наадатыгар ааттаах, нэһилиэктэргэ ааһа турара.

Сүтүк остуоруйатын бүтэнигин туһунан Куонаан, "хойутаан хонго тиктибит" диэбит курдук, субу эрэ Коля ийэтигэр, милиция куруусчуга буола сыһан баран, киирэн мунҕхатыгар төннөөрү чэйдии олорон истэн, сүрдээбин соһуйда даҕаны, бэйэтигэр сыһыаннаах буолан, үөрдэ даҕаны. Урут маны хантан истиэбэй, барыта "кистэлэн" диэн буолан истэбинэ. Бу даҕаны буруйдаах эмискэ көстөн, дыкти кэпсээн тарҕанан эрэ иһиттэбэ.

Ол иһин даҕаны, Кылтасов кинини, ыар буруйа суох эбит диэн, муораҕа ытарга "чэпчэтии" бизрэ сылдыбытын өйдөөтө.

Киэһэ уол балыктыыр сиригэр кэлэн, бүгүнгү "мүччүргэннээх" сырыларын туһунан кэпсээбитигэр, бары харахтара сырды түстэ. Оттон Куонаантан "син биир халаатынаска түбэхэрим буолуо" диэн кэтэх санаата арапат.

Чизһинэй, мунҕук киһи барытын көнөтүнэн эрэ өйдүүр үгэстээх.

Суут

Үрэх үрдүгэр турар, уҥа экиннинэн түөрт сиринэн бэрэбинэ тирээбиллээх кулуупка дьон "лыык" курдук мустубут. 1940-42 сылларга дьону буоларга-буолбакка маассабайдык сууттаан, ыаллы оройуоннарга — кемүстээх Өйүмүгэ, чохтоох Ыраанкаҕа үрүү кэнниттэн манньк улахан, аһаҕас суут мунһаҕа өйдөммөт. Кыра, быстах суут буоллаҕына даҕаны, судьуйа кыараҕас балаҕаныгар дьон баппат этилэр.

Бу омоннааһын буолбатах. Ыраах хотугу оройуоннарга ити сылларга сыбахтаах балаҕан хонтуораламмыт судьуйалар бааллара.

Куонаан туоһунан да ыңырыллыбатар, сууту истэ кэлбит.

Сценаҕа суут састааба, саалаҕа сууттанааччы кириэхтэригэр диэри мустубут дьон хараҕа барыта Куонааны кичэстэһар. Уол онуоха бөрүкү кыһаммакка туттар. Арай иһигэр: "Тоҕо мидигин бэбиэскэлээбэтэхтэрэй?" — дии саныыр. Оттон сорох дьон: "Бүгүн Сиимэн уорууга, Куонаан халаатынаска сууттанар буолуохтаахтар", — дэһэ олороллор.

Кулууп аана тэлэллэ түһэрин кытта, тымныы салгын туманын ортотунан, молохочус курдук төбүрүк, хара-кыаһаан сирэйдээх, намыһах үңүөхтөөх, чуурка курдук киһи лэппэрийэн киирдэ. Бу сууттанааччы Симон Ноговицын. Кини кэнниттэн, тутта тилэх үктэхэн, били "Дьээдэ Стёпаны" санатар, на-

мыһах кулуупка төбөтүнэн анһыллаах айылаах, уһун, синһыгэс оройуонһа суос-сороһо боростуой милиционер Гриша Хоруолап көтөн түстэ. Утаакы буолбата, аны НКВД начальнига (олохтоохтор милиция начальнигыҥн сороһор итинник аатһыллаар) Петр Кылтасов хараһын кылардыы көрөн, сымыһаһын быһа һымиппитинэн, участкай Николай Париксын, бэстилиэтэ тээһэнгэлээбитинэн, тиэтэйэ-саарайа батыһпытынан кирдилэр.

Сууттанааччы уонна милициялар олохторун булбуттарыҥн көрөн, үөһэ олорор суут секретара — эдэр киһи Коля Букатаев:

— Суут иһэр, туруҥ! — диэбитигэр, саала бүтүннүү сүһүөһэр турда.

Аһа дойду сэриитин кытһылааһа, норуодунай судьуйа Прокопий Үүкээнтэп, үрүҥ, кубаһай, уһун сирэйигэр баар, ат туйаһын суолун курдук, фронтһа ылбыт бааһын чэрэ бүгүн ордук диригээбиккэ дылы. Таптаан тагнар, байаннайды тигиллибит, хара галифелаах гимнаатеркатыҥн армейскай курунан ыга тардыммыт. Кини кэһһиттэн синһыгэс, кылбачыгас погоннаах, сааһырдар даһаны сыты уоттаах харахтаах, намыһах уңуохтаах прокурор Василий Намсырап, сөп буола-буола өрө сыҥа сылдыар үгэстээх, штаты таһынан адвокат, нуучча төрүттээх Иван Горохов, сэтээтэллэр, доһотторун ортотугар “түөрт уон өйдөөх” диэн хаадыланар Райкомол секретара Виктор Сорокоумов, үп инспектора Иннокентий Чакырап, ойоһос хостон субуруһан кирирэннэр, бэлэмнэммит остуолларга олорунан кэбистилэр.

Үүкээнтэп судьуйа, сиэр быһытынан, суут састаабыҥн биллэрэн баран, сууттанааччы, бу бөлөх сууттууругар сөбүлэхэриҥн-сөбүлэспэтин ыйытта. Буруйданааччы Симон Ноговицыҥн кими да утарбатыҥн истээт, кини аатын-суолун этэн хатылаабытыҥн кэһһэ, судьуйа буруйдуур түмүгү ааһыыга кирирдэ:

“Гражданин Ноговицыҥн Симон Иванович, 1914 сыллааһы төрүүх, партията суох, урут эмиэ урууга 4 сылга хаайыыга сылдыбыт, Андылаах оройуонун Заготскотун хонтуоратыҥн куонһууга, ахсынһы ый 9 күнүгэр, 1948 сыллааһа, Боруулаах Атахтан от тиэйэн кэлэн иһэн, Хампа уонна Туотаайылаах күөлэттэр быһыларыгар, ол күн ааспыт почтаттан суолга түһэн хаалбыт 537401 нүөмэрдээх страховоой мешогу, киһэһ 5 чаас эргин, булан ылбыт. Бэйэтин этиитинэн, Симон мешогу ылан, иэччэх быһаһынан хайытан көрбүтэ, харчы көстө түспүт. Онтон 10 тыһыҥнча биир холбуу баайылаах харчыны ылан баран, сороһун тааралары, суолтан туора тахсан, хаарга көмөн кэбиспит. Докумуон быһытынан, ити баһылкаһа 45 тыһыҥнча ыраас харчы, 2 тыһыҥнчалаах харчы докумуона — барыта 47 тыһыҥнча солкуобай баарыҥн, барытыҥн саас хаар уулуоһар диэри, кэлэ-бара ыскайдаабыт, туһаммыт.

Гражданин Ноговицыҥн бэйэтэ этэриҥнэн, ити хаарга көмүллүбүт харчытан, биридэ эрэ сылдьан, эбии 2 тыһыҥнчаны ылбыта көстөр. Иккис кэлиибэр, “тобохпун” дьон булан ылан барбыттар этэ, диир.

Ол эрэри, силиэстийэ түмүгүнэн, туох да итинихэ итэбэтэр көстүбэ-тэбинэн, кини 47 тыһыынчалаах хоромньуну барытын туһаммыта толору да-каастанан, ССРС Верховнай Советын Президиумун бэс ыйын 4 күнүнээҕи (1947 сыл) "Государственной уонна биирдиилээн дьоннор бас билиилэрин бөлөбүнэн куомуннаһан уонна соботох сылдьан уорууга" эппиэтинэстэрин тустарынан уураабынан буруйдуур түмүк онһолунна", — судьуйа ааҕан бүтэн баран, сууттанааччыттан: "Мань урут хаайыыга сытан билсибитин дуо?" — диэн ыйыппытыгар, анараангыта төбөтүн эрэ тонхонготон кэбиһэн, сэрэтии ылла. Ол аата, кини барытыгар тылынан лоп-бааччы эппиэттээн иһиэхтээх.

— Гражданин Ноговицын, дьэ эрэ, хайдах этэй, кэпсээ эрэ. — Судьуйа, эһиги эмиэ болҕойон истинг диирдии, икки өттүгэр олорор сэтээтэллэригэр ингнэгнээн кэбистэ.

— Ба-ба-барыта сөпкө суруллубут. Ити-ити кэннэ ту-гу-тугу этиэмий? — Буруйдаах эмиэ кэлэҕэйэ бэргээн тэпсэнгнээтэ.

— Урут сууттамматах киһиэхэ дылы, тоҕо кубулунабын? Хайдах булан, уорбуккун сиһилии кэпсээ! — Үүкээнтэл сирэйэ тыйыһырбыт.

Сууттанааччы Сиимэн кэлэбэйдиириттэн да эбии салыннар, кэпсиригэр эрэ тийдэ:

— Этилибитин курдук, мин ол күн почта кэнниттэн испит эбиппин. Баһыылканы суолтан ылан, быһабынан, уорар санаам суох да буоллар, кыра гына куул оттоһунан хайытан көрбүтүм, харчы буолан хаалбыта. Толкуйданан-дуумайданан баран: "Син аны алдьаттым, илдьэн туттардахпына сууттанабын", — диэн, кистииргэ өй кирибитэ. — Сиимэн, итинэн бүтэбин ди-ир курдук, өр таалан турда.

— Ити эрэ дуо, кэпсээн ис! Кистээбиккин, кимиэхэ уурдарбыккын, тугу атыыласпыккын. — Судьуйа мурун былаатын таһааран, муннун сотунна.

-- 10 тыһыынчаны аҕалан, бастаан олорор дьонум күүлэтигэр уурбутум. Онтон... Онтон 1500 солкуобайы ыламмын, ону-маны: көстүүм, чылыгырыайка, ыстаан, хаатынка, бэргэһэ энгин атыыласпытым. Эбиитигэр икки бытыылка арыгыны эмиэ... Хаһаайка Огдооҕо биир тыһыынчаны бэйэтигэр, 8 тыһыынчаны уураыгар туттарбытым. Ол уурдарыбыттан 3 эрэ тыһыынчаны ылбытым, 5-һин бэйэлэрэ туттубут этилэр, изс. Оттон араа хаарга көмпүт харчыбыттан биирдэ эрэ 2 тыһыынчаны ылбытым... Соробун, хойут көрбүтүм, мэлиппит этилэр. Уопсайынан, мин 12 тыһыынчаны эрэ аймаа-табым, тобобун атыттар булан ылбыттарынан, — диэн, илиитинэн хамса-нан-имсэнэн бараары ҕыммытын, милиция Хоруолап ойон туран, хаттаан сис тутуннаран кэбистэ.

Судьуйа Прокопий Васильевич бииртэн биир суут састаабын представителлэрэ сууттанааччыттан туох ыйытыылаахтарын этэллэригэр көрдөстө.

— Хаарга "хаһааспын" дьон ылан барбыт этилэр, диигин. Оччоҕо таара куулун хайдах от тизээр сиргэр — Боруулаахха тийэн хаалла? — Прокурор

Василий Степанович ыйытытын, кини испиэктээххэ талааннаахтык артис-гыыр үгэһин билэр дьон, хайдах эрэ элэк-күлүү гынар курдук, истэн кэбис-тилэр.

— Ку-ку-куулун эрэ сонно хаарга бырабан кэбиспиттэрин, куттанаммын, ильдэн отум анныгар кистээбитим.

— Хата ол окко уура сытан көрүлээбитим диэ! — Прокурор кынчарыйан кэбистэ.

— Страховой почта нүөмэрдээх эбит. Ону өйдүүгүн дуо? — адвокат Горохов, төрөөбүт төрдө тардан, нууччалыы тартаран ыйытта.

— Өйдөөбөппүн.

— Огдоо Айкарова харчы уурдарбыккар туох диэбитэй? Итиччэ элбэх харчыттан соһуйбатаҕа дуо? — сэтээтэл Сорокоумов уһун баттабын өрө анныммахтаата.

— Аан бастаангыттан соһуйбат гына, Өймүттэн орочуот-ахсааным кэллэ, диэбитим.

— Туох расчытын ол?

— Ууруо суоҕа, хата ыҥкыбыдыларга тыллыаҕа диэн куттанаммын, хаайыыга үлэлээбит орочуотум диэбитим.

— Хата НКВД-ларга була түһээт да аҕалан туттарбытын буоллар, назна-граждения ылыан этэ. — Сэтээтэл итинэн ыйытытын бүтүрдэ.

— “Басныаҕарастыанна” диэн тугуй? — хата Сиимэн, бэрээдэги кэһэн, бэйэтэ төттөрү ыйыталаһа турар.

— Манна, манна! — диэн судьуйа кини ыйыталаһар быраабын быһан кэбистэ.

Иккис сэтээтэл ыйыты онгорбото.

— Сууттанааччы Ноговицын! Билигин Николай Афанасьевич эйиэхэ ку-ул-мөһөөччүгү, суу кумаабылары, бэйэн изччэх быһаххын көрдөттүөҕэ. Ону билэргин-билбэккин этэн иһээр. — Судьуйа секретарь Букатаев уол диэки көрөн кэбистэ.

Секретарь, сурунарын тохотон, этиллибит маллары сууттанааччыга би-ир-биир ильдэн көрдөртөөтө.

— О-оо... о-олор эбит, — диэн Сиимэн, чуолкай быһаарыыта суох, тылы гаһааран билиммитэ буолла.

Ити кэнниттэн суут туоһулары иһиттэ. Магнай Авдотья Айкарова ки-рэн, ыраах, тэйиччи турбутугар, судьуйа:

— Табаарыс Айкарова, секретарга кэлэнгин: “Сыһаны кэпсээтэхпинэ, сохуон кытаанагынан эппиэттибин”, — диэн илии баттаа, — диэбитигэр, эмээхсин, барыах-кэлиэх сириҥ булбатты, ол-бу диэки эргичингии-эрги-чингии тэпсэннээтэ.

— Хайа эчкийдээр, уоспадьы! Бээ-бээ, үөрэбим суох ээ, — диэн ха-быдайданна.

— Чэ, туох эмэ бэлиэтэ туруор, — диэн секретарь бэлэм кырапааны ый-ан, уруучука туттаран биэрдэ.

Огдоо тэнгэниэ дуо, ыйан бизрбит кумаабыларыгар кириэс-мараас токурдары туруортаан, илии баттаабыта буолла.

— Бу Симон Ноговицыны билэр киһинг дуо? Кини 47 тыһыынча харчыны уоран эйиэхэ бизрбит, ону кэпсээ, — судьуйа соруйан сүтүк мунгур чыпчаалынан, тимир-тамыр сангаран, мөккүөрү күөдүүтэрдии соруйда.

— Бээ, бээ... Бу Сиимэн Наҕабыһын биирдэ, ааспыт сүл ахсынныга Өйүмүтэн хаайыым орочуота бусто "бэрэбиэтинэн" кэллэ диэн, куул түгэбэр бобо баайыылаабы туттарбыта. Онтун сотору төттөрү ылбыта дии? — Айкарова кимихэ эрэ баайсардыы туннаан, суут састаабын кэриччи көрүтэлээтэ.

— Дьэ дьөксө. — Судьуйа, дьахтар тохтоон хаалбытын, собуоттуурдуу киксэрэн бизэрэр.

— Бэйи эрэ! Мин-биһиги биир да солкуобайы туһамматахпыт. Тугу да бизрбэтэҕэ... уонна... тугу этиэмий?

— Ама! Бастаан биир тыһыынчаны эн... Онтон биэс тыһыынчаны иэс... — диэн сууттанааччы көңүлэ суох быһа түһэн истэҕинэ, ситэ этиппэккэ тохтоон кэбистилэр. Дьахтар онуоха:

— Албына!.. Туос сымыйата! Сиикэйдиир! — эрэ диэн хаалла.

Иккис туоһу маҕаһыын атыылааччыта Мария Эбяляхова, сулбу хааман киирэн, быарын туһунан хам тутта сылдыар хара буобура муфта үтүлүгүн устан, аңар илиитигэр тутан туран, чобуо баҕайытык кэпсиити турда:

— Бу Ноговицын, мин урут силиэстийэҕэ эппитим курдук, ол саҕана элбэх таңаһы атыыласпыта. Ис карманнарыгар, кинигэ илииһин курдук, олох даҕаны бук тутуллубатах, сабыс саңа харчы кырылас этэ. Мин дьиктиргээн ыйыппыппар: "Хаартынан экспедиция нууччаларыттан сүүйдүм", — дииди, бэлэһинэн күлэрэ.

Үһүс туоһу мас кэрдээччи, эдэр уолчаан Дмитрий Климов, доборун кытта — Николай Коряевтыын, Улахан Күөл сититтэн сатыы иһэннэр, Хампа уонна Туотаайылаах икки ардыларыгар, быйылгы 1949 сыллаах саас, Маай бырааһынныгы саҕана, суруга суох суу кумаабылара ойуурга ыһыллыбыттарын буланнар, урут маннык хаһан да буолбатаҕа, диэн дьиктиргээн, милицияҕа аҕалан туттарбыттарын кэпсээтэ.

Ити кэнниттэн судьуйа сорох туоһулар нэһилиэктэртэн кыайан кэлэр кыахтара суобунан, суругунан көрдөрүүлэрин ааҕарга киирдэ. Олортон мустубут дьон өйдөрүгэр манныктар хатанан хааллылар:

Страховой мөһөөччүк куулун булбут Мэндэ Омуукап, Улахан Чукулай (Николай Чириков) диэн киһилиин, эмиэ быйыл саас, андыга Боруулаах Атахха тийэн, дурда огостоору эргэ от күрүөлэриттэн от тобобун көрдүү сылдьаннар, ханнык эрэ сыппаралардаах куулу булан ылбыттар. Кыһын бу күрүө отун ким тийибигин билбэтэхтэр. Дьиктиргээн, сүбэлэһэн, куулу сельсовекка, председатель Егор Спиридонович Докторовка киллэрбиттэр.

Мааскын дьаамсыга Дмитрий Урасалов, силиэстийэҕэ эппитин курдук, тинэх дьаам киһигин быһыытынан, хонтуораҕа кэлэннэр, почтаны аахпакка

хоско хаалаабыттарын, Куонаан аара суолга биир куул түһээри санньылы-бытын көрөн, кинини сэрэппитин туһунан көрдөрбүт. Мантан да атын дьаамсыктар туоһулара аабылынна да буоллар, наар почта хайдах айанна-абыта эрэ, Сиимэн аата биир да сиргэ сыстыбатах. Ол оннугар, хас көрдөрүү ахсын Куонаан аата ааттамматах сирэ суох буолан табыста.

Кэнники тылы ылааччылар, прокурор уонна адвокат-көмүскээччи хар-сыһыылара сабаланна.

Прокурор Намсырап, анал үөрэбэ суох эрээри, отутус сыллардаахтан бастаан суут-силиэстийэ органнарыгар өр алын үлэлэргэ эриллэн, оопу-та, билиитэ-көрүүтэ бэйэтин таһымынан сүрдэннэбэ. Ону дьон кини сагара-ингэрэ да турарыттан астыналлар быһыылаах. Оннообор сорохтор куттана, салла көрөллөр.

Кини бастаан аргый-наллаан этэн иһэн: “В.И. Ленин уоруйахтарга, биһиги баайбытын хоро таһааччыларга миэстэ суох, барыларын ытыталаан иһэргэ диэбитэ”, — диэн куолаһын эмискэ үрдэппитигэр, сууттанааччы сирэйэ кытара, тэпсэнни, муннун өрө сынга түстэ.

Саалаттан хас да киһи, сөбөн дуу, соһуйан дуу, анды сагатын курдук, хотугу үгэһинэн “ча”, “чак” дэһэн, тагалайдарын тыһаттылар.

Прокурор Намсырап куолаһын үрдэппитин кубулуппакка, уоттаах харабынан кырыылы көрөн кэбиһэ-кэбиһэ, элбэби эттэ. Онно Айкарова да, урут эмиз биир уоруйах малын ууран “көмөлөспүтүн”, бу дьыалаба кытта сөрөспүт курдугун санатардыы эппитигэр, Огдоо ойон туран, харабын былаатын уһугунан саба туттан, “аны бииргэ хаайахтара” диэбиттии, кулууптан хап-сабар тахсан барда.

Тиһэбэр прокурор Симон Ноговицыны Верховнай Совет Президиумун, Үөһээ ахтыллыбыт 1947 сыллаабы, бэс ыйыгар тахсыбыт ыйаабар сөп түбэһиннэрэн, 12 сылга хаайыыга ытан туран, сибээс тэрилтэтигэр 45 тыһыынчаны, лаабырга үлэлэтэн, төлөттөрөргө сууттан көрдөстө.

Көмүскээччи Иван Семенович, эмиз анал үөрэбэ суох, сир салаатын үлэһитэ, кугастыгы куударалаах баттабын өрө аннынаат, туран, сөбүлээн гуттар “значит” диэн тылыттан сабалан, соробун нууччалыы тартаран этэн киирэн барда.

“Сууттанааччы гражданин Ноговицын кырдык Государстваба улахан ущербаны онорбутун — уорбутун ким да отрицайдаабат курдук. Но, значит, ол эрээри, итини чэпчэтэр моменнар, кыра да буоллар, бааллар. Магнайгыта: бу харчыны ким эрэ халатнаһыттан суолга сытаран хаалларбыт, ону булан кистээбит. Бу ханнык эрэ хранилищаба ууруллубут мал буолбатах — ол аата, прямой уорууга квалификацияламмат. Өйдөөн эрэ, сууттааччылар! Сиртэн булан ылыы — находка — олох атын. Иккиһинэн: гражданин Ноговицын 4 эрэ тыһыачаны присвои гыммыт, а 6 тыһыачаны Айкаровтар туттубуттар, тыба хаалларбыт остатабын атын дьон булан ылбыттар. Үсүһүнэн: кини страхмешогу алдытан кэбиһэн эрэ, куттанан туттарбатах, вознаграждения ылары билбэт буолан. Ити биһиги итэбэспит, населенияба

правовой знаяны ситэ пропагандалаабаппыт. Төрдүһүнэн: кини заране уоруом диэн почтаны экирэппэтэх, случайно булбуг. Бэсифинэн: кини харчыны барытын соботобун присвои гыммыта буоллар, бабар кэлин өйдөнөн, саатар остатагын туттарыах этэ. Онон ылбыт 4 эрэ тысячатын расходтаан баран, "аа"ан туттарыабай. Итинэн кестөр кини соботобун барытын туһаматаба. Наоборот, Айкароваба уонна кумаабыны булан милицияба ажалбыт Климовтаахха дыаланы возбуди гынар сөп этэ. Бэсифинэн, то есть алтыһынан: кини үлэтигэр старательнайа учетнаыхтаах. Үс үлэни толорор: конюх, от тизейэчи, мас кэрдэн таһар. Даже тымныы ыйдарга — январга, декабрга, ыалга, почтовой станоктарга сьлдыбакка, ыраахтан оту тизейэр эбит. Бу — ударник, передовик. Сэттифинэн: бу групповой уоруу буолбатах.

Түмүкпэр — ити этиллибиттери барытын учеттаан, сууттанааччыга, прокурор эппит укаһын чэпчэтэр пуунун туттан, харчы төлөнүөхтээбинэн, ону аахсан 8 сьлга трудовой-исправительнай лагерга приговордыырга көрдөһөбүн".

Сууттанааччыга тihэх тыл этэригэр көнүллээбиттэригэр, кини элбэби сатаан айан этэр кьаба суох эбит.

...Икки чааһынан Симон Иванович Ноговицын 8 сьлга түбэспитин туһунан чыг-чаг тыллардаах бириигэбэр аабылынна.

Куонаан дьүүлэ

Прокурор Намсыырап төһө да Куонааны: "Комсомолец, эдэр буоларгынан, дыала тэрийбэккэ сүбэлэстибит" диэн, кинини кэлин көрсүүтүгэр эттэр, почта уонна Райсовет холбохуктаах маннайгы сүһүөх комсомольскай тэрилтэтигэр дьүүлгэ турда.

Бу мунньахха сэрии сьлларыгар комсомольскай үлэбэ орденнаах Райкомол бастакы секретара Иннокентий Акешкин бэйэтинэн кэлэн олорор.

Олохтоох тэрилтэ секретара, сөп-сөп таптаан "Баһыыба Сталин" "изни сценаттан ыллыыр үгэстээх Алексөй Пестряков, Конон Прокопьев туохтан сьлтаан дьүүлэнэрин, бэлэм, эрдэттэн суруммут кумаабытыттан бэрт эрэйинэн аабан биэрбитин кэнниттэн, уолтан быһаарыы истэн баран, ыйытыыга киирэргэ, диэн буолла. Ити курдук, Куонаан почтаба хайдах үлэлэ-эбитин, сүтүккэ салайааччыларын сьһыаннарын туох баарынан кьлгастык кэпсээн бүтэрэн, ыйытыыларга эппиэттэхэргэ бэлэмин биллэрдэ.

— Суолга арыгы испитинг дуо?

— Суох.

— Почтабын дьаам ахсын аабан, бэрэбиэркэлээн иһэринг дуо?

— Сорох дьаамнга аахсыбакка, солбуһар дьаамсыктарбар соруудахтыыр этим. Бүтэһик дьаамнга 3 буолан аахпыппыт, барыта баара...

— Почтаба кэлэн, аабан туттарбытың дуо?

— Ити Пестряков да дакылаатыгар "аабан туттарбатах" диэтэ дии. Ити сөп! Тутааччы да агент аахпакка илии баттаабыта, — уол кьрдыгын хоту эппиэттэхэр.

— Итиннэ ааҕан, итэбэһин билбикит буоллар, тута төннөн көрдүөх этигит дуо?

— Дьэ, чопчу билбэтим. Дьаамсыгым сөбүлэстэбинэ, табалаах барыам этэ. Сатыы хайдах барыамый? Суох буоллаҕа...

— Эн хас дьаам ахсын аабынан, бэйэбинэн бэрэбиэркэлээн, сыарбаттан сыарбаҕа өтүүлэниэхтээх эбээһинэскин билэр этин дуо?

— Билэн бөҕө. Ол эрэри, ааҕарга эрэ сылдыһыахтаахпын. Өтүүлээһин дьаамсыктар эбээһинэстэрэ ээ.

— Страховой мешокка туох угулларын билэр этин дуо?

— Суох. Ону арааран ким да өйдөппөтөбүттэн, онуоха туох да санаабыт хоммот буолара. Почта да почта — барыта... Араарбат этибит. Өскөтө оһуобай сэрэтии баара буоллар, тохтобулга бэйэбитин кытта дьыэбэ киллэриэ-таһаарыа этибит. Айанҥа да туспа хос таараҕа уган, бэйэбитин кытта, сэргэ өтүүлэтиэх этибит.

Сорох айаммытыгар, сахалыы таңас “чуум” курдук сыарбаны толору түһэр тиһиликтэрдээх, анал тирииттэн онһуллубут “ваул” диэни бизрээччилэр этэ. Ити сырыбар оннуктаабым буоллар, туох да түһэн хаалыа суоҕа этэ, ол бэйэтинэн бэрэмэдэй тэнгэ буоллаҕа.

— Ол аата, бэйэн халаатынаскын тойотторгор эргитээри онгостоҕун дуо? “Вал” суоҕа диэн, тугу да көрүммэккэ, пассажир курдук айаннаары gymмытын дуо? — Акешкин тоҕо эрэ тыла атыттар ыйытыларыттан ордук эрчимнээхтик иһилиннэ.

— Оннук буолбатах. Дьүүллээн эрэр дьон бэйэбит билэбит. Комсомолган да уһуллаххытына туох баарый? Пока онон түһана илик буолуохтаахпын... Син биир оробуочай киһи... — Куонаан баайсыах да курдук тылаһаары дьорбойдо.

Ыйытыны тохтотон, этии сабаланна. Бастакы тылы, эдэр дьон өйүн-санаатын түмэр сыалтан буолуо, Райкомол секретара бэйэтинэн “аан аһарга” көрдөстө. Кини куолутунан, хангас илиитинэн баттабын инники сүүмэбин сүүһүгэр холбуу тута-тута, эрийэн тарбаҕа чоронголуу-чоронголуу, этэн киирэн барда:

— Дьыала чуолкай. Суут уурааҕа табыста. Арай Конон Прокопьев эрэ, чопчу бэйэтин халатнаһыттан почтатын суолга сытаран баран, бэл суукка туһунан ыгырыллыбатах. Дьэ бу дьикти! Дьыгэр, сүтүк кини буруйунан табыста. Ол эбэтэр, үчүгэйдик көрүнэн испитэ буоллар, ити почта уоруллуо суохтаах эбит. Билинҥи биризмэбэ дойдуга, бэл норуот өстөөхтөрүн 1938-39 сыллардааҕы тобохторо күөрэйтэлээн ытылла турар кэмнэригэр, хас биирдии комсомолец сэргэх, сэрэх, барыга кулгаах, харах буолуохтаахтар. Ону биһиги уолбут толорботох, устаабы куруубайдык кэспит. Онон дьөксө сууттанахтаах да этэ. Халатнаска уголовнай ыстатыйа эмиз баар ээ! Онон комсомол оройуоннааҕы тэрилтэтигэр бүтүннүүтүгэр уроок буолар ына, буруйа улаханан, Прокопьевы комсомолтан устар сөп, дии саныбын. Оннообор хаайыыга олоруохтаах этэ эбээт. — Секретарь, минньигачи ам-

таһыйарды, айабын тыастаахтык чабырбатан, устуулугар тиэрэ түһэн кэбистэ.

Тылы культура отделын сэбиэдиссэйэ Мария Егорова ылар.

— Почтаны булан баран, ажалан туттарбатах, уорбут киһи сууттанна. Прокопьев онуоха кыттыгаһа суох. Халатность диигит да, кини тиһэх дьаамга бэрэбиэркэлэммит эбит. Хата кини дьаамсык Урасаловка аара сэ-рэппитин, киһитэ кыһамматах. Онон ол киһи уонна почта агена Уздалова аахпакка туппутунан, кинилэр халатнаска эппиэттигэһэтээх этилэр. Ол суох! Куонаан 19 эрэ саастаах, комсомолга 16 сааһыттан сылдыар, уус-уран са-модеедьтэһээһинэ кыттыылааба. Кинитэ суох кулуупка пьеса турбат, кылаабынай оруоллары толорор. Дофотторунуун айбыт көрдөөх хоһооннорун ааҕар. Биэчэрдэри ытытыга көмөлөһөр, дисциплиналаах, атыттарга холобур буолар. Ону ити кулууп директора Данил да бигэргэтиэ дии саныыбын. Үүнэр кыахтаах, үөрэххэ да барыан эгин сөп. Онон манна-йгы дьүүлэ буоларынан, комсомолга хаалларан туран, кытаанах быыбагар биэрэр сөп этэ. — Кыыс түүпүлэтэ үрүт үөһэ тоһургаан тийээн, миэстэтигэр олордо.

Тылы Данил Борисов ылар.

— Мин этиим кылгас. Барытын иһиттигит. Кырдык Конон Прокопьев үчүгэй комсомолец. Кулуупка көмөтүн таһынан, сорофөр бэл Райсовет ис-тиэннэй хаһыатыгар ынгырыллан, уруһуйдаан, көмө онгорор, хаста да хоһооно тахсыбыта. Эбэн эттэххэ, кини, сайыннардабына, элбэххэ дьобур-даах, суруйуон да, маһынан, муһунан арааһы онгоруон эмиэ сөп. Уол сана-атын билингиттэн түһэрэр, саба охсор сыһа. Партияттан да, комсомол-тан да үүрүллүү диэн — бу улахан, үйэбэр охсуулаах дьыала. Этэрим манан бүтэр. — Уол килбэс-халбас көрүтэлээн кэбистэ.

Тыл почтовой агент Катя Уздалинаба бэриллэр.

— Мин эмиэ кылгастык этиэм. Бу комсомолец Конон Прокопьев онгор-бут буруйуттан улахан аймааһын табыста. Өскөтө сүтүгү булан ылбыт киһи көстүбэтэбэ буоллар, туораннан бэйэбит сууттаных эбиппит. Үс киһи би-ирдии да ыйга хаайылла сылдыһыбылпыт, туохха да баппат, сизэрэ суох пре-ступление. Онуоха силиэстийэ да органнара олус эрдэтгэн бардамнааты-лар. Ити тутууга-хабыыга милициялар, прокуратура эмиэ сэмэлэниэхтээх-тэр. Эгэ кэлэн, Пркопьев "ырай офотун" курдук буолан хаалыахтаах үһү дуо? Онон комсомолтан таһаарар саамай сөп. ...Аңардас да мин — дьах-тар, кыыс киһи, комсомолка — хаайылыбытым абалаах...

Бу кэнниттэн тылы ылбыт ~~икки~~ комсомолец уолу таннардылар, икки киһи көмүскэстэ.

Куоластааһын түмүгэр уолу комсомолтан устарга, биир илии ордук күөрэйэн, Куонаан дьыалата "хаахтыйан" тахсан, комсомолтан устарга ди-эн уураах ылылынна.

Уол туран, остуолга сулбу хааман кэлэн, билиэтин Пестряков иннигэр "сарт" гына бырабан, таһырдыаны былдыаста.

Бу уураабы комсомол райкомун бюрота, өрө кетөбүүлээхтик, уерэ-көтө айхаллаан, биир да утарыта суох, бигэргэтэн кэбиспитэ иһилиннэ.

...Кэмниэ-кэнэбэс, хомнуо-хойут, Конон Прокопьев, Н.С.Хрущев партияны, администрациялары уларыта тутуута таннастан, Л.И.Брежнев генсек буолбутугар, “дэе политика, олох көнө суолунан сайдан барар ини”, дии санаан, 1965 сыллааха партияба киириитигэр, ити өрдөөбү “хара мэн” дьөксө да умнулла илик эбит этэ.

Сэһэн 2 ангиара бүттэ

II. Кэпсээннэр

Секретарь уола

Кустуктаахха 50-60 сыллардаахха Партия Райкомун секретарынан Петр Николаевич Сотников үлэлии сылдыбыта. Кичи Маша, Галя, Ваня дикси оҕолордооҕо.

Урукку саха үгэһинэн, Ваняны, соботох уол буолан, олус тараннатын, тух диэбитэ «дом» гына ииппиттэрэ өтө биллэрэ. Ол иһин, тугу санаабытын онгорор, ким да тылын аанньа истибэт, мөккүөр соробор хардааччы даҕаны буола улаатан испитэ. Бэл диэтэр, оскуолаҕа, дьиэтээҕи быһыытын курдук туттан, ол-бу дьээбэлэри онгорон бэрээдэги кэһэрэ элбэҕэ.

Ис-иһигэр киридэххэ, бу Ваня ону-маны билэргэ, үөрэтэргэ олус сайаҕас дьобурдаах, бағалаах курдуга. Ити дьобурун сатаан туһаммакка, төттөрү өттүн онгорон кэбиһэн, дьиэтигэр ийэтигэр эрэ үгүстүк мөбүллэрэ да, ону бырдах да «фын» диэбитигэр холообото.

Төрөппүттэрэ итинник тараннаппыттарыгар эбии, оскуолаҕа кини тугу онгорбута барыта «чып» кистэлэнгэ тутуллан, хаалан иһэрэ, биридэ да дьүүллэммэтэ.

Оччолорго Райком секретарын оҕотун эскирэтистэххэ, син биир оҕо дьонун авторитетын түһэри тэнгэ өйдөнөрө. Уол улаатан истэбин ахсын, онон кизн туттар буолан испитэ омоннааһын буолбатах.

Иһитиннэрэн, биллэрэн испэттэриттэн, дьоно уоллара оскуолаҕа тугу онгорорун, хайдах сылдыарын билбэт этилэр. Дэнгэ буолар төрөппүттэр мунньахтарыгар учууталлар кини дьонун, тоҕо эрэ, биридэ даҕаны ыгыр-баттара.

Быһатынан эттэххэ, сорох сирдэргэ учууталлар үрдүк дуоһунастаах оройуон салайааччыларыттан олус куттаналлара, кинилэргэ онон-манан сылтабыран, кыра да күлүгү түһэрбэттэрэ.

Аһаҕастык кэпсэтии, мөккүһү тууйуллубут кэмигэр, ким барыта «нам-нум» олон, үлэлээн, дуоһунаска өр кытаахтаһан авторитет ыһыан бағарара. Ол эрэри, арай хам-түм саҕа үлэҕэ кэлбит, ити кэмнээҕи Ваня уолга сыһыаннаах курдук дьыалаларга эдэр учууталлар ортолоругар өр муньуллубут — «бэйэ дьэтин бөбүн-сыһын ыраастаһарга» холонон, көрүүлэрэ тахсан, «уйаларыгар ууну» киллэрэрэ, син баара.

Ол түбэлтэлэртэн, чэпчэки собус өттүлэрин туһунан аһыннахха, дьэ ман-нык этэ.

!

...Ваня олох кыра эрдэбинэ, дьоно оонньуур автомобиль атыылаһан би-эригиттэринэн аһыйахта сүүрдүбүтэ. Барытын өһүлэн, иһин көрбүтэ, кини

санаатыгар букатын боростуой буолан соһуппуга. Ол «боростуойун» хаттан сатаан танматаҕа олус кыһылааҕа. Эдьийэ Маша ийэтинэн ону көрөн, мөхпүттэрэ даҕаны, уоллара бэриммэтэҕэ — «бэйэтин оонньуутун хайыа даҕаны, онуоха кинилэргэ туох наада?»

...Оттон куукула остуоруйата эмиэ саарбахтыгы этэ. Маннайгытынан, бу куукула балтын Галя киэнэ, иккиһинэн — Ваня аны «улахан» киһи, үсүһүнэн — кини кыыс буолбатах эбээт.

Куукула дыкти дьүһүннээбэ, уолу тутта сонурҕаппыта. Кини муус курдук дьэнкир, кытаанах, халлаан күөҕэ хараҕа, иттэннэри сытыардахха, сабыллара, олортоххо — аһыллан, көрөн кэлэрэ: «Дыкти дии, тыннаах оҕоҕо дылы?» Бу кистэлэнгин кимтэн да истибэтэҕэ, ыйыталаспатаҕа даҕаны. Уол өр тулуйбатаҕа, илиитэ «кыһыйбыта» — бу дыктини кистээн билиэн баҕарбыта.

Биир сынньалан күн, балта угуяа сыттабына, ким да көрбөтүгэр куукула төбөтүн кэтэҕинэн хайыппыта, кини санаатынааҕар эмиэ боростуой эбит: харахтар синньигэс боробулуоха төбөтүгэр туттарыллыбыттар, атын өттүлэрэ быыкаайык сүүрэли сылдыар гирэҕэ холбоммуттар. Ол хамсаан үөһэ-аллара тэйгэннээтэҕинэ, харахтар аһыллар-сабыллар эбиттэр. Уол наһаа сэрэнэн тутар-хабар эрэри, олоҕо барылар тус-туспа араһаннар, төбө иһигэр толугураһан хаалбыттарын кыайан холбооттооботоҕо.

Галя хойугаан туран, куукулата хараҕа суох мээнэнэн чөҥөрүччү көрөн олорорун ылан «ый-хай» бөҕөтүн түһэрбитэ. Маныаха, буруй Ваняҕа сэрэйиллэн, эмиэ сангарыллыбыта. Куукуланы бэйэлэрэ сатыылларынан өрөмүөннүү сатаабыттара эрэри, харахтара наар кыларды көрөн, эбэтэр сабыллан хаалаллара. Кыыс, «маны көннөрүөм» диэбит санаатыгар, куукуланын төбөтүн охсуолаһын, илгизэлэһин түбүгэр түспүтэ. Хайыай, сороҕор телефону дьоно кыратык охсуолаан, илгизэлээн биэрдэхтэринэ, үлэлээбэккэ туран, көнөн үлэлиир ээ. Галя ону эмиэ билэр.

Ити эрэ буолбатах, Ваня үгүс дьиибэни онорон мөҕүллэрэ үксээн испитэ. Бэйэтэ этиитинэн, онуоха кини кыттыгаһа суох, илиилээх хараҕа буруйдаахтар үһү. Уол тугу иһиттин, көрдүн: «Мин эмиэ көрүүм, билиим», — диирэ баар буолуо дуо? Син буоларынан-буолбатынан эппиттэхэр адьынаттаах киһи.

II

Ваня быйыл алтыска үөрэнэр. Былырыын бэһискэ сылдьан, оройуонуга биллибит обургу айдааны бэйэтэ тэрийэн баран, кини эрэ соботоһун кимтэн да сангарыллыбакка им-дьим хаалбыта. Дьингэр ону киһи барыта билэн, ибир-сибир кэпсэтии элбэҕэ. Онно элбэх оҕо кыттыһан, төрөппүттэр кытаанахтык дьүүллэммиттэрэ. Тахсыбыт ороскуоту да төлөөбүттэрэ. Оттон Райком секретарын оҕотун утары көрөн, ким дьүүллүү сылдьыаҕай — кистээн кэбиспиттэрэ. Бу туһунан кинилэргэ эппэтэх буоланнар, билбэттэр.

Ол айдаан барыта «Александр Невский» диэн киинэни көрүүттэ тэрүттэммитэ. Киинэбэ 1242 сыллаахха Чудской күөлгэ немецтэри кытта кыргыһы орус умсугутара. Омуннаатахха, оҕо эрэ уңуоҕа хамсыах, үтүктэн тутта-хапта түһүөх курдук, наар илиинэн киирсии этэ. Ваня итин и дьүһүннээн оонһуурга төрдүс, бэһис кылаас уолаттарын угуйар, эрдэттэн тэрийэр.

...Интернат, детсад прачечнайдарыттан ыйанан турар бырастыналар, пододеяльниктар, баһаарынай дуоскалартан биедэрэлэр, баһыырдар, күрдьэхтэр сөп буола-буола сүгэр үгэстэнэллэр. Биирдэ эргээн ыскалаатын олбуорун быһынан, кимэ биллибэт дьон киирэннэр, бириһизинэн сабыллан турар табаартан сүүрбэччэ биедэрэни уорбуттарын туһунан милицияҕа тыллабыр киирэр. Аны, биир балыксыт кладовкатын алдьатан, күстэх мунхата ыллылар.

Бу сүтүктэри көрдүү сырыттахарына, үөрэммиттэрэ ый эрэ буолбут оҕолор биир күн бөһүөлөктэн тэйиччи турар, эргэ спортплощадкаҕа киэн айдааннаах оонһоон охсуһууга сылдьан тутуллаллар. Манна барыта 40-ча оҕо кыттыбыт. Олор истэригэр сорох кыргыттар холбоспуттарыттан соһуйуу, өмүрүү буолар.

Бу оҕолор сүппүт маллары, кистэнэн бэлэмнэнэн бараннар, киинэни үтүктэн, немецтэр, нууччалар буола хайдыһан «сэриилэспиттэр». Бырастыналары, суорбан таптарын, түгэхтээх биедэрэлэри тэһитэ быһан, дьөлүтэ таһыйан харахтаан, айахтаан, кириэс быһан, немецкэй форма, бэргэһэ-куйах онгостубуттар. Сагаан олордуллубат түгэхтэрэ конустуу уһуктаах кыра кыһыл биедэрэлэри, нууччалар куйах-бэргэһэлэрэ, мунха күөх өҥнөөх отун тэлэкэлээн кольчуга курдук кэппиттэр. Элбэх багыыры уктарын кылгатын үгүү гыммыттар. Ыллар иһэр ууларын буочукаларын хаппахтарын, устулар сирэйдэрин көтүртээн, щит онгостубуттар. Солкуобайдаах манһыаттары тэһитэлээн, орден, медаль иилиммиттэр.

Ама ааспыттарын иһин, кистэлэҥинэн да буоллар, маргырд зах мунһахтар буолбуттара. Ваня, бэл манһык айдааны тэрийэн баран, ахтыллыбат, дьүллэммит уол, өрө баран испэт буолуо дуо? Маныаха оскуола уол туһугар ньимиликээн буолан хаалбыта, оччотооҕу кэм сабыдыала этэ.

Ваня маныаха майгыныыр араас баракаастарын сорох доһотторо көмүскэһэр, оттон үгүстэр сөбүлэспэт этилэр.

III

Уол аны кыыллары арааска үөрэтээччилэр тустарынан түбэһэ ааҕан баран, онон «иирэн» турбута. Хата киниэхэ дьиикэй кылы булара уустуга, онон чугасты кюоскатын мунһуур. Онтуката киһи таарыйдар эрэ, боотургуур, хайыта тыытар, бэриммэт. Ол иһин Ваня биирдэ дьоно туһана илик ыраас фотоальбомнарыгар бэйэтин рогаткатын эбэн, кюоскатын атастаһан, Тузик диэн ыт оҕотун булунна. Бу да сүөһүтэ, төһө даҕаны тэбэнэттээгин иһин, үөрэтиигэ киириммит.

...Күһүн үерэх сабаламмытыгар, иччитин оскуолаба диэри атаарар. Соробор кылааска да киирсээри сорунар. Сайын устата Тузик улаатан арыый боччумурбут. Онон аны улахан ыттартан куттанан урукку курдук иччитин атабар сөрөммөт, хата утары ардырбаһар. Дьон батыһыннаран илдьиэбэ, дьэллик ыттар атабаастыахтара диэн, уол ытын оскуолаттан төттөрү үүрэ сатыр да истибэт, кэтэһэн аанга олорор, сытар.

Сорохтор сэрэйбиппит курдук, бүгүн бу Тузиктан айдаан сабаланна, буолан баран уроок ортотугар. Учуутал Анна Павловна ханнык эрэ сэрии туһунан кэпсии турдагына, уол бииргэ олорор доҕоро — Петья тонгонобунан имнэнээт, аан диэки көрдө. Арай Тузик аан аппайан турарынан, маннай мунна, онтон хараба көһүннэ. Ыт сэрэнэн учуутал диэки харабын кытыгынан эрийэ көрбүтүнэн, кулбаабын ньылата-ньылата, Ванялаах паарталарыгар тыаһа суох иһинэн сыланхайдаан кэллэ.

Ону учуутал кэннинэн туран, картаба ыйа-ыйа кэпсиригэр буолан, көрбөккө хаалла. Ыт уолаттар атахтарын анныгар киирэн, дьөксө эбии эккэлээн, кутуругун эймэннэппитигэр, муоста тыаһа «тобугурас» буолла.

— Ким тугу тонгсуйа олороруй бу? — диэт, учуутал эргиллэ түстэ.

Онуоха Ваня ытын кистии, атабынан хаххалаан сабарыччы аспытыгар, хата дьөксө эбии эккэлээн, кутуругунан муостаны охсуолуура бэргээтэ. Учуутал түргэн бабайытык сулбу хааман кэлэн, паарта аннын өнгөйө түстэ:

— Пахай даҕаны, бу хайабыт ытай?..

Доҕоро саңата суох Ваня диэки көрөн эрэ кэбистэ.

— Ваня! Ыттын баҕастыын кылаастан тахса охсун!

Уол туран, ытын сабатыттан ылан, көрүдүөргэ бырабан иһэн, тэбэн ыытта. Ыт ыарытынаабар атабаастаммытын билбиттии, өрө «ньарылаата». Кылааска суугунаһы буолла, оҕолор күлсэн тоҕо бардылар. Ваня бэйэтэ эмиз күлсүөх курдук буолан иһэн, уолаттарга харабынан имнэнэн кэбистэ. Анна Павловна сирэйэ кубарыйбыт, абаламмыт: «Уруккуттан мэник уол, аны ытынан уроугу аймаата дии», — диэн саныы-саныы, картаны ыйар маһын осгуолга тыастаахтык бырахта. Нохубуой былаатынан илиитигэр биһиллибит мизлин сотунна.

— Ваня Сотников! Сибилегин кылаастан табыс диибин ээ. Хаста этитэри гынабын?! — Учуутал бэйэтин куолаһа бэйэтигэр букатын атыннык иһилиннэ.

— Тоҕо тахсабын ол? Тугу оңордум? — дии-дии, уол хата паартатыгар төттөрү олордо.

— Табыс диэтим, табыс! Онон бүтэр! — Анна Павловна тулууруттан тахсан, аңар атабынан муостаны тингилэхтээн ылла.

Кылааска уу-чуумпу сатыылаата.

— Ханна да барбаппын. Ыт, ыт... бэйэтэ... — диэн уол быһааран эрдэбинэ...

— Барыан, тахсыан! Аныгы сырыыгар ийэбинээн буолбатах, аҕабын кытта эрэ кэлээр! Иһитинг дуо?! — Учуутал саңата тыйыһырбыт.

— Һы... Ол бачча кыраҕа кини кэлэр дуо? — диэн уол бэйэтин эрэ кытта кэпсэтэрдии, бүтэнгитик ботугураата. Итини истэн, учуутал эбии кубарыйда, сирэйэ кыһыл эбирдэннэ. Оттон Ваня аҕатыттан эрэ кыратык саллар буолан, кулбааҕа чохтуу кытарда.

— Бар диибин, бар таҕыс! Олох аҕата суох аны кэлэ да сорунума! Аҕа уол оҕоҕо ордук сабыдыаллыахтаах!

— Барыам суоҕа. Аҕабын аҕаллахпына, бэйэҕитигэр куһаҕан буолаарай, хата... — уол аны куттуурдуу тыл ыһыгынна.

— Төттөрүтүн бэйэбин куттаары оҕостоҕун, бадаҕа! Бу сүрүн көрүҥ эрэ. — Анна Павловна сурунаалын остуолтан хаба тардан ылан, сүүрүү былаастаан, тахсан барда.

Оҕолор учууталлара кыһыран тахсыбытын көрөннөр, сан ата суох бары Ваня диэки эргиллиннэлэр. Оттон киһилэрэ төттөрүтүн герой курдук сананна: «Куттамматым, бэриммэтим ээ».

Анна Павловна эдэр учуутал, бу оскуолаҕа саҕа үлэлиир. Ол иһин Ваня аҕата кимин билэ илик буолан, «барыны тутуһан эрдэҕэ дуу?»

— Дьэ, Суотай (Сотников диэнтэн) Уйбаанчык, кэлтэгэй өттүн тутуһан, кэлбэтэх кэмэлдыгин көрдөрөн, наһаалаатыҥ ээ, бу сырыыга... — Тимка (Тимэх) төбөтүн илгистэр. Ити курдук, бу оскуолаҕа эмиэ хос ааттаһаллар.

— ...Просто акаарыгын! — кылаас ыстаарыстата Вова Тарков (Таарт-Тыырт) Тимка этиитин ситэрэн биэрдэ.

— Туох диэтин, Вовка, ити? — Олег Чаров (Чээрэ) көрүдүөһүрэн сүүһүнаннын күлтэччи көрдө. — Ваня аҕатыгар үгсүөҕэ! Оччоҕо эйигин, Вовканы баҕас, ити тылын иһин, маннык! — Уҕа илиитин тарбахтарын сарбатан, иннин хоту уунаат, сутуруктуу тутан, эрчимнээхтик салгыны дайбаан кэбистэ. Бары күлсөн ньиргиһэ түстүлэр. Били оҕолортон өйөбүлү күүппүт Ваня арбы-сарбы буолла: «Табаарыстарым бары учуутал диэки эбиттэр». Уол бэйэтэ күлүүгэ-элэккэ түбэспитин биллэ.

— Ээй эн, Суотай, Грамм — салайааччыы, тойон, шишка уолаа!.. — Петя Нахов (Нахаалык) сибилегин эрэ саҕа билбиттии хаадылыыр.

Ваня, кинини урут көмүскэхэр атаһа, аны бүгүн итинник тыллаах буолбуттан, кулгааҕа куугунаата, сирэйэ эбиитин кытарда.

«Эн даҕаны арааһы оҕорбуккар, дьүүллэммитин элбэх. Аҕан курунан «ыалдыттырыны» умна илик инигин? Ити туох буолан таҕнара олоробун?... Бэйи эрэ, ити Петя туох диэтэ, арааһа сөпкө собус эттэ»... Кырдык, уол аҕата Партия Райкомун секретара. Ол иһин улаатан истэбин ахсын: «Бийиги аҕабытынан кимтэн барытыттан үрдүкпүт. Утары мөккүһэр бырааптара суох. Киниттэн толлон, миигин эмиэ тытыа суохтаахтар. Анна Павловна даҕаны билбэт буолан олустуур. Ипиттэбинэ, атыттар курдук буруйбун сабар ини?»...

Суох! Анна Павловна кыратык даҕаны уларыйбатаҕа.

Атын уруокка учуутал Яков Николаевич (оолор кистээн «Айболит» диилдэр) киирэн, икки илиитинэн остуол кытытытган тайанан туран, ачыкытын үрдүнэн оолору кэрийэ көрөн иһэн, Ваняба тохотто.

— Сотников, директорга — марш!

Ваня урут, онно хаһан да ынгырылла илигэ. Кини оолорго хорсунун көрдөрөрдүү чоноччу собус туттан тахсан иһэн: «Бору-бостуой хардааччы-лаһаммын», — дии саныыр. Кабинет ааныгар тийэн, кини да буоллар саллан, тэлсэһнээтэ. Аан нөһгө директор Светлана Сергеевна саһгата, бүтэһгитик иһиллэр:

— Анна Павловна, эн санаан көр эрэ. Ол Райком секретара кэлэн быһаарса, истэ туруо дуо? Ама даһаны... Ийэтин да ынгырар саарбах!

— Тобо кэлиэ суоһай? Кини эмиэ төрөһпүт буолбакка, тугуй? Секретара здесь ни причем. Төрөһпүт бырааба, эбээһинэһэ биир — дуоһунастан иһиллибэт! — Учуутал саһгата быһытталанан, эрчимирэн барда. — Итинник быһы тохтуохтаах, тем более боростуой киһи оһото буолбатах.

— Ити этэргэ эрэ дөбөн. РайОНОлар ол кэнниттэн миэхэ тугу дииллэрэ биллибэт!

— Туох да диэтиннэр! Мин бэйэм даһаны кэһсэтиэм...

— Баһтаан син, мин үрдүбэр түһэр буоллаһтара. Наһаа принципиальнайдаһар саһаммат.

— Дьэ ити баар, аны миигин олуяа этэн бардыһ дуу?

— «Ити баар» диэн тугуй? Уолу мин «дергайды» саһаабыппар дылы?

— Суох, суох биир суолу өйдүүр сөһ этэ...

— Тугу өйдүүр? Ити дьонугар тирэнэн баһча кыратыттан дьорһойор оһоттон, ким тахсаһай? Быһаччы эттэххэ, «бүһпүт киһийдэх» буолуон сөһ! — учуутал чаһчы абаланан, баһ-баттаһ тыллаһан эрэрин өйдөөбөккө, «бар» гыннаран кэһистэ. «Бүһпүт киһийдэх» диэни истэн Ваня эһии ыксаатар даһаны, ааны аһан киирэн истэһинэ: «Хайаа даһаны эн, Светлана Сергеевна. Маннык үлэлиир сыһа. Сотников төрөһпүттэрин ынгыртаан, эбэтэр мин бу сиртэн барарга саһабылыанна суруйаһын», — диэн учуутала умаһыктанарын истэн ааһта. Уол киирэн аан аттыгар тохтоото. Оттон Анна Павловна тоһо эрэ, бартыбыһлын ылан, тутта тахсан барда.

— Чуһаһаа эрэ бэттэх, — директор уолу ынгырда. — Туох буоллун эн, кэһсэ эрэ. Уруогу ыһпыккын, учуугаллыын этиспикиһ! Олус куһаһан быһы! Мин эйигиттэн итинниги күүһпэтэһим.

Ваня аһатын авторитетынан оһолортон барыларыттан үчүгэйдик туттан холобур буолуохтааһын, урукку буруйдаһын быраһтыы гыналларыһ, энгин туһунан директор элбэһи эттэ. Бу үтө тыллары истэн уол санаата арыый сырдаан, эрдийэн истэ: «Аны киниттэн директор бэйэтэ даһаны куттанна ээ, бадаһа. Онон урукку курдук дьоммор эһпэккэ, дьыалаһын «кылааддылаан», кистээн саһан кэһиһэллэрэ чаһчы эһит. Мин тойон уолаһын», — дии саһаталаата.

— Чэ маннык, — директор төлө биэрдэ. — Кырдык эн аҕан иллэнгэ суох киһи, хаһан манна кэлиэҕэй? .. Хата ийэҕэр этээр, кэлэ сырыттын.

Уол тахсан барда...

— Хайа? «Высокопоставленной» табаарыһы хайдах «кумахтаан» таһаардылар? — Петя, Ваня паартатыгар олорон истэҕинэ «чап» гыннарда.

Ваня тугу да хардарбакка чуораан тыһаабытыгар, сутуругун эрэ көрдөрөөт, үгүс ыйытыылартан куотан, элэс гынан хаалла.

IV

...Бүгүн барытыгар буруйдаах кини эрэри, Тузик туох да буолбатаҕын курдук, иччитин утары көрсөн «илим-салым» көттө, илиитин салаамахтаата. Уол итинтэн аралдьыйан, барыны умнубуттуу чэлчи түстэ. Аҕалара эбиэккэ суоҕа. Онон туһанан уол, ыта оскуолаҕа туох көрүдүөһү таһаарбытын киэн туттардыы кэпсээбитигэр, ийэлээх эдьийэ, Тузигы элэктиирдии күлүстүлэр. Ваня кэмниэ-кэнэҕэс директор кини ийэтин ынгыртарарын эпигитигэр:

— Ол тоҕо? — диэн хата ийэ соһуйа иһиттэ.

— Билбэтим. — Уола билэр эрэри, дыктиргээбитти туттар.

Ол эрэри, ийэтэ почтаҕа таарыйа сылдыах буолла. Ваня таһырдыа тахсан, сүрдээх хатаннык иһиирэн чыскырытан ытын ынгыран, куотардыы атаха биллэрдэ — күүлэйдии бардылар. «Сарсын сынһалан, онон уруогу тохото түһэргэ».

...Ытгаах уол киэһэ хойутаан кэлэн, дыэтин дыоно барыны билэ охсубуттарын, эдьийэ Маша кини диэки атыгырыы көрөрүттэн, тута сэрэйдэ, аҕатын санаан сонһуйда, тэпсэннээтэ, сири көрбөхтөөтө: «Хата ийэм субу көрсөн баран, үчүгэйи да, куһаҕаны да эппэтэ ээ».

Онтон арай ийэтэ, хааһын түрдэһиннэрэн, аҕаларын хоһуттан тахсан: «Ваня, аҕаҕар киирэр үһүгүн» диэн, ааны аһан турда.

Уол аҕата маннык дьүһүнэ уларыйбытын, хаһан да көрө илигэ. Кини сирэйэ ыга үллүбүт, кытарбыт. Хараҕын мунгунан көрбүт, уоһа кытта ибигириир. Уол көрдөбүнэ, кинини охсуох курдук күөрэннэтэ олорор линейкэтин салбаластаан булгу тутан кэбистэ.

— Чэ эрэ, нохоо, кэпсээ, миигин хайдах саакка киллэрбиккин, — аҕата, бары күүһүн мунһан саңгарардыы, ыган таһаарда. Уол өмүттэн хаалан тутта саңгарбата. Эмискэ аҕата түргэн баҕайытык куру сулбу таһыйан ылан, уолун самыытын аннынан күһуйбахтаата уонна тэйиччи анһан кэбистэ. Ваня хараҕын уута аллараа мөлбөрүйдэ. Ыстаан бүтэй ыарыыны соччо да билбэтэр, урут манныкка түбэхэ илик буолан, саатта, куттанна. Аҕаҕа да быыпастыы буолла быһыылаах — түбэһиэх остуолга сытар харандааһы ылан тосту тутталыы туран:

— Эт эрэ! Саңгар! — Барыта эйигиттэн табыста диирдии, харандаас тоһукуйдарын урнаҕа быраҕаттаата.

Ваня төбөтүн аллараа саннытан туран, иһиллэр-иһиллибэттик, быһаарыыта суох үлүгүнэйэр: «О-оттон...кيني э-эппитэ дии. О-онуоха мин э-эппитим... М-мөхпүтэ. Би-билигин хата бэ-йэтэ эйи-гиттэн кэ-кэйэй-эрэ... бу-бу-буолуо...»

Абата итини кулгаабын уһугунан иһиттэ быһыылаах, эмискэ ойон туран, айабын кизгник аппангнатын, салгыны кыайан ылбат курдук бобулангнатын, күөмэйэ «кыыш-хааш» тыаһаата. Онтон... хоолдугун босхо бырабын, — хааһахтаах мал курдук, диваныгар оргууй налыйда.

Маны көрөн, улаханлык соһуйан уол, букатын атын оҕо куолаһынан сарылы түстэ, төбөтүн оройунан көрдө, хостон сүүрэн табыста.

Оттон ийэтэ тута хаһытаабытынан уолга хардары, хоско сулбу кириээт, телефон үрдүгэр түстэ...

Оттон ийэлэрэ, Машалыын инчэбэй соттору туппутунан сүүрэхэлиилрин, врач кэлэн барбытын араллааныгар буолан, оҕолорго ким да кыһаммата, өйдүүр да түгэн суох.

Уол аһыыр хоско кириэн мундукка кыбыллан титирэстии олонор: «Оо, аҕам куһабын буолбатар... итинник эрэ аастар», — диин, хат-хат ботугуруур. Балта Галя эмиз онно хорҕойон кыралаан сынгыйан ытыыр.

Көрүдүргэ ийэлэрэ уруккутунаабыр хайдах эрэ кырдыа охсубут сирэйдээх-харахтаах туран, иккиһин кэлбит атын враһы кытта оргууй сибигинэйэн кэпсэтэн баран, арабыста уонна абаларын хоһугар төнүннэ.

Эдьий Маша утуйар хоһуттан, ааны сэрэнэн аһан, тыаһа суох атабын төбөтүнэн үктэнэн кэлэн, Галяны илиититтэн ылла уонна Ваняга туһайан:

— Утуйа бар эрэ, ороспуонньук! Туох быатыгар итинник кэбилэнэбин? Сотору абабытын анараа дойдуга атаардаххына да ырааба суох буолсу... Акаары!

V

Иккис күнүгэр уол түүтээбэр сымнаҕастык, оттообор намчытык сырытта. Арай эдьийин сирэйин кыҕастаһан, абатын туругун билиэн олус бабарар. Онто кыыс сирэйэ тыйыһырбыт, кыһыра сылдыар көрүгнээх. Оттон ийэлэрэ аанһа утуйбатабыттан, харабын анынгар күлүк түспүт. Ваня абатын хоһун таһыгар чугаһан, иһирдье ийэтэ тугу сангарарын иһиллиир:

— Билигин дуо? Уолу дуо? — диин антах сангата иһиллээт, ааны аһан, ийэтэ Ваняны иһирдье ыгырар.

Уол сэмээр сүөдэннээн кириэн көрдөбүнэ, абата диванга хас да сытыгы уурунан, эмиз да олорор, эмиз да сытар курдук. Сирэйэ дьөксө кубарыйбыт, мунна кырыыламыт. Ийэтэ кини аттыгар олонор, иккиэннэрин хардарыта көрүтэлиир.

— Дье тугу гынабыт, Уйбаан? — абалара урукку чуолкай, улахан куолаһа ханна да суох, оргууй бүтэнгитик, бытааннык сангарар.

Абатын сагата итинник уларыйбытын истэн уол, бэбэһээ кини кинизэхэ кыламмытынааҕар улаханник куттанна. Син киһи эрэ буоллар, ону-маны оройдуур эбит: «Аҕам куһаҕаннатаары гыммыт дуу?...»

— Эн биллэххинэ, аҕан, ийэнг, уруунг улахан начальник. Оччоҕо дьон кинилэртэн куттаныхтаахтар үһү дуо? Чэ, бу миигиттэн эмиэ, - аҕата уолугар туһаайан нэһиилэ ыган саҕарар, — баҕар эн эмиэ төрдүгүнэн, хойут дуоһунаска тахсыам дииринг буолуо. Дьон ытыктабылын, итэбэлин наследстванан ылбаккын, бэйэбин көрдөрө үлэлээн ылабын. Эн өйдөө, өскө уларыйбатаххына — олохтон «кутурук биир эрэ тылын « тутуһонг. Онтунг гута быһа барыа — эн охтобун.

Ваня симиттэн өрө сынҕыйар, кэтэбин тарбанар.

-- Чахчы! Кырдык! — аҕата бигэргэтэн биэрэр. — Эн учууталгын миэхэ үгсэргинэн куттаабыккын, киһиргээбиккин! Ити кэнниттэн эйигин ким диэххэ сөбүө? Буруйгар бэйэнг эппиэттээбэтэххин, мин көхсүбэр кистэммиккин. Ол аата, эн куттаскын!...

Ваня элбэх буолар-буолбат тылы өйүгэр наардыы турда эрээри, аҕата эбии кимэн истэ:

— Киһиргээн, кизбирэн өрө баран ис, миэхэ хаххаланан. Оччоҕо «абыраныаҕ!»! Бачча улахан киһи, өйдөөн көр, итинэн барыбытын «позори» гынабын, — аҕа соруйан эбэлээхтик эттэ.

— Билэбин, өйдөөтүм. — Уол төбөтүн санньытар.

— Сөп, өйдүүр буоллаххына, билигин тугу гынахтааххынай?... Куһаҕаны онгорбуту чизинэйдик билиниэххэ! Бырастыы гыналларыгар көрдөһүөхтээххин, аны итинниги оноруо суох буолан эрэннэриэхтээххин!

— М-мин, мин б-билигин о-оччоҕо б-бардым. Мин... Анна Павловна ханна о-олорорун билэбин. — Уол өрө чобуоххайа түстэ.

— Ээ, суох доҕор, тохтоо! Эн учууталлыын кылааска өрөлөспүккүн, оҕолор истэн олодохторуна. Уонна дьэ бырастыы гыннара «мунука» бэйэтигэр эрэ сүүрээри гынабын дуо? «Так дело не пойдет!» Оҕолор истэлэригэр айдаарбыккын, онон онно билин!

Ваня саҕарбата.

— Хайа нохоо, уже салыннынг дуу? Итини толорбокко, манна төннүмэ. — Аҕа куолаһа үрдээтэ. Бэл ийэтэ кытта ити этииттэн устуулар өгдөнөлүү түстэ.

— Кэлэнгин «билиним» диэн албыннаан көрөөр эрэ!... — ийэтэ саанардыы тылласта.

Төрөппүттэрэ ити кимээфиннэриттэн уол, этэргэ дылы «сиргэ киирэ» түстэ: «Оо дьэ, оҕолор төһө эрэ күлүү гынан сордуулар. Били аҕабынан авторитетым ханна баарый? Харса суохпунан, толлубат аатырарым, барыта буордуу бурбайар. Кыһылаах да буолсу. Суох, бу адьас оҕолор ортолоругар табыллыбат...» — диэ санаата Ваня.

Ол эрээри, уолга дьоннорун этиитин утарара эмиэ алдьархай. Абатыгар аны 3 врач биирдэ кэллэ. Кинилэр өр буолан баран, аһыыр хоско тахсан,

ийэтин кытта сибигинэһэн тугу эрэ кэпсэтэллэр. Уол ону үрдүнэн-аннынан истибитэ, аҕата сүрэбинэн таарымталаабыт бадахтаах эбит. Ыларытын, ханнык эрэ омукуу быһыылаах, «иин-паар» диирдии ааттаабыттара, ордук ынырыктыан иһилиннэ: «Бээ эрэ, дыктитин, өлбүтүн көмөөрү гынарга дылы, «иин баар» буолара», — дии санаан, наһаа куттанна. Ити кини «инфаркт» диэни сыһа иһиттэ.

Дьоно уолларын учууталын кытта кылааска көннөрсүү туһунан сүбэлэрин ылыммат хайаан сатаный? Онон аҕатын дьэксө кыһырдарга эмиэ себе суох. Врачтар кини хамсанарын да, үлэлиирин да боптулар. Бэл диэтэр, телефонун араардылар. Дьылээхтэр бары атахтарын төбөтүнэн сылдыар буоллулар. Оннообор Галя хаппырыыстаабат. Аны кини куукулатын верандаба эрэ тахсан, илгиэлиир, үөһэ-аллара тутан, харабын «көннөрөр».

VI

Понедельник күн Ваня оскуолатыгар санааргы-санааргы, нэһиилэ салланнаан барда.

«...Бүгүн Анна Павловна уроубар кэлбэккэ, атын учуутал солбуйбат ээ. Эбэтэр электростанция тохтоон, туюх дуу буолан занятие көтүтүллээрэй? Эбэтэр чэ, бабар кини кыратык ыалдыбыт да буолан кэлбэтин». Бу барыта уол дьыала уһаан-тэнийэн умнулуннар ханнык диэн, уруккулуу түгкэтэх санаалара.

Кини буорайыан иһин станция да тохтооботох, учуутала да ыалдыбатах — маннайгы уроукка Анна Павловна бэйэтинэн киирдэ.

Учууталлыын дорооболоһууга оҕо бары туран баран, олорто. Арай Ваня эрэ турбутунан хаалла. Дөбөттөрө дыктиргээн кини диэки хайыстылар. Учуутал уол туюх диирин кэтэһэрдии көрөн турда.

Уол күэмэйэ хатыылааммытын билэн, силин ыйыста сатыы-сатыы, быһыттаҕас куолаһынан, кэлэбэйди собуһ сагаран мунганна:

— Анна Павловна... М-мин, мин ааспыт с-сырыыга, у-уроугу ыс-пытым, уонна с-саа-май к-куһаҕана мө-мө-мөкүспүтүм с-сыһа. А-аҕам кө-кө-көмүскэһиэ диэммин... Ити... — Уол тохтуу түстэ, төбөтүн тарбанна, — к-көрдөһөбүн бы-бы-бырастыы гынаргар. Буруйбун билинэбин. Аны и-итинниги х-хаһан даҕаны о-онгоруом суоҕа. — Паарта элбэхтэ тырыппайдаммыт хаппабын тыгырабынан тарбыы-тарбыы умса туттан турбут бэйэтэ, эр хаанын ылынан, өрө көнө түстэ, учууталын тобулу көрдө. Уол сирэйэ-хараҕа уларыйбыт. Итини истэн кылаас кыратык суугунуу түһээт, ах барда.

— Үчүгэй! Сотников, дьэ аны эйигин итэбэйэбин. Олор...

— Оҕолоор, ханна тийэн тохтоотубут этэй? — диэн учуутал уроубун саҕалаабытынан барда.

Ваня учуутала тугу кэпсээбитин, ааспыт араллаанын саныы олонорон, тыл курдук аһарда: «Перемена эрэ буоллар, оҕолор күлэн ыксаталлар — били тойоммут оҕото хайдах буолан төттөрү түстэ? Сирэйин көрүң, кулгаабын тутуң. Оо, чох курдук, абытай! Саатта, саатта!».

Уол ити сагалар дорбооннорун күүтэн ньыкыйан олороохтуур. Арай Петя Омук (Чоочой) учуутал дуоска дизки хайыһытын кэтээн олорон, көрүдьеүһүрэн уол кулгаабын имэрийэн көрөөт, илиитин түргэн бабайытык сулбу тардан ылан, салгынга сапсынан татакайданна. Уокка сиэппитти үрүт-үөһэ, үр да үр буолла. Оболор оччо дьээбэни «сыыска» түһэриэхтэрэ дуо? — онтон-мантан күлүстүлэр эрэри, учууталлара эргийбитигэр тохто он хааллылар.

Звонок буолла. Учуутал табыста. Оболор эмиэ тахсаары паарталарын хаппабын лаһырбаттылар. Арай Ваня хамсаабат, умса көрөн олорор. Кини доботторо күлүү гыналларын, тугу эмэ хатыылаахтык этэллэрин күүтэр. Ол эрэри, оннук буолбата.

Туох буоллулар диирдии, уол төбөтүн көтөхпүтэ, ким да киниэхэ кыһамат. Арай Силип Сидоров (Муук) эрэ, тэйэ туран электиэх курдук ымагныыр. «Аай, аай! Муукчаан, киһи да бөбүгүн!» — дии санаата, ону көрөн, Ваня.

Хата Петя, Ваняны ытыһынан көхсүгэ «лап» гына охсоот, хаадылана турда:

— Дьэ, нохоо, аныгы сырыыга бабас олох бэринимэ!... Тахсыах эрэ таһырдыа. Кккбаабын да «уулан» хаалаары гыммыт, «сойо» түстүн ээ.

Оболор итини истэн, дьэ аһаастык, эйэ дэмнээхтик күлүстүлэр. Ваня эмиэ доботторо ооньууларыттан сылаанньыан мичинниир.

1988с.

«Буор» интернаакка

I

Сиэхсит фашистар, сизрдээх эйэ дуогабарын ииригирэ кэһэннэр, сэрэтиитэ суох сэриинэн киирбиттэрин иккис, аас-туор кыһааннаах кыһына буор сыбахтаах саха балабаныны эрэри, уһун субурба интернаакка, эмдэй-сэмтэй бытырыыс тагас дуомнаах, оҕо эрэ элбэх. Манна тырыттабас угуйар тагаска тийэ — барыта бэйэлэриттэн. Күнгэ үстэ аһыыр астара, өрүү да, уу-ньамаан. Онтулара аҕыйах американскай овсянка миин, тооромос килиэп, арыы. Быһата саарбах ас.

Оччоттон олус көнөтүн, биллэр бэрээдэктээбин иһин, сэттискэ си-тиһиилээхтик үөрэнэр Терентий Николаевич диэн, учууталларды убааста-быллаахтык ынгырыллар уол, оболор олус харатыттан бэйэлэрэ «сүрэхтэ-бит» Джон-Дима диэн ааттыыр эбээннэрин уолугар кэлэн:

— Добоор, Дима, экчи-бааччы эт эрэ: «Люблю, люблю Томилсовой, она мне хлеб дает» диэн, — диир. Уола ону иннигэһэ суох хатылаан биэрэр.

Тэрэнтэйэ хардары, уһун дыктитик ыртатан мичээрдии туран:

— Добоор, ити туох дииргин эбээнни эбэтэр сахалыы билэбин дуо?

— Шуок, ууччалыы билбаппын ээ, — уола күлэн, табахсыт буолан саһархай ордьобор тииһин эрэ килэтэр.

— Ити атааскаан: «Мин эһиэхэ Томиловтарга мас хайытан биэриэм, оччоҕо миэхэ килиэп тобоҕун бэрсээрин» диир тыл.

— Эш, догор, инньэ диэбэтэрбин даганы, маш кайыттакпына, шин би-ир, килиэп коруошкатын бэршэллэр диин?

Ити курдук бэһискэ саҥа киирбит Джон-Диманы нуучча ыалыгар мас хайытан килиэп хабынан эбинэрин күлүү, дьээбэ оҥостоллор. Манна бары да ачыктыылларттан, тоҥоллоруттан санааларын түһэрбэккэ, оҕо-оҕо курдук көрүнөн-нарынан аһаран, иччэбэй тирбэбэ быстыбат диирдии, бытырыыстаһаллар. Киһи хараба ингнэр таҥастаах оҕото бэрт дэнгэ эрэ. Оннооҕор сорохторго таба тириигэ саҥыннах тиктэрэн түгэтэллэр, атыттарга сиинкэлэммит американскай куулга таба түүтэ симиллибит ыстаана, телогрейката тиксэр. Оннук таҥас бэриллибит оҕото, «хамыһаар» эбэтэр «дырааннай уол» диэн элэк хаадыы курдук көрүдүөстүк ааттанар.

Дима тус иннигэр, киинин аннын туһунан оҕус «тээһэнкэһин» курдук көстөр, куул кыраһынынан мөһөөччүк тиктэн, сонун иһинэн ыстаанын куругар баайа сылдьар. Онуоха ыалыгар уроук кэнниттэн мас хайытан килиэп хорооскатын толору хаалаан кэллэбинэ, кыһалбалаах интернаакка, эмиэ биир кэрэ кэпсээн, сойбот сонун буола түһэр.

Дима таһырдыанан эрэ, туллай чоочойунан чоочугураан сылдьар ити ыалыттан тоҥон-хатан кэлэн, ачык доҕотторо, мас хатырыгын хантан эрэ былдыһан-тараһан куулга хаардары симэн киирэннэр, тимир буочука аһара оһох, үөһэнэн анал сабыылаах хайабаһынан куппуттара, сыыгыныы турарыгар, сыынын туора-маары сотто-сотто, тарбахтарын саратан. атабын ириэрээри состоуоҕу тэбиэлии-тэбиэлии, сизп курдук мөһөөччүгүтэн ылан килиэп чээрэтин ыстаан хардырбаттар. Оҕолор ону көрөннөр, килбэс-халбас ғынаат, сырсан кэлэннэр оһоҕу тулалаан кэбисти-лэр, ымсыыран силлэрин эрэ ыйыста турдулар.

— Оголоор... аташтарыам! Ким «абаансаланар» баарый, шыршынгны эбиэт килиэбэр. — Уол сахалыы олурбатык соҕус сагаран, икки хаппыт «хоруосканы» холбуу тутан өрө уунар.

— Мин... мин ылабын. — Түөскэтэ Мартыыска дэнэр уоллара, моонньун уһата-уһата, ыстаана алдыаммытынан тобуга кытараннаан, ынан кэллэ.

— Суох, суох! Киниэхэ биэриэмэ, албына. Ол сарсынгны эрээт килиэбин миэхэ биэрэрдээх. — Күүдээк-Митя өрүкүйэ турда.

— Хата миэхэ аҕал. Туолка кыраны эбэ түс. — Аны Мыыра-Ваня, оронун диэкиттэн, маадыбар атаба чаачаннаан кэллэ.

— Шуок догор, шаараама даганы эплэппин... Атыттар да ылыактара.

— Чэ, оччоҕо эбиитэ да суох... — диэбитигэр, уолга килиэбин чээрэтин туттаран кэбистэ. Бу кэнниттэн Дима дьөксө хас да оҕоҕо, сарсынгны, өйүүнгү ирээт килиэптэрин ыларга «абаансалаата».

Ити курдук, сорохтор хос-хос эрдэттэн иэскэ киирэн, хас даҕаны хонуктарга килиэбэ суох сылдьаллар. Кырдыгынан эттэххэ, ити Мартыыска Афоня, Күүдээх-Митя курдуктар наар курдары эрдэттэн иэскэ хабалаҕа киирэн, батан akkaастанан кэбиһэн, охсуһу да тахса сыһар. Ол барыта чыыстай куруубайдааһын буолбакка, аччыктааһын содула. Эн ирээт аһын күннэтэ, урут иэс сиэбиккэр баран истэбинэ, ыран охтон да хааларын ырааҕа суох.

II

Кыһалҕалаах кэм интернатын аһылыгын нуормата манньк: сарсыарда — чэй, испиискэ хаатын агарын саҕа ары, 100 грамм килиэп, эрбэх сүрэбин саҕа саахар. Оттон эбиэккэ — тэриэлкэ агарынан овсянка миин, 200 грамм килиэп, чэй, уларыйбат кээмэйдээх ары, саахар. Киэһэ син сарсыардаангы нуорма курдук. Овсянка миини 3 улахан биедэрэбэ иккилии күһүгү кэлимсэ (60-нуу балык сыста тон оруллубута) умулуттан кэмчилээн үнтү сынньан буһараллар. Оо, дьэ ити кэмчи аһылыгы повар Ааныка сатабыллаахтык да түнгэтэн аһатаахтыр. Итини таһынан, остолобуойга дьуһуурунайдаабыт оҕолор солуур «салааһына» диэнгэ тиксэн, үөрүүкөтүү бөбөтө буолаахтыылар. Ардыгар итини огдообо повар бэйэтин уола, кыракий Мэлтэй-Боря куукунаҕа урутаан киирэн, тобоҕолоон-салаан кэбистэбинэ, киэн айдаан. Итиниэхэ олустуур уолаттары Ааныка быһаччы: «Олох тороскуустар курдук», — диэн дыктитик хос эбии сүрэхтиир. Оҕолор тоҕо итинник этиллэллэрин билбэттэр, онто да суох бэйэ-бэйэлэригэр хос ааттаһаллара элбэх. Ааныкаттан атын, итинник тыллаах оҕону да, улаханы да истибэттэр.

Повардара итиниэхэ эбии барыга-бары айдааннаах Тииник-Ваняны уонна Күүдээх-Митяны «сартыаллар» диэн эбии сүрэхтиир. Ол аата далай акаарылар үһү. Кэлин ити тыл төрдүн оҕолор ыйыпыттарыгар, биир киэһэ Ааныка манньгы кэпсээтэ:

«Былыр былыр «сартыаллар» диэн наһаа акаары дьон олорбуттар. Биирдэ, биир сартыал түннүгэ, үөлэһэ суох балаҕан туттубут. Уонна дьэ: «Дьизэм хайаан харангый?», — диэн муодарбаан, таһырдыаттан сырдыгы дьизэбэр тастабым диэн, сылгы матаҕаны таһырдыа таһааран атытан, онтун айаҕын бобо тута-тута киирэн иһирдэ тэбиир үһү. Ол эрэйдэнэ сырытаҕына, биир билбэт киһитэ кэлэн:

— Хайа, бу тугу дьаабылана сылдьар киһигиний? — диэн ыйытар.

— Ээ, һуох... Дьизэн харанга. Ол иһин сырдыгы таһабын да, өтөр сырдыа һуох быһыылаах, — сартыал олус оттомноох киһи курдук, холкутук хоруйдуур.

— Оттон мин түргэнник сырдатары билэбин. Ону онордохпуна тугунан манньалыан этэй? — кэлбит киһи тардына собуһ хардарар.

— Чэ сөп, үчүгэй! Хас даҕаны ынахтаахпын, олортон бири, биир тыла һуох биэрэбин, — дии-дии, сартыал үөрэн өрүтэ ыстангалаан ылар. Онон

кэлбит киһи дьыэни биир эркининэн дьөлөн түннүктээн, сыалыһар тириитэ энгирэбинэн «өстүөкүлэлээн» биэрэн ынабы сиэтэн барбыта үһү. ...Дьэ ити акаары дьон курдук буолабыт ээ, эниги ардыгар, сорох-сороххут».

Аһыыр саҕаны кыараҕас остолобуой хоско килиэп, саахар, ары өлүү-өлүү, хас оҕо ахсын тус-туспа уруллар. Иһит-хомуос, ас барыта остуолга тардыллан бүттэбинэ: «Дьэ, кииринг», — диэн хамаанда бэрриллэр. Оччоҕо аанҕа ыга анньыһан турар оҕолор, «сырдыгы-хараҕаны аахсыбакка» диэ-бит курдук, килиэп муннуктаах куһуогууҕу ыла охсоору, былдьаһык, ый-хай бөбө. Дьэ итиннээхэ өрүү кэриэтэ инники түһэн Ванялаах Митя, ити акаары дьонго-сартыалларга холоноллор.

Эппиппит курдук, манна төрөппүттэр оҕолорун саха үгэһинэн таптаан ааттаабыт хос ааттара, кимнээхэ барытыгар умнуллан, күлүү-элэк курдук ба-рыта санга сүрэхтэммит сирэ. Бу арааһа, урукку таптал ааттарын бэйэ-бэй-элэриттэн кистэхэллэриттэн да, манньк санаттан хос ааттаһы тэнийдэбэ.

III

«Сыа быһыгар быччахай кыбылларын курдук», улахан дьон кыһалҕат-тан куобах киитин, тирэх сэбирдэбин, араас талах хатырыктарын, табах онгостор кэмнэригэр, аны туран бу интернакка уоттаах табахсыт өрүөллэр эмиэ бааллар. Саамай онуоха атамааннара Суордаахтан киирбит икки Ва-нялар — Тиһик уонна Ыас. Кинилэр күн ахсын кэриэтэ, уоруктара бүттэр эрэ, сыһа-халты аһаан чабырҕаппыта буолаат, окурок (бөппүрүөскэ тоһүргэһин итинник ааттыыллар) көрдөөн суолу кэрийэн тахсаллар. Биир-дэстэрэ бөһүөлэк ортотунан суол ханас, иккиһэ суол уҥа өттүн, өрүскэ ди-эри, ыт курдук тинҕирийэн, көрөн-истэн, айанҕа туруналлар. Ити сырыы-ларын остуоруйаттан билбит терминнэринэн «крестовой поход» диэн аат-тыыллар. Сэрии биризмэтигэр дэлэй бөппүрүөскэ, табах кимнээхэ баар бу-олуобай? Кыра мохуорка, дэнгнэ сэбирдэх табах кестөр. Ону эргэ хаһыат, кинигэ илииһигэр эрийэн тардаллар. Арай сырыыга-айанҕа сылдьар, атын сирдэртэн булар-талар пароходства уонна почтаны ыаллыы оройуоннарга таһар дьонноро бөппүрүөскэ тобохторун сиргэ мэнээк быраҕаллара, ити табахсыт оҕолорго туһалыыра.

...Бүгүн, бэбэһээ курдук буолбата, уолаттар балачча тобоҕу булан, өрүскэ тиийэн, төннөн чоочугуруһан истилэр.

— Бэбэһээ испиисийэлэр (экспедиция) кэлбит үһүлэр. Ол иһин да, бүгүн элбэҕи буллубут быһыылаах. — Тиһик тимэбэ түһүтэлээн хаалбыт нэк со-нун, сөрүү тардынар.

— Дьэ кырдык, нохо! Били Хонҕостоох ирээт килиэптэрин баҕас ой-утар дьон буоллубут быһыылаах. — Ыас-Ваня доҕотторуттан табаҕы аска атастаһыан, эбэтэр иэс да биэрэр баҕата тэһэ аста. — Албыннаабат уолат-тарга мэнэйдэһиэхпит буоллаҕа. Сорохтор, Күүдээхтээх энгин, аһаабатах-тара, оҕолортон илиилэрин тоһуйбуттара хас да хонно. Курдары иэскэ кии-

рэн буорайан эрэллэр. — Тииник, бэйэтэ даҕаны сороҕор кинилэргэ майгыннаһар балаһыанһаҕа хаптарар эрэри, чобуоххайа иһэр.

Уолаттар интернаттарыгар кэлбиттэрэ, эмиэ биир туспа айдаан-араллаан. Тыаттан күннэтэ буоларын курдук, табалаах колхозтаах Ньюкулай Уордаахап хас да сыарҕа мас киллэрэн тизэргэнгэ сүөкээбитин, атын хос уолаттарыттан өрүсүһэн, кинилэр уолаттара ороннорун анныгар киллэрэн элбэби кистээн, суорҕаннарын аллараа сабырытан хаххалаабыттарын, сэбиэдиссэй Петр Петрович көрөн, тутан төттөрү тастаран ээр.

— Хайдах тэгинэн үллэстибэккэ, эниги эрэ элбэби ылаҕыт! Дьөксө хоско кистээбит буола-буола! — сэбиэдиссэй саҕата хатаннык дуораһыйар. — Староста Костя, эн миигинниин директорга барыс! Итини истэн, кыра уңуохтаабыттан Муукчаан дэнэр 7-скэ үөрэнэр уол, дьөксө эбии аччаабыкка дылы буолла, муннун эрэ мускунан кэбистэ.

— Күүлэй тэппит уолаттар — икки Ванялар, эниги били ломгутун булан мастаан! Айа... биһиги сөбүн сүктүбүт-көтөхтүбүт! Джон кыстыаҕа, — хосторугар саамай улаханнара, иппит эһэтин Басхал аатын майгыннатан «Паскаль ученай» диир уоллара, улахан Костя, багдаллыбыт көрүгүнэн кизептирдии хамаандалаата. Ааҕааччы итэбэйиэн да суох курдук бу интернакка сүгэ диэн мэлигир. Ол бириэмэ дьайыыта. Онон ким хайдах сатыырынан, уксүгэр муус алларар ломнарын уларса сылдьан, бытархан тымныыга хонмут, хаппыт курунуу начаас быһыта кырбаталаан кэбиһэллэр. Кыһарыйар кыһалҕа, кырымчык олоххо, кыраны да буларга-таларга, толкуйдуурга, тобуларга, саҕа ньыманы сатыырга санаа угара, дьэ ити буолар.

Интернат таһыгар мас хайытар тыас, кизэһэнги дьыбарга көстөөх сиртэн иһиллэр. Ыас-Ваня эндиргэ анаан уурбут суон маһыгар, синньигэстэри туора быраҕа-быраҕа ломунан махчайа-махчайа быһыта охсугалаабыт чуркалара, үөһэнэн күөрэйэн, онно-манна хаарга тийэн түһүтэлээтилэр. Джон ону хомуйан дьыэҕэ кыстыыр. Оттон Тииник маһы хайытааччыга соһон, чугаһата сатаан тарылатар. Өр буолбата, синньигэс мас бүтэ оҕуста. Аны эндир гыммыт суон урусхал тииттэрэ эрэ хааларын саҕана, дьыэтэн Токур-Степа, сөллүбүт этэрбэһин быатыттан ингэнэн, охто сыһа-сыһа, ньохчоруйан таҕыста.

— Эниги эрэстииннэр, эрэйдэнимэн даҕайы, син сатаабаккыт! Бу суону мин хайдах тоһутан, «запросто» хайытарбын, көмүс хараххытынан көрөн, түүлээх холбукаҕытыгар тутта үөрэнин. — Уол нууччалыы кыбытыылаах көрүдүүс тылыгар тэптэрэн, Ыастан лому сулбу тардан ылла.

— Бээ, Токур... Тохтоо торбос, бу баҕас «запросто» буолбат ини? — Ваня эрэммэттии эгдэччи туттан, аңар илиитинэн кулҕаабын эминньэҕэ сытыы тыалтан, «аһый» гыммытын туппахтана турда.

— Вот так-к... вот тебе-е, — дии-дии, Токур маһыйа-маһыйа саайталаата даҕаны, чуурка мас быстан биэрбэтэ.

— Аҕал, аҕал киһиргээм...бэйэм... — Ыас тылы да ситэ эппэт буолан, лому бэйэтэ ылла.

— Па! Пахай! Кэбирээбитин кэннэ бэрди! — диэт, Степа абылы-абылы тэйэ хааман, сөтөллөн хахсыйда.

Вас-Ваня тihэх чууркатын быһан, аны эндиргэ устунан уурталаан ортолорунан хайыта хардабаастаан үлүһүйэн истэбинэ, арай кэннигэр оҕо сагата, хапкаанга хаптарбыт куобахтыы ньарылаа да, ньарылаа буолла. Көрбүттэрэ, лому уларсыам диэн, кэтэхтэригэр кэтэһэн титири турбут, атын хос уола Бөтүүк-Көша хаарга таралыйа сытар. Омун-төлөн уолаттар сүүрэн тилигирэһэн тийбиттэрэ, биир чуурка хардабаһын ангара, уол кулбаабын өгүргэһин сиирэн, быһа көтөн ааспыт.

— Оль иһин даганы кардагаштар, наһаа күүстээхтик күөрэйэн ыраак ыһыллар этилэр, биир оһол такшыактаага, — дии-дии, Джон мас көтөбүүлээх аан диэки маадыанһы турар. Бөтүүк-Көша хаан-билик буолбут кулгаабын иэстэһиэх курдук, оронон туран, Вас-Ваня түөһүттэн ылан, харыыта суох үөхсэ-үөхсэ охсуһаары кирдиэлэтэн эрдэбинэ, иитээччилэрэ Мария Гаврильевна түбэһэ кэлэн, тохотон кэбистэ. Биир уол Көша кулбаабын, нэкэл буола тырыттыбыт эргэ куобах суорбаһын элээмэтиттэн кыраны быһан, уокка кэнэрдиилээн, кирдээх ырбаахытын тэллэбиттэн хайа тардан ылан, бэрэбээскилээн кэбистэ.

Оттон Джон-Дима мас кыстыыр эбээһинэһин бүтэрэн, аны куулга сыыһын, хатырыгын кытта хаалаан, бу тиэргэнгэ хаһан даһаны мас түһэ сылдыбатабын курдук, ыт салаабытыны ыраас онордо. Хайыай, оттук мас кыһыл көмүстээбэр күндүтүйбүт кэмэ сабардаан турар.

IV

Буор сыбахтаах, ол иһин быһаччы «буор» диэн эбиискэлээх, сытыары уот маһынан тутуллабут хотугу интернат оҕолоро олорор кэмнэрин сабыдыалыттан, тийиммэт-түгэммэт кыһалбаттан чаастатык сыыпка, ымынах ыарыыларылан моһуобуруаллар. Сорохтор үөрэхтэрин бырабаһан төрөөбүт иһилиэктэригэр дьаам суолун устун күрүүлэр. Хаалбыттар да интернаттан субу турар оскуолаба үөрэнэ баралларыгар таһастарын дуомун олбусолбу уларсан танналлар. Харандаас, уруучука, чэрэниилэ, тэтэрээт тийбэтиттэн, кус, хабды куорсунун, хаанын, оһох курунньугун, харандаас үөһүн эмтэркэйин талахха хатаан туһаналлар. Эргэ кинигэлэр, хаһыаттар быыстарыгар суруналлар.

Ол эрэри, эһиги кинилэри аас-туор, кырымчык кэм, ыары баһыйан, онуоха бэринэн, наһаа ээл-дээл эбиттэр, дии санааман! Кинилэр саас халлаан сылыыдар эрэ уруокка да, ол таһынан да хайыһар тэбэр үгэстээхтэр.

Кинилэри олохтоох хайыһарынан, өрүс унуор уматыктаах ысылаат харабыла, аан бастаан бу өрүскэ пароходу сирдээн таһаарааччы оннобуу былыргы айанһыттар «Нуучча олобо» диэн кыстыктарыттан төрүттээх, аны сахатыбыт бааһынай Павел Шилов хааччыар.

Оһонньор кыра ытын туркутугар, оҕолорго онорон аһалар хайыһардарын быһыгар, өр сылларга хаампат, босхон буолбут, бэйэтигэр холоотох-

хо, наһаа кыракий юкагир эмээхсинин тарда сылдьан соһутар даҕаны, сөхтөрөр даҕаны. Павел, хоонньоһо сытар холоонноох хотунун, тэлэххэ сытар тэгнээх кэргэнигэр бэриниилээх буолан, сааскы ыраас салгынгга күүлэйдэтэрэ, дьону-сэргэни көрдөрөрө, кимиэхэ баҕарар, олоххо, тапталга тийэ умнуллубат холобурунан буола туруоҕа.

Оҕолор да эрэйдээхтэр туох элбэх үптээх буолуохтарай, оҕонньор фабрикааттан итэҕинэ суох, дыкты уус тарбахтарынан онгорбут хайыһардарын босхону эрэ үрдүнэн, хардарыта сөбүлэһэн атылаһаллар. Ону өргө диэри: «Били Шиловскай хайыһар дуо?», — диэн анал аат онгостон, уос номоҕо ҕыммыттара, түбэспиччэ буолбатах.

Хайа уонна трамплинтан түһүүгэ, ыраах түргэнник сүүрүүгэ, мөлтөх таҕастаах да буоллаллар Бабаа-Ваня, Кус-Коля, кыргыттартан Саллаат Маайа, Охооно Шура кимиэхэ да баһыттарбаттар. Маны таһынан байыаннай кэм ирдэбилинэн военрук Иван Николаевич салалтатынан, оскуола үрдүнэн суоч-сөбүтөх автоматтаах винтовканы ыһарга, хомуйарга уолаттар бары үөрэнэллэр. Оттон кыргыттар санитарнай көмүскэлгэ билии ылаллар. Дойдуга буола турар сонуннар тустарыйан ССТА матырыйаалларынан учуталлар уроктар иннилэринэ өрүү кэпсииллэр.

Билигин бу «Буор интернат» аһытын-һулуунун билэн үэрэммиттэртэн хаһаайыстыба араас салааларыгар специалистар үүнэн, үлэлээн, бары да, этэнгэ ололорбут өттүлэрэ бэйэлэрэ ветераннар буолбуттара сир-сир ахсын элбэхтэр.

1989-1993 с.с.

Суппун суумка дьылҕата

Бу кэпсэнэр түбэлтэҕэ Куонаан 30, Куттукаан 35 саастаахтара. Кинилэр оройуон киинигэр ололорлор, оҕо эрдэхтэриттэн — нэһиликтэриттэн добордуулар. Куонаан доборуттан балачча балыс эрээри, кэпсэтэр темалара өрүүтүн элбэх буолааччы. Улаатан да бараннар, өс номоҕо этэрини «уһун күн уонна, кылгас күн биэстэ» сылдыһаллар. Онуоха эбиитигэр Куттукаан-Коля кэлин үгүстүк ыалдьан сытан хаалар буолан, доҕоро кэлбэтэбинэ наһаа чункуйар. Кини дьүлэй, онон 98 саастаах ийэтэ Маачааны уонна эдьийэ Өкүүһү кытта бэрт эрэйинэн кэпсэтэллэр.

Оттон Куонааны кытта суругунан уонна ытыстарыгар суруйсан син, надаларын чэпчэкитик быһаарсан, өйдөһөн үөрэн-көтөн, күлэллэрэ-салаллара үгүс...

Арай биир күн Куонаан, Маачаан эмээхсин куобах тириитинэн тугу эрэ тигээри тэринэ ололдобуна, куолутунан киирэн кэллэ.

Эмээхсин ону көрөн:

— Тоойуом, саппын «харахтаах» киһи улахан сүннүүлээх иннэбэ уган биэрбэккин ээ, — диэн көрдөстө. Куонаан эмээхсингнэ көмөлөһөн иистэнэр эргэ суппун суумкатыттан сабы уонна өрбөх кыраһыныгар анньыллыбыт иннэлэртэн обургу собуһун талан ылан, сабын уган биэрдэ.

— Эбэккээ, сабын бүтэбинэ бэйэн уктаргар анаан улахан иннэни талан биэрдим. Ыксыбын, сотору тахсыам, кизнэ эмиэ кэлиэм, — диэт, уол доборун хоһугар киирээри хардылаата.

Эмээхсин күлэ-күлэ:

— Тоойуом, тохтоо, тохтоо. Бу суумканы билэбин дуо? Бу эн оҕо эрдэбинээби үөрэбин суумкатын, ийэнг миэхэ иистэнэр «матаба» гын диэн бэлэхтээбиттээх, - диэн соһутта.

Уол маннай тугу да өйдөөбөтө, төттөрү кэлэн эмээхсин иһин суумкатын сирийэн көрөн, ол ааспыт 23 сыллаабыны — нэһилиэбэр Маайыкка үөрэммитин, үлүк-дүүлүк элэнгнэтэн өйдөөбүтэ, маннык буолла.

Куонаан 1938 сыллаахха маннайгы группаба (кылаас маннык ааттанара) киирэригэр аҕата Муойкачаан-Ньюкулай, билинги солдатскай синиэл таҕаһын курдук дүүһүннээх суппунунан пароходства дьонун үтүктэн, бэйэтэ бортунуойдаан кэлиппиз (галифе) тиктибитэ. Ол кыраһынынан уолугар ийэтэ Дьэбдье үөрэх суумкатын тигэн биэрбитэ.

Ити суумкатын кэтэн Куонаан, туох да кыһалбата суох, хас да сүл үөрөкөтө тэлэкэччийэ сырыттабына, эмискэ оройуонтан тахсыбыт хороох бэргэһитигэр кыһыл таҕас сулустаах «купуугу» (ОГПУ дьонун олохтоохтор итинник ааттыыллара — аныгынан милициялар) дэнэр киһи аҕатын тутан барбыта. Ону сир-буор аннынан истибиттэрэ Прокопьев Николай-Муойкачаан, урут 20-с сыллардаахха советтыы олордобуна, кулаактары кылаас быһыытынан куластарын быһыыга (күүс өртүнэн быраабын хааччатааһын) улахан баай Элигизт Сиидэрэп, сүөһүтүн-аһын колхозка холбообуттарыгар, ампаарын кэннигэр тахсан ыйанан өлбүтүгэр буруйданан туллубут, диэн буолта.

Сотору прокурор следователэ Федор Корякин тахсан, аҕаларын буруйугар Куонааннаах малларын, үптэрин уопустаан ылбыта. Ол ылыыга олорор дьиэлэрэ, табалар, сыарҕалар, илимнэр, тыылар, иистэнэр массыына, патефон, сынтараалка саа, онтон да атыттар түбэспиттэрэ. Арай уол өлүүтэ-эрээтэ диэн субуйаанкы саа, кэтэ сылдыар таҕастара, аҕыйах иһит-хомуос уонна ити суумка хаалларыллыбыта.

Куонааны кыра балтын, ыарыһах ийэтин кытта дьиэлэриттэн үүрэн таһаарбыттара.

Тулаайах, кус сыгыннаах кэриэтэ хаалбыт эрэйдээхтэри ыаллыы олорор уруккуттан табаарыстара Маачаан эмээхсин, бэйэлэрэ да кырабаастык олорор, самналлыбыт эргэ балаҕаннарыгар көһөрөн тахсыбыта. Онно этэ дии, Маачаантан аһаан-сиэн абыраммыттарын кэриэһигэр, уол оройуонга үөрэххэ киирэригэр бу суумканы кини ийэтэ, эмээхсингнэ бэлэх биэрбитэ. Сыллар, күннэр «кутуругар харалаах курупааскы курдук» түргэнник

элэҥнэһэн ааспыттара. Олох тосту көммүтүн, таҥас-сап дэлэйбитин үрдүнэн, ити сүүһүгэр чугаһаабыт эмээхсин ол суумканы бырахпакка сүүрбэттэн быдан тахса сыл устата туһана, уура сылдыбыта.

Били «кырдыаҕаһы хааһаха уга сылдьан сүбэлэт», дииллэринии, эмээхсин Куонаан кыра эрдэбинээҕи суппун суумкатын «хааһах» онгостон бырахпатаҕа, интэриэһинэй, сэдэх түбэлтэ.

Уол былургы үөрэҕин суумката дьексө да баарын көрөн дыктиргээбитэ үһүс сылыгар, 101 сааһыгар тийэн, Маачаан эмээхсин өлөөхтөөбүтэ. Ол эрэри, дьон кэпсээнинэн, эмээхсин ийһин «матаҕатын» аны кыһыгар Өкүүскэ — билигин бэйэтэ эмээхсин буолбукка, кэриэстээн хаалларбыта үһү, дэһэллэр.

Аны Прокопьев Конон бэйэтэ 60 сааһын туолан олорон: «Ол аата мин суумкам 50 сыл устата «тыыннаах» эбит быһыылаах. Өскө мин биллиилээх улуу киһи буола улааппытым буоллар, ити суппун суумка ирдэнэн, чэпчэки-тик булуллан музейга да ууруллуох эбит», — диин күлэ саныыр.

Оҕолоор! Эниги бу Маачаан кырдыаҕас курдук кичээни, дьонгут-аймаххыт, доботторгут кэриэһин, бэлэҕин, хаһан даҕаны буорга-сыыска ыспат буолун!

1989 сыл.

III. Ахтыылар

Магнайгы учууталларым

Урут «Абам арыта» диэн кэпсээммэр ахтыбыт «Үрүнгэй» күөлгэ олордохпутуна, биир сайын Индигиргэ «Уу хаата» тахсыбыт, диэн сурах иһиллибитэ.

— Иһит эрэ, добор! Ол тахсыбыт «борохуот» дьэ саҕачча үһү.

— Ээ һуох! Үс иккилии «миндиэмэннээх» ампаар саҕа дииллэр, — бу улахан дьон билии былдьаһан, мөккүһэр аңардаах кэпсэтиилэрэ.

Ити кинилэр Майыарга 1907 сыллаахха биир баай киһи Быгыйа Баанката (Иван Дьяконов) диэн ууска туттарбыт мэндизэмэннээх ампаарыгар холуйан этэллэрин хойут тийэн, ааныгар онго быһан маастар аата суруллубуттан билбитим. Тизэргэнэриттэн ыраах тэлэһийбэтэх дьон туох чугас баарыгар холоон этэллэрэ баа буолуо дуо?

Аны биллэххэ ол өрүскэ аан бастаан тахсыбыт «Симиит» диэн ааттанар пароход, хотугу полярник, ученай Отто Юльевич Шмидт аатынан эбит.

...Күһүн. Эһиил мин оскуолаба киирэрбинэн сибээстээн, XVII үйэбэ тутлубут таңара дьэ элээх «Майыар Кириэһигэр» табанан көһөн иһэн, эмиэ билбэт «аптамабыыл» диэннэ, өрүс үрдүгэр кэтиллэ түстүбүт. Борук-сорук кизһэбэ ол массыына харабын уотун сырдыгар көрдөххө күрдьэхтээх дьон хаары ыс да, ыс буола тураллар. Ити кинилэр сыарҕа суолугар баппакка, батыллан хаалан суол таһаарыналлар. Кинилэртэн табаларбыт үргэн, бэрт эрэйинэн ойбосторунан туораан айанныы турдубут.

Майыарга кэлэн абам табаарыстарыгар бииргэ олодор эдэр, сулумах учууталларга түстүбүт. Бу олохтоох ыччаттар-оччолорго начальнай эрэ үөрэхтээхтэр: Яков Викторович Стручков (кэлин Саха АССР утуөлээх учуутала, Тимофей Сметанинныын «Мэхээлэчээн булчуту» суруйсубут-киһи), иккиһэ Михаил Васильевич Полушкин (сэрии сылларыгар Усуйаанаба хаһыат эппизттиир секретарынан улэлии сылдыбыта) диэн этилэр.

Дьэ мин, кинилэргэ олонорон, бу диэки аан бастаан таарыйан ааспыт киһинэни түг-тан, соһуйа, өмүрү көрбүппүтүн, урут эмиэ ахтан турабын. Кулууп диэн мэлигир. Туох баар нэһилиэк мунһаба, испиэктээх (спектакль), концерт, бырааһынньык, былыргыта таңара дьэ этигэр — оскуолаба буолар. Онно билингги курдук оҕо-улахан диэн аахсыы суох, ким бағалаах сылдыара кенүл. Сцена үрдүнэн ачыкылаах саха портрета ыйанан турарын ыйа-ыйа дьон: «Ити Ойуунускай. Маннаабы пионерскай тэрилтэ кини аатынан. Яков Викторович уруһуйдаабыта», дэһэллэрэ.

Майыартан ити олохтоох учууталлар барбыттарын кэнниттэн, оскуола төһө даҕаны 4 эрэ кылаастаах («группа» дэнэрэ, биһиэхэ быһаччы «куруппанан» этиллэрэ) буоллар, «үрдүкү» кылаастары үөрэтэ Өлүөхүмэ Кыыл-

лаабын, татаар хааннаах уола Семен Павлович Нарахаев уонна ити оройуон I Нөөрүктээйин уола нууччалыы хааннаах Илья Алексеевич Будищев кэлбиттэрэ.

Семен Павлович эдэригэр күүстээх-уохтаах уол, бэйэтин тэҥнээхтэрин кытта үгүстүк хапсабайдаһарын, курдаһан тустарын, араас албастары көрдөртүүрүн өйбөр хатаан хаалбыппын. Биирдэ кини оннообор, оскуола аттыгар турар, «абааһылаах» диэн ким да чугаһаабат суон хатынгын: «Абааһы табыстабына охсуһарга бэлэммин», — диэн, илиитин ньыппарынан туран, кэрдэн киирэн барбытын ахталлара. Кини олохтоох кыһы кэргэн ылан, оҕолонон-урууланан, колхоз председателигэр тийэ үлэлээн үйэтин манна түмүктээбитэ.

Оттон Илья Алексеевич элбэхтик ханкылыырын, сүүрэрин көрөрүм. Соробор бэйэбин, аанга тахсан турдахпына араастаан дьээбэлээн, куттаан элээрдэн ааһарын өйдүүбүн. Бэргэхэтин сыҥаабын ыга бааммыт, намыһах уол, нууччатынгы тонсобор мунна билигин да бу баарды кестөн ааһар. Кини сотору дойдутун дизки төннөн «норуот өстөөхтөрүн» дыялаларыгар сөрөһөн суутгаммыт сураба иһиллибитэ.

Ол албын дыяала туһунан «Эдэр Коммунист» хаһыакка билигин ахтылынна, аата-суола дьэҥкэрдэ.

Майыарга бу иннинэ, урут учууталлаабыт Василий Терешкин диэн киһи, оскуолаттан чугас, үрүйэ биэрэгин талабын солоон, хайыһарынан, салаасканын түһэр сыыр онорбута, көлүөнэттэн-көлүөнэбэ «Тэриэскин сыыра» диэнинэн аатыран, нэһилиэк киинэ көһүөбэр дылы туһаныллыбыта.

Миигин I кылааска эмиэ начальнай эрэ үөрэхтээх, олохтоох учуутал Татьяна Дмитриевна Рязанская үөрэппитэ.

Кылаастар ааннара кестөр-кестүбэт таһара уруһуйдаахтарын киирэ-тахса харандааһынан туора-таары сотуталыыр үгэстээхпит. Уруок кэнниттэн оскуолабытыгар соботобун барбаппыт, наар урукку таһара дьизэтэ «абааһылаах» диэн айдааралларыттан сылтааммыт.

Сахалыы алфавит мин 2-кэ үөрэнэ сырыттаһына уларыйбыта.

Хас да оҕолор учаастактан сылдыар буолан уруокка хойутаахтыыллар. Оттон таба стадаларыттан (урут «суума таба» дэнэрэ) үөрэххэ бэрт күһэлтэнэн кэлбит 3-4 эбээн оҕолордоохпут. Кинилэртэн сахалыы да саһарарга үөрэммэтэхтэр бааллара. Нуучча тылын да, букватын да бары билбэппит. Ол да иһин буолуо, биирдэ Татьяна Дмитриевна эттэ:

— Оҕолоор, нууччалыы ырыаны үөрэтэн көрөбүт дуо?

Биһиги сонурбаан: «Үөрэтэн, үөрэтэн», — дэһэ түстүбүт.

— Чэ, оччоҕо сахалыы букванан нууччалыы суруйан көрүөбүт. — Кини күлэ-күлэ дуоскаба суруйан барда. Учууталбыт дуоскаба латынныы букваларынан хайдах суруйбутун, билигин инэн үтүгүннэрдэххэ маннык тахсыбыта: «Самаа саадьик ыйаа садыиила, Самаа бууду полибаат, Хомсомуолка быы пост-пиила, Даа уругайыт миньиз маат».

Итинник суруйан баран, хас биирдии строканы ааҕа-ааҕа, биһиэхэ үтүгүннэрэн, тута сахалыы тылбаастаан истэ.

Биһиги бу учууталбытын кини сымнаҕаһын иһин наһаа сөбүлүүрбүт. Ханнык да түгэннэргэ боппуруоһу кыһырбакка быһаарар учууталга өрүү оннук буолуохтаах. Оччоҕо оҕо өһөспөт, өрөлөспөт.

Иккис кылааска салгыы Протодьяконова Екатерина Егоровна үөрэтэн иһэн, учуутал тийбэтинэн 4-с кылааска бэррилэн хаалла.

Биһигини былырынҥы учууталбыт үөрэтэр буолбутуттан, дьөксө үөрүүбүт үрдээтэ. «Өлүү болдохтоох», дизбириккэ дылы, аны сыл (үөрэх дьыла) агарыттан сахалыы латынскэй алфавит, нуучча букватынан уларыан соһутта.

Дьэ, түн-тан суруйуу, ааҕыы элбээтэ эрээри, Татьяна Дмитриевна киһитэ кини буолан бэрээдэктээтэ. Наҕылычы быһааран, ыйан-кэрдэн сөптөөх сүрүҥгэ киллэрдэ.

Мин үөрэхпэр соччо бэрдэ суобум үрдүнэн аны истиэнэ хаһыатын редактора диэн сололоннум. Биллэн турар миигиннээбэр суруксут оҕолор бааллара ээ. Олортон 2 оҕо редколлегия чилиэттэрэ эрэ буоллулар. Аны санаатахха, мин кырабыттан мэниктээбэт уонна айылҕаттан уруһуйдьут идэлээх этим. Ол иһин: «Таарыйа уруһуйдуоҕа» диир санааттан итэбэйдэхтэрэ. Итинник «Ыһыылаах-хаһыылаах» дуоһунаска тиксиппит иһин «хаһыат» диэн тугун-ханныгын билбэт дьоммут. Дьэ итиннэхэ Татьяна Дмитриевна көмөлөһөн, мөхсөн, үксүн бэйэтэ онгортон биэрэрэ. Кини кыһамньыта итинэн да көстөр.

Биирдэ Корякин Пана диэн табаарыспыт, кылаас старостатын үлэтин умнубутун туһунан хаһыакка таһаараары гыммыппытыгар, учууталбыт манньык строкалары айа охсон биэрбитэ: «Күөрээкины Байбалы, көрүүн этэ сэгэри: Мантан ааспыт ол ыйга ыстаарыста буолбута. Ол эрээри, үлэтин умнубута түргэнин!»

Кини элбэҕи ааҕар, билиитин үрдэтинэр, сайаҕас буолан, оччотооҕу поэттар да хоһооннорун, тоҕоос тирээтэбинэ бэрт соһучу эитэлээн биэрэн соһутара даҕаны, күллэртиирэ даҕаны. Биирдэ эмиз кылааска кыргыттары сүгүн олордубакка дьээбэлиир Гоша уол хаһыаттанарын эпиппитигэр: «Кылааһыгар олорон, Кыра кыыска тойорбоон, Үөбүр-мөҥөр, ыскайдыр, Үрүт үөһэ талкайдыр», диэни булан биэрдэ. Оттон Ваня уол чанчарыктык туттарын, саас этэрбэһин чалбахха кэһэ-кэһэ соттубакка оскуолаҕа киирэрин хаарыйаахпытын баҕаран көмө көрдөөбүппүтүгэр: «Илбирийбит этэрбэс, Иннэ-манна дьэ бэллэс, Сытыйбыта сүр накаас, Сыыстаах-кирдээх уол атаас», — диэн кэбиспитэ.

Кини наада буоллабына көрүдүөстээх учуутал этэ. Ол да иһин, кэлин бу икки куплет Алексей Дэхсилээхэп «Мэник частушкалара» диэниттэн ылыллыбыттарын билбиппит.

Бу сыл улахаттар «быыбар» дии-дии кэпсэтэллэрин истэрбит. Сорох дьыэлэр экиннэригэр таба таҥастаах дьон уруһуйдарын үрдүнэн, сурукта-

ах лозуннар ыйаналлара. Улахан кылаас оҕолоро да, ликпунгга (үөрэбэ суох улахаттары түмэн үөрэтэр бөлөх) да үөрэнэр эдэр кыргыттар, оскуола сценатыттан «Кыраайбыт кырыыстаах батталы быыһаата» диэнинэн саҕаланар, «Барыбыт орпокко быыбардыы барыабын» диэн хоһоону ааҕаларын истэн аһарарбыт.

Маныха сыһыаран эттэххэ, кыра сылдьан тугу эмэ дыктиргии эбэтэр сонургуу көрбүт сорох түбэлтэлэрин, билигин субу баардыы өйгөр көтөн түһэллэр. Ол, ити иккискэ үөрэнэ сырыттаһытына биридэ, быһаччы «Үөрэх салаата» кэлбит үһү диэн сурах, оскуолаҕа иһилиннэ. Учууталбыт эмиэ биһиэхэ: «Үөрэх салаата — Суосун биһигини көрүөбэ. Онон кинигэлэргитин, тэтэрээттэргитин тугу эмэ булан тастанын, ыраастык тагна-тутта сааан, айдаарыман», — диэн сэрэттэ.

Арай дыибээр тийбитим, ыраас хара көстүүмнээх, хаалтыстаах, тор курдук үөһээ уоһугар синньигэс бытыктаах, саҕа киһи биһиэхэ кэлэн олоppop. Аҕам Николай Прокопьевич оччолорго «аагын» (агент) диэн билингигэ дыктитик иһиллэр дуоһунастаах, нэһилиэккэ атыыны-эргиэни тэрийээчи этэ. Ол иһин, миигин оҕолор наар «аагын уола» диэн ааттыыллар. Аҕам оройуонга элбэхтик сылдьара, онон даҕаны дьону-киһини элбэхтик билсэр быһыылааҕа. Маны мин урут даҕаны, хойут даҕаны (кини хаайыыга барыабар диэри) биһиэхэ билбэт дьонум түһэллэриттэн сылтаан этэбин. Маныха эбии, кини бастаан, нэһилиэктэр араарыллан тэриллэ иликтэринэ, 3 тоҕойу хабар сельсовет председателэ эбит. Онон даҕаны, элбэх муньахтарга ыңырыллан, салайааччылардыын чугастан билсистэбэ. Аҕам эттэ:

— Дьэ, Куоста, бу Өлөксөй Ылдьыыс, эһиги үөрэх дьоно син «аҕабыт» буолар. Онон хайдах үөрэнэргитин көрүөбэ. Кэл, чугаһаа, дорооболос эгин, — диэн.

Чэйдэнэ олорон, кыбыстан төбөбүн аллараа тутта-тутта кистиин-саба саҕа киһи түөһүгэр баар, саалаах киһилээх значокка ымсыыран кыҥастаһабын. Ону билэн хоһоһом:

— Бу, доҕор, «Ворошиловской стрелок» диэн значок. Ол аата «ытааччы» диэн, — быһааран биэрдэ уонна устан ылан туттаран көрдөрдө.

Мин элбэх орденнардаах Ворошилов диэн киһини уруккуттан хаартыскатын, уруһуйдаан эгин билэн, «сэриит» киһинэн өйдөөммүн: «Бу Өлөксөй дьээдэ «ытааччыбын» дэннэ, онон «сэриит киһитэ» эбит ээ», — дии санаан аһардым.

Кырдык, ол мин оҕо сылдьан оннук санаабыппар дылы, Сосин Алексей Ильич, хоту бастаан Усуйаанаҕа онтон Абыйга үөрэх салаатын сэбиэдиссэйинэн Аҕа дойдуну сэриитин иннинэ өр үлэлээн баран, сэриигэ ыңырыллан, артиллерияҕа сулууспалаабыта. Ол сылдьан, хоту үлэлээбит оройуонун, коллективын, үөрэнээччилэрин умнубат эбит этэ. Ол туоһутунан Харьков куорат аттыттан суруйбут суруктара, абыйах хоһоонноро кэлитэлиирин, орто оскуолаҕа оҕолор иннилэригэр учууталлар ааҕан биэрэллэрин илэ

кулгаахпын истэрим. Дьөксө хас да хоһоон «Кыымга» бэчээттэммит этэ.

Алексей Ильич Сахатын сиригэр этэнгэ эргиллэн кэлэн өр олорбута. Көлүөнэни көлүөнэ солбуйар, салгыыр. Билигин кини Усуйаанаҕа төрөөбүт уола Анатолий Алексеевич — СГУ ученайа. Оттон эдэр сааһыгар үлэлээн ааспыт сирин аатынан, кыһын «Абыйка» диэн ааттаабыта. Ити кыыс билигин бэйэтэ кырдыаҕас учуутал дэһэллэр (Уус Алданга).

Үөһэ ахтыбыт биһиги маннайгы учууталбыт Татьяна Дмитриевна кэлин Райсовет исполкомун секретарыгар тийэй, депутат быһыытынан үлэлээн ааспыта.

Билигин кини кыһын, анал үөрэхтээх, сройуон книготорун директора Антонина Прокопьевнаны көрүстөрбин эрэ, кини ийэтэ хаһан эрэ биһиэхэ аан бастаан, «А» букваттан саҕалаан, билии-көрүү кымын сахпытын өйдүү түһэбин.

Үөрэх салаатын
сэбиэдиссэйэ, кэлин сэрии
кыттылааҕа, артиллерист
А.И.Сосин.
1936 с. түһэри

Үһүс кылааска саҕа учуутал, Мэнэ Хангалас Хаптаҕайын киһитэ, Василий Афанасьевич Борисов, кэргэннээх, биһиги саастыыта Аркадий диэн уоллаах, үөрэтэ кэллэ. Бу киһи атыттартан сонурҕапыта диэн, олус уруһуйдьут, маһынан үчүгэйдик арааһы мындырдаан онгорор. Онон үөрэх таһынан ордук Филя диэн миигиттэн аҕа саастаах эмиэ уруһуйдьут уоллун, учууталбытыгар тиэстэ турабыт. Дьингэр ити кини бэйэтэ угуйан сырытыннарар. Василий Афанасьевич табаар суута халыҥ борон кумаабылары мунһар. Үһүн сэрии биризмэтэ буолан, ханнык да кырааска суоһунан, кини тугунан эрэ онгорбут хара кырааскатынан фашистар каррикатуралара хаһыакка, сурунаалга тахсан, хам-тум кэллэхтэринэ, олору килиэккэлээн, улаатыннан онгоробут. Манна биһиги бу саҕа биллибит килиэккэлээн уруһуйдааһыны уонна нууччалыы «тушевкалааһын» диэн учууталбыт уруһуй күлүк өттүн сыһыа харангардыны ааттырын. Ол курдук элбэх хартыналары онгорон оскуолабыт көлүдүөрүгэр сыһыартырбыт.

Учууталбыт олорор дьиэтин истиэнэтэ бэйэтэ уруһуйдаабыт хайаларын быһыгар фотокарточкаларынан кизгэтиллибит буолааччы. Ол эрэри, кини фотографиянан дьарыктаммата.

Итини таһынан, ручной пулеметтары, винтовкалары, гранаталары, пистолеттары онортуура, биһиэхэ да үтүгүннэттэрэрэ. Бэргэһэбит куондарыгар уонна коммут саҕатыгар кыһыл сулус онгорон иилинэрбит. Төһө кыахпытын кур, портуя (саалы кэтэр кур туттарыта) булунарбыт. Ити ба-

рыта билингги «Хаардаах десант» курдук ойуурга сэриилэһэ оонньуурга туттуллара.

Учууталбыт биһигини отделение, взвод командирдара гынан ол формабытыгар эбии «пистолет» бизэрэн киһиргэтэрэ. «Сэриигэ» ким сулуһун, петлицатын туура тартарбыт, «өлбүтүнэн» аабыллара.

Василий Афанасьевич ити сыл төрөөбүт кыыстарын, эмиэ А.И.Сосин курдук, үлэли кэлбит сири аатынан, «Абыйка» диэн ааттаабыттара, сотору өлөн хаалаахтаабыта. Ону сорох таңараһыт эмээхситтэр: «Ити дьон оҕо төрүөн инниттэн, киниэхэ «улаатарыгар кытта» дэһэ-дэһэлэр, эрдэттэн араас таңас тигэн бэлэмнээбиттэрин айыытыгар өллө», диэн саарбахтык тойоннообуттары истибиппит. Ол эрэри, киһи дьылбата итинтэн тутулууга суоҕа биллэр.

...Биирдэ, бу 3-с кылааска эмиэ, икки бэлиэ түгэн буолбутун умнубаппын. Онтон маңнайгыта: уроок сағаламмытын кэннэ кылааспытыгар ачыкылаах, төбүрүк маңан сирэйдээх, кыра собус «лэс» курдук суон, эдэр киһи киирэн кэллэ. Учууталбыт эрдэ сэрэппэтэбиттэн соһуйдубут. Киирбит киһи биһигини кэриччи көрө-көрө, хааман кэлэн, мин ойбоһоспор олорунан кэбистэ. Таңаһа маанытыттан, бэйэм киэммэр ханыылаан буолуо, кыбыстан өлө сыстым. Билингги курдук оскуолаҕа туспа таңаспыт суоҕа. Дьоммут тугу булан таңыннараллара да уустук буолааччы — барыта абырах эгин.

Учууталбыт тугу эрэ кэпси туран, урут истибэтэх «Фонтан» диэн тылбытын кыбытта. Онуоха били аттыбар олорор киһи, аргый аҕай кулбаахпар, быһаччы:

— Фонтан диэн тугун билэбин дуо? — диэт, блокнотун таһаарда.

— Һуох... билбэппин, — диэн, киһибин утары да көрбөккө, умса туттан олорон, кырдыгын хоту хоруйдаатым.

— Мэ, мань көр. — Киһим блокнотугар чааскы курдугу төгүрүтэн баран, ортотугар хотуурдары уктарынан сиргэ тобулууга аспыт курдуктары он ортоото. — Дьэ бу фонтан, собуруу курортарга баар. Манна толору уу. Оттон бу синньигэс көндөй тимир турбалар. Олортон бу уу өрө тыган ыһылла турар. Ити аата, олус итии күннэргэ, салгын сөрүүкээтин, быыл да аһара көппөтүн диэн. Мань тула ыскамайакалар... Онно олорон сынньанабын, сөрүүкүүгүн. Кинигэ да аабыахын сөп.

Мин, син сатаан ейдөөбөккө, мунубун мускунабын.

Хойут билбитим, ити Георгий Митрофанович Васильев диэн биһиги оройуонуга кэлиэбэр диэри, саха тылын научнай үлэһитэ, фольклорһа, тылбаасчыт үһү. Кини урут тылбаастаабыт кинигэтин, «Бырааттыы Гримнэр остуоруйаларын», хайы үйэбэ ааҕан, истэн, сорох геройдарын үтүктэн «артыстаабыта» буолар кэммит эбит. Хантан билиэхпитий, ким да «оннук киһи Абыйга учууталлыы кэлбит» диэн кэпсээбэт. Улахаттартан да кини кимин билэр киһи аҕыйаҕа.

Бу сырытыгар кини биһиги нэһилиэкпит кырдыабаастарыттан үһүйээннэри суруйбутун, мин 50-ча сыл буолан бараммын, ученай Василий Василь-

евич Илларионовка бэйэм хомуйбут матырыяалларбын туттара сылдыам-мын, көрөн, билигин суох өрдөөбү кырдыаҕастарым ааттарын тутта билэн, кинилэри санаан, сүргэм көтөбүллүбүтэ.

Георгий Митрофанович кэлин наука кандидата буолбута, элбэх ыстатыйалары, тылбаастары онгорбута биллэр. Оттон хаһан эрэ сэрии кэмигэр, ыраах хоту үрдүкү кылаастарга үөрэппит оҕолоруттан Никодим Николаевич Ефимов наука доктора, Василий Николаевич Дохунаев уонна Николай Данилович Черемкин наука кандидаттара буола үүммүттэрэ.

Иккис түгэнтэн: учууталбыт Василий Афанасьевич ырыаҕа дьобура суоҕа бэл биһиэхэ кытта биллэрэ. Ол иһин сорох оҕолор «муннунан ыллыыр» диэн күлэллэрэ, суоҕар үтүктэллэрэ даҕаны, кистэл буолбатаҕа.

...Биир күн учууталбыт ырыа урооҕар, кубаҕай сирэйдээх, сытыы сэргэх чабылыйбыт харахтаах, эдэр киһини батыһыннаран киллэрдэ.

— Бүгүн бу Прокопий Андреевич ырыа туһунан, эһиэхэ үчүгэйдик кэпсэбэ. Бэйэтэ ырыаһыт киһи, — диэн Василий Афанасьевич билсиһиннэрэн баран, бэйэтэ кытта кинини, өрө мынгаан олорунан кэбистэ. Киирбит киһи арааһы кэпсээтэ. Бэл ыллыырга хайдах тыынары, айаҕы олус улахан-нык атар сатамматын, мэнээк часкыйар, хаһытыыр көңүллэммэтин, музыкалаах ыллаатахха хайдах батыһаргын. Син өйдүүр киһи, ылынар гына билсиһиннэрдэ.

Онтон ырыанньыгы ылан сорох ырыалары быһа тардан толорон иһитиннэрдэ. Уруккубут курдук буолуо дуо, бу сырыыга сэргэхсийдибит. Учууталбыт даҕаны астыммыт көрүнгнээх, бэл хара-кыаһаан сирэйэ сырдаабыкка дылы.

Онно Прокопий Андреевич ыллаабыт ырыаларыттан, билингээнгэ диэри өйдөөн хаалбытым «Эдэр саас ырыата» диэн тылбаас дуу, сахабыт киэнэ дуу. Кини бу ырыаны ордук сөбүлээн, урут да ыллыыр үгэстээх быһыылааҕа. Ол курдук хаста да хатылаабыта. Итинтэн биир куплет бу бар «Киэн парка киртийбэт хонуутугар, Сирэм күөх, сир изнин чэлгитэр. Ученый эдэркээн санаатыгар, Пионердыын лапталыан көбүйэр».

Манна соруйаммын «ученай» диэн тыллаах быһа тардыыны эрэ ыллым. Ол барыта, мин өйдөөһүммэр, хойут кэлэн сылтахтаах, төрүөттээх курдук буолан тахсыбыта олоххо баар.

Ол сылларга П.А.Петров фельдшер идэтин ылан, аан бастаан үлэтин саҕалаабыт сирэ Абый оройуона буолар. Манна сылдьан бурятка Тамара Мальшева фельдшеры кэргэннэммитэ. Хас да нэһилиэктэргэ үлэлээбитэ. Ити биһиэхэ быстах кэлэ сылдьан таарыйбыта үһү.

Кини кэнники сылларга медицинскэй наука кандидатыгар, республика доруобуйа харыстабылын Министригэр, СГУ преподавателигэр тийэ үүнэн, үһүнүк үлэлээн улахан авторитеттаах үлэһит буолбута. Элбэх научнай үлэни суруйан хаалларбыта.

Ити курдук, оччолорго боростуой фельдшер, хаһан эрэ дьөксө үөрэнэн, сайдан ученай буолуохтааҕын таайбыт, биттэммит курдук «ученай» диэн

кыбытылаах ырыаны сөбүлээбитэ эбитэ буолуо диэн, оонньуу, кырдьык ыккардынан бөлөһүөхтүү саныбын.

Оттон мин аҕам 1942 сыллаах сайын хаайыыга барбытын кэннэ учууталым Василий Афанасьевич, уола Аркадийдыын тэһэбэс ынах этэрбэстээх сааскы, күһүнгү тымныу ууну ортотунан оймоон үгүстүк куобахха, куска батыһарбытын саныбын. Баҕар ол харса суох сырыылар аас-туор сылларга эбиилэһэн, кыра оҕолорго содуллара таайан, охсон табаарыһым, саастыылаабым Аркадий кэлин 5-с кылааска сылдьан, балтын курдук күн сириттэн сүппүтэ буолуо. Бэйэм эмиэ кини өлөрүн саҕана, өр турбакка ыалдьан, ааһан биэрбэт сүһүөх ыарыһах буолбутум. Оттон «хаайыылаах оҕотун» — миигин батыһыннара сылдьан быстах да буоллар иитиспит-аһатыспыт, аһыныгас санаалаах учууталым, табаарыспыт В.А.Борисов бэйэтин кэнники дьылбатын, эмиэ таайбыт курдуга, Дьон-киһи кинини: «Бэйэтэ сотору хаайыыланыах буолан, тулаайабы аһынар эбит быһыылааба», — дэһэллэрин истэн аһарарым.

Билигин үлэтигэр харчынан игэбэстэммит киһи, иэс ылбытын курдук, туох да айдаана суох, төлөөн кэбиһэр. Бэрдэ буоллар, үлэтиттэн эрэ көһөрүллэр. Сокуон оннук!

Оттон аҕам дойдутуттан 3 мөһөөккө 3 сылга, В.А.Борисов Аллайыахаттан 4 мөһөөккө, 4 сылга көмүс, чох хостооһунугар сылдьан, ачык буору хаһан өлбөккө эрэ, эдэр саастара оҕонньорсуйан нэһиилэ эргиллибиттэрэ. Кинилэр олохторо, оччотооһу «хара мэнгэ» да майгыннаатар, эмиэ уопсай олох остуоруйатын кэрчигэ, ону умнан ахтыбакка сабан кэбиһэр сатамат.

4-с кылааска үөрэтэ Чурапчы педучилищетын саҕа бүтэрбит, олус оҕо эдэр, Мэнгэ Хангалас уола Степан Дмитриевич Лыткин кэллэ. Бу биһиги нэһилиэккэ анал үөрэхтээх маннайгы учуутал. Кинини биһиги олорор балаҕаммыт аҕарыгар олохтоотулар.

Оскуолабыт сэбиэдиссэйэ В.А.Борисов кинини арыаллаан киирэн, саҕа киһиэхэ: «Дьэ бу дьукаак уолгун тут, көр, киһи оҕор. Мантын художник, редактор», — диэн мин туспунаан тоҕо чорботон эппитин билбэппин эрэри, кытаанахтык өйдөөн хаалбыппын.

Ити курдук, биир дьыбэ булкуһан-бодоруһан олорон иһэн, кини хос үлэбэ интернат сэбиэдиссэйинэн ананан, оттон миигин аҕам «барбытынан», ийэм ыарыһабынан, үөрэммэт да кыахха киирэн истэхпинэ, интернакка олохтоон, иккиэн онно көстүбүт. Оччолорго ити Борисовтаах Лыткин тыл-өс буоланнар, үөрэхчин салгыыр кыахтаммыт буолуохтаахпын. Онто суох ким да буол, «хаайыылаах аймабар» болҕомто ууруллубат этэ. Ону мин ийэлээх, биэстээх балтым эрэйдэммиттэринэн бэркэ билбитим.

Степан Дмитриевич эмиэ урут биһиги билбэт, сонун идэлээбэ хара маннайгыттан оҕолору үөрдүбүтэ. Анабыл ырыа учуутала буолбатах эрэри, мандолина диэнгэ ырыалары, үгкүүлэри дэгиттэр оонньуура. Арай

биһиги пароходства нууччаларыгар бала-
лайка, кыра баян диэннэри көрөн аһарар-
быт.

Бу санга учууталбыт кылааһыттан туту-
луга суох, ким баҕалаабы куруһуок курдук
тэрийэн, уруок таһынал ол мандалинаты-
гар уонна пааранан (бальнай) үгкүүлэри
толорорго үөрэтэр. Ити иннинэ эмиэ убай
нууччаларбытын үтүктэн «подгорнайы»
(пляска) эрэ сорохпут сатыыр буолан эрэ-
рэ. Степан Дмитриевич бэрт дьүккүөрдэ-
эхтик үөрэтиитин түмүгэр хас да бальнай
үгкүүнү билэн, бэл бырааһынныктарга
сценаҕа кытта толорор буолбуппут эрэ-
ри, мандалинаҕа биир да оҕо кыайан
үөрэммэтэҕэ. Ол баҕар ити инструмент
соботоһо эрэ учууталбытыгар баарыттан
буолуон сөп. Атыннык эттэххэ дьиэбитигэр эрчиллибэппит «сии» сытара
өтө көстөрө. Суоһу кыайан суоруллубат!

Учуутал С.Д.Лыткин

Итини таһынан кини араас өгүнэн, эриэһиннээх буквалары сатаан су-
руйарыттан, сырыы ахсын хаһыалпыт аатын суруйтарар буолбуппут. Ону
сүрдээҕин кичэйэн кыгыы-кыгыы суруйарын өйдүүбүн.

Учууталбыт олус эдэр да, кыра да унуохтаах буолан сороһор бэйэбитин
-- төрдүстэри кытта лапталаан, футболлаан, мохсуолаан, кумалаһан,
сүүрэн-көтөн тахсарын наһаа сөбүлүүрбүт. Ити ахсын кини саһыгыраччы
күлэ-күлэ, биһигини тэнгнээхтэрин курдук тэптэрэн биэрэн, олус саатата-
ра.

Сэрии сыллара буолан, сокуон да олус кытааппыта. Урут букатын билли-
бэт, истибэт «түрмэ», «хаайы», «суут» диэн тыллары истэр буолбуппут.
Бастаан сулустаах хороһор бэргэһэлээх, өттүктэригэр наганнаах улахаттар
этэллэринэн «куппуугулар» (ОГПУ үлэһиттэрэ), онтон «ыҥкыбыдылар»
(НКВД — милициялар) хам-түм көстүтэлээн ааһар буолбуттара. Биирдэ
итинник дьоннортон, биир киһи учууталбытын С.Д.Лыткины кыс-кыһын ор-
тото, санга дьыл концерын бэлэмнии, биһигини эрчийэ сырыттаһына, тутан
(арестуйдаан) оройуонга илдэ барда.

Биһиги эрэйдээхтэр тугу билиэхпитий, сири-буору эрэ көрөн хааллы-
быт. Кылаастар да кыарабаастар, учуутал да тийбэт кыһалҕата буолла.

Ол эрэри тохтооботубут, үөрэммиппит курдук 3-с кылааска бииргэ си-
миллэн киирэн, Василий Афанасьевичка үөрэнэн бардыбыт. Ол биһиэхэ
төттөрүтүн элбээбиппитигэр көрүдүөс курдук көһүннэ. Оҕо диэн оннук
эбээт, ытыы да туран ыллаан барыаҕа. Хата үөрэтээччигэ кытаанар соһус
буолуохтаах, ону биһиги оройдуур диэн мэлигир дьонобут.

Учуутал К.В.Ефимов

Нөнгүө сылыгар оройуонга 5-скэ киирэн, Степан Дмитриевич тыаттан балыһаҕа мас кэрдэн атынан тартара сылдыарын көрөммүн, сүрдээбин аһыммытым, хараастыбытым. Ити кини силиэстийэбэ баппыскалаах (ыраах барба эбэһээтелистибэ) сылдьан, килиэп иһин үлэлиирэ. Сыйыа кини албын доуоска (хобулааһынга) эриллбитэ тохтотуллан, идэтинэн Ураһалаах нэһилиэгэр учууталлабыта. Кэлин Булгунньахтаахтан (Орджоникидзе оройуона) пенсияҕа тахсыбыта.

Кини кэнниттэн биһиэхэ 2 ыйынан, 7-с кылааһы бүтэрэн баран, тыаҕа экспедицияҕа коллектордыы (хайа минералларын муньан, испииһэктээн наардаан иһээччи)

сылдыар хап-хара, уһун даллабар кулгаахтаах, эргэ тайах тыһа этэрбэстээх, Ураһалаах уола Константин Васильевич Ефимов диэн, тутуллубут учууталбыт оннугар, ананан кэллэ.

Урукку учууталларбытыттан атына диэн, бу киһибит, олус түргэн сурук сут. Кини итинник суруйарыттан эбитэ дуу, бөрүөтүттэн эбитэ дуу, кумааһыга элбэх бөлөх-бөлөх чэрэниилэ бээтинэтин түһэрэр уонна илиитэ өрүү марайданар. Таҥаһа-саба да сэнэх — тыаттан субу саас, саҥардыы киирбит үлэһит диэх курдук. Көстүүмэ суох, наар эргэ хара боростуой толстовканан, оннук ыстаанынан сылдыар, ирэн эрэр чигдигэ тыс этэрбэһинэн саппарайдыыр. Ити кини соруйан кэбилэммитин, суох күһэйэн таҥнарын оҕолор да билэр, өйдүүр этибит.

Санаан көрүн! Элбэх оҕо эрдэ аҕата, ийэтэ суох хааланнар, урууларыгар итиллэн баран, үөрэнэн иһэн онно-манна ыһыллыбыт тобохторо, ити санга «оробуочайдаан» иһэн, ким эрэ таба өйдөөн биһигини үөрэтэргэ итэбэйбитэ баһыыба. Константин Васильевич аҕата — Чуукча, кини кыра эрдэбинэ былаас иһин охсуһуу саҕана «бардамсыйыы содулугар» диэн, 10 сылга буруйданан Беломорканалга үлэбэ үрүллүбүтэ эрэ баар, ол айыыта онон...

Кини кэллэ-кэлээт сценаттан араас сахалыы ырыалары толортоон, дьону улаханник биһирэппитэ. Мин билигин даҕаны кини «Байкал күөл кэтэбэр» диэн таптыыр ырыатын сыйыа тардан ыллыы турарын көрө олорор курдукпун.

Хомойуох иһин, кини өр үйэлэммитэбэ. Сотору үп техникумугар үөрэнэ сылдьан, сэллик ыарыыттан өлбүтэ.

Биһиги ити начальной оскуолаба үөрэнэр сылларбытыгар ангардас үөһээ ахтыллыбыт учууталларбыт уроук таһынан сэхэргээһиннэригэр олобуран, радио эгин суох эрдэбинэ, оччотообу оҕолор бука барыбыт улахан дьоннуу дьоһумсуйан, оттомсуйан, ол сылларга буолуталаабыт сонуннарынан өрө күүрэн ололорбут. Олортон сүрүннээн ыллахха, Советтар 1-гы быыбардара, хлопок хомууругар Ленин орденнаах пионерка Мамлакат Нахангова, стахановецтар, челюскинецтар, папанинецтар, пограничник Никита Карацупа, Хасан, Халкин-Гол күөлэттэргэ событиялар, чкаловецтар, полярнай летчиктар, тihэбэр Германияны кытта сэрии уо.д.а ордук болжомтобутун тардара диэн, билигин кэлэн эбиитэ-көбүрэтиитэ суох, туох баар кырдыгынан билинэбин.

Оттон ити сылларга репрессиялар (дьону олоҕо суох буруйдааһын) тустарынан учууталларбыт биридэ да кэпсээбэт этилэр. Бэйэм чааһым, П.А.Ойуунускай уонна В.К.Блюхер өстөөхтөр дэммиттэрин истибитим. Ол баҕар ити дьону элбэхтэ истэ үөрэмиппинэн, өйбөр хатанан хаалбыт буолуон сөп. В.Блюхер биһиэхэ — оҕолорго быһаччы сахалыы Дальнай Восток «харабылын начальнига» диэнинэн иһиллэрэ. Оттон П.Ойуунускайы билбитим төрдө манныктан: мин аҕам оройуонга курска сылдьан ити киһи «Былааһы Советка», «Өрүөл кэриэһэ» ырыаларын үөрэтэн кэлэн, сөп буола-буола олору дьиэтигэр ыллаан тахсара. Бэл «өстөөх» дэммитин кэннэ ыллаан, ийэбиттэн мөбүллэрэ даҕаны. Кэлин аҕам сууттанарыгар ити ыллыыра хобуланан, эбиискэ буолбут уһу дииллэрэ. Эмиэ дьэ, бэрт дьикти киһи эбит диэтэбин!

Омос көрдөххө бу бэлиэтээһиннэри, баҕар мэээнэ тугунан да уһулуччу биллиитэ суох боростуой киһи эридиэстээһинин курдук көстүөхтэрэ эрээри, киһи-киһи өйөбүлэ, санаата тус-туспа буолара, олоххо баар суол. Онон санга көлүөнэ оҕолор үйэ аңарын анараа өртүнээҕи оскуоланы, учууталлары, үөрэнээччилэри билингги кэмгэ тэнгии тутан көрөн, төһө даҕаны дьону маассабайдык буруйдааһыннар буолуталаабыттарын иһин, Советскай олох ити кэрдиис кэмгэ хайдах туруктаабын, инники сайдан испитин, бу кыра кэрчигин өйдүүллэригэр баҕалаах кэпсээтим.

1989 с.

Бэчээккэ, хаһыакка сыстаммыт...

Мин, Никулин Константин Николаевич, 1929 с. Абый оройуонугар, Майыар нэһилиэгэр, Сыангааннаах учаастагар, Сис Күөлэ диэн сиргэ төрөөбүтүм. Аҕам Николай Прокопьевич оройуон маңнай тэриллэитигэр Сельсовет председателинэн Уолбуту уонна Майыары холбуу, кэлин «Интеграл Союз» факториятыгар сэбиэдиссэйинэн, агенынан үлэлээбит. Таарыччы эттэххэ, ити билинггитэ 2 нэһилиэк биир советка киирсэр үһүлэр. Киниэхэ секретардарынан, оччоттон суруксут дьон И.Шахурдин — айылҕаттан

үчүгэй художник уол, кэлин эдэр сааһыгар ууга өлүөбэр диэри, Индигир пароходствотын үлэһитэ уонна И.Корякин, кэлин балык инспектора, үп үлэһитэ, дьон үлэлээн ааспыттар. Ийэм Евдокия Гаврильевна Старостина эмиэ с/совет чилиэнэ эбит.

Мин анал финансовой үөрэхтээхпин, 1965 с-н ССКП чилиэнэбин. 2-с кылаастан оскуола хаһыатыгар редактор буолбутум. Ол бука эмиэ оччолорго уруһуйдуурбуттан талбыт буолуохтаахтар.

Уруккута Партия Обкомун инструктора, билигин «ХС» сурунаал редактора П.Никитин Абыйга бастаан кэлэ сылдьан эппитинэн, Абый туһунан «Кыымга» бастаан 1936 с-ха (түүлээх булдун туһунан) ыстатыйа тахсыбыт.

1942 с. оройуон киинигэр киирэммин, эмиэ кылааһым хаһыатыгар, художник быһыытынан сыстыбытым. Соробор Райсовет хаһыатын редактора И.Слепцов ыңгыран, хаһыатын ойуулатара. Сотору үөрэхтэн өрөөн, кинилэргэ көмө буоларым эмиэ баара. Биирдэ кини оннугар Я.Стручков — «Мэхээлэчээн булчут» кыттыгас автора, учуутал, редактор буолла. Онно биир Өктөөп бырааһынньыгынын №-гэр (1946 с.) «Октябрга эбэрдэ» диэн хоһоонум тахсан, ол хаһыат кулуупка ыйаммытыгар олус үөрдүм. Ити сылларга Я.В.Стручков кылгас заметкалара «Кыымга» тахсалларын хам-түм көрөрүм. Оттон кэлин колхознай оскуоланы бүтэрбит, Баронов аатынан колхоз бухгалтера Е.Слепцов заметкалары, Сыангааннаахтан Г.Новиков хоһооннорун «Кыымга» ытар этилэр. Ону үтүктэн, мин эмиэ 1949 с. ыталы сылдыбытым. Ол эрэри, аан бастаан 1950 с-ха «Эдэр Бассабыык» (билигин «ЭК») хаһыакка «Кыһамныылаах үлэһит» диэн почтальонка М.Х.Жиркова (билигин учуутал - Неустроевтар ийэлэрэ) туһунан ыстатыйа тахсыбыта.

Оччолорго биһиги почтабыт Аллайыахаба диэри, кыһын сыарба дьаамынан, 3 суукканан түүннэри айаннаан тизердиллэрэ. Оттон сайын хам-түм сылдыар речниктэр катөрдарынан наймылаһан, графига энинэ суох, дэңгэ эрэ ытыллара, аҕалыллара. Аллайыахаттан Дьокуускайга самолет көтөр эрэри, хаһан таһаҕас, пассажир толору эрэ буоллабына толорулар сураба иһиллэрэ. Ол дьыңгэр, экономиканы санаатахха, сөптөөх дьаһал эбит, дии саныбын аны кэлэн. Ол эрэри, итинтэн сылтаан ыстатыйа, сурук хойутаан, сонунун аһаран, суолтата сүтэрэ, архивтанара.

Майыар нэһилиэгин уола Н.Слепцов (оччолорго Кутгумахаан) 6-с кылаастан үөрэбин бырабан, колхозка күтүөтүн кытта түүлээххэ сылдыара. Онно биирдэ хайаттан суулан, төбөтүн дэңнээн сыппыта. Ол сытан турдар эрэ, хоһоон суруйан көрөр идэлээбэ. Оччолорго бастаан «Таалынньа» (үрэх аата), «Борохуот саһаанын кэрдиитигэр» диэннэри торумнаабытын эргэ кинигэ суругун быһыгар көрөрүм. Кини сотору-сотору сытан хаалара. Кэлин олох истибэт, аанньа көрбөт, турбат буолбута. Бэл атахтарын сүһүөбэ хатан хаалбытын, өрүү сылдыар буолан, көрөрүм. Өйдөннөр эрэ, хоһооннуурун бырахпат этэ.

Кини биирдэ, мин ыстатыйа таһаарта-
ран көбүлээн, элбэх хоһооннорун 1951 с-ха
«Эдэр Бассабыыкка» ыттарбытын,
Ст.Дьяконов диэн лит. үлэһит сирэн «быра-
актаабытын» туһунан сурук кэлбит. Ону ми-
эхэ аахтарбытын, көмүскэхэн редактор
Исай Никифоровка суруйбутум. Ити кэмгэ
НКВД иһинэн ЗАГС отделыгар үлэлиирим.
Ол иһин, дуоһунаспынан «чыыммын-хаам-
мын» ыйан туран, бу Коля уол ыар ба-
лаһыанньалаабын, кинитээбэр саарбах
хоһооннору бэчээттиллэрин аһынным. Та-
арыйа П.Тобуроков «Эриэн ытын оботун»
хаарыйдым. Итинтэн 4-5 ый буолан баран,
«Эдэри» көрбүппүт, биир №-игэр Н.Слеп-
цов били сириллиттэргэ киирсибит
«Бастын булчут Мэхээлэ» хоһооно бэчээт-
тэммит. Киһибит бэргээн, суругун да аабар
кыаба суох, тылбытын да истибэт буолбуту-
нан, ытыһыгар бэрт эрэйинэн буквалары
биирдии суруйан кэпсээтибит. Оо, онно үөрбүтүн!!! Ити курдук кини литера-
тураба бастаан быгытыгар көмөлөспүтэ буолан турабын.

Н.В. Слепцов (Абыйчанин)

Хойут элбэх сылынан туран, миэхэ анаан «Көччүтүүк Көстөкүүн» диэн
хоһоонун анаан, радионан аахтарбыта. Ол аата, өрүү ньээнкэлэһэрбин, ки-
ирэн сааратарбын, кэпсэтэрбин, санаа көтөбөрбүн аабыстаба... Уонна хой-
ут манныгы ахтара: «Бу офицер суруйааччы, редакторы дуоһунаһынан «кут-
таабыт» сүр киһи», — диэн, пародия курдук оонньоон миигин күлэрэ.

1953 с. ыам ыйын 5 күнүттэн эрэ оройуон хаһыата тахсар буолбута. Ки-
ниэхэ араас сылларга: А.Гоголев, И.Сивцев, М.Винокуров, И.Трофимов,
Д.Иванов, А.Устинов диэн редактордар үлэлээбиттэрэ. Билигин 20-тэн тах-
са сыл олохтоох киһи П.Рёбров үлэлии олорор. Хаһыат тахсытынан сабана
мин Полоуснай диэн геологтар бөһүөлэктэригэр, комсомол путевкатынан
үлэлиирим. Бу ким да куттанан барбат хаайыылаахтар мустубут лаабыр, би-
ир дивизия салдаат олохсуйбут сирэ этэ.

Н.Слепцов ити хаһыакка общ. корреспондент буолбута. Онтон ылата,
кини редактор А.Гоголев сүбэтинэн, прозанан дьарыктанар. Элбэх сыллар
аастылар. Н.В.Слепцов журналист буолла (радиотэрийэзэччи этэ), «Абый-
чанин» аатынан 5 кинигэ суруйда. Бу ыарыһах, кыра үөрэхтээх киһиэхэ су-
руйар, редактордыыр, рукопиһын бэрийэр дьон улахан өгөлөрө буолар.
Дьарыктанар киһи, өйөбүл эрэ баар буоллабына, ситэр-хотор.

Оройуон хаһыатыгар 1957 с-н суруйар буолбутум. Комсомол РК
тэрийиитинэн, 1964 с-тан «Эдэр Коммунист» юнкордарын, нөҥүө сылтан
оройуон хаһыатын комсомольскай отделын салайтарбыттара (ЫБС ЛКС РК

1 секр. И.Д.Черов этэ). Эмиэ кинилэр аҕыйах ыйынан Райкомол иһинэн лит. түмсүүнү тутгарбыттар. Хаһыаттарга миигиттэн ураты угуу-субуу Г.Новиков, П.Корякин, Н.Слепцов, Д.Слепцов, В.Исаев, В.Стручков, А.Корякин активнайдык суруйан барбыттар.

1958 с. Дьокуускайга буолуохтаах рабселькордар съезтэригэр делегатынан талыллан баран, ыалдьан барбакка хаалбытым. 1961 с. «Соц. Якутия» хаһыат иһинэн биир сыллаах рабселькордар оскуолаларыгар үөрэммитим. Онно дьексө Абытан М.В.Никулин, Муоматтан С.А.Черемкин (кэлин журналист, Главлит директора) бааллара.

Кэккэ сылларга «ЭК» хаһыакка хас даҕаны проблемнай, дискуSSIONнай ыстатыйалары ыччат олоҕор кетэхсүбүтүм, саҕаласпытым, билигин саһарбыт страницаларга сытар буолуохтаахтар. Ол курдук, «Сахалы ырыа бырааһынныгы тэрийии» (1959 с.), «Эдэр ыал олоҕо» (1960 с.) кэпсэтиилэри аһыспытым. «Эдэр специалистарга сыһыан» (Александровы утары) эмиэ санаа көтөхпүтүм. Ити хаһыат отделын сэбиэдиһсэйэ В.Сидоровы (быһаҕас атахтаах баттыгынан сылдыар) кытта куорат талаанныттарын туһунан сибидиэннэлэри элбэх сиртэн хомуйан, 1961 с. улахан ыстатыйа таһааран, сууту тэрийсибитим («Бириигэбэр тахсыан иннинэ» ыстатыйа).

Эдэрбэр үксүн «ЭК» суруйан, редактордары П.Сячиковы, И.Никифоровы, П.Егоровы, Д.Пуховы, И.Аргуновы, Ст.Охлопковы, А.Егоровы, С.Тарасовы үчүгэйдик билэрим.

Хаһыаттарга ыстатыйаларбынан сыстаммын, аны уус-уран суруйууга бүгүнгү күнгэ диэри хам-түм боруобаланар буолбутум (син атыттар курдук, онон кирилизэс охсуммута буолан).

Олор түмүктэринэн, республикаҕа бастаан 1967 с. балаҕан ыйыгар «ЭК» «Көрүү, көлүйэни» хоһоонум тахсыбыта, үөрүүм этэ. Онтон Абыга 10-ча, Муомаҕа 2, Баатаҕайга 2, Майаҕа 1, «Хотугу Сулуска» 3 хоһооннорум, 1 ахтыым (бу кинигэбэ кирибит Эллэй туһунан), «Бэлэм Буолга» 4-5 оҕолорго кэпсээннэрим бэчээттэммиттэрэ.

Дьокуускай радиотыгар хас да оҕолорго кэпсээн, кини «Бүргэһигэр» 2 хоһоон аабыллыбыттар. Ону таһынан, итиннэ радиоочерк, репортажтар, ыстатыйалар бэриллэллэрэ. 1972-1973 с.с. журналистар Союзтарыгар чилиэнинэн кириэргэ, «Кыымтан» характеристика, 2 журналистан рекомендация ылаттаан, ситэ докумуону онгосто иликпинэ, устаап уларыан (урут селькордары ылаллара), тохтотон кэбиспиттэрэ. Эрдэ турунуохпун, өр ыарытан онно-манна баран, сытан хойутаабытым. Атымнар да өрүү, кэлин диэн иһэрим, барыта охсуулаах буолан иһэр. Ол баҕар кэнэммиттэн буолуохтаах. 1966 с. оройуон хаһыатыгар лит. сотруднигынан ыңырбыттарын, тэрилтэм биэрбэтэҕэ, Райком да «бэйэбит билин» диэн кыһамматтаҕа. Экономист идэм оннооҕор солбуллара бэрт кытаанах этэ.

Ону таһынан, «Кыымтан» биир оройуонга собкорр. буола сыспытым эмиэ баара. (Л.Колесов, С.Томскай ону билэллэр).

Урут бары хаһыаттартан селькордар анал удостоверениелаах буоларбыт.

Пенсияҕа тахсан бараммын, норуот фольклорун, олохтоох түөлбэ тыллары хомуйан ТЛИИ филиалыгар, норуот айымньытын дьиэтигэр түһэртээбитим. Профессор Е.И.Коркина, ученай Б.В.Илларионов итилэргэ эбии сорудахтарын толортообутум. Ол курдук, Абый урукку олонхоһута Г.Ф.Никулин (Чаахча Хабыыттата), кэпсээнньитэ К.И.Чирков (Ойуун) биографияларын, хаартыскаларын бэлэмнээбитим. Хаһыаттартан хас да грамоталардаахпын, харчынан да премиялар бааллара. Үлэбэр медаллардаахпын, биридэ оройуон бочуотун Дуоскатыгар эдэрбэр тахсыбытым. Үс кэлин сылларга ветераннар Советтарын председателэ, аны солбуйааччыбын.

37 сыл устата селькордаабыт практикабын туһанан, кинигэ издательствотыгар оболорго кэпсээннэрбиттэн, эһиил 60 сааспын туоларбынан, 2 б/илиистээх кинигэбин таһаарга былаанга киллэрбиттэр.

Тустаах үлэм финансист ахтыта интэриэһи тардыбатынан, ону эридьиэстиир бу темаҕа табыһаа суох.

Олобум устата итилэри сэргэ союзнай суолталаах үлэ-хамнас, олох дьаһах боппуруостарыгар Москваҕа туһааннаах органнарга хаста да этиилэри оноро сылдыбытым. Олорго эппиэттэр бэйэбэр бааллар.

1988 с.

«Мэхээлэчээн булчут» сүрүн автора Я.В.Стручков кэлэр сыл төрөөбүтэ 75 сылын туолар

***Олохтоох архибка, музейга бэлэмнэммит матырыйаалтан.
Автор.***

1. Кини ханнык киһи этэй?

Абыытан бастагы литератор, автор, селькор, фольклорист Яков Викторович Стручков Абый Мунгурдааһар 1916 сыллаахха быстар дьаданы, соботоһо ийэттэн төрөөн, уруута киһизэхэ Константин Климовскайга (хос аата Дьураа) иитиллибит. Кини начальнай кылааска, оччоттон киэнник, республикаҕа да биллибит педагог Виктор Алехинга үөрэммит. Маннайгы билсиһиигэ учуутал оболор ааттарын суруйарыгар, бытырыыс таһаастаах, чоһулуччу көрбүт Дьаакып уол, аҕатын аатын билбэтэх. Ону учуутал: «Оччоҕо мин уолум буолабын», диэт «Викторович» диэн суруйан кэбиспит. Маны билигин киһи итэбэйиэ суобун курдук эрэри, олоххо араас түбэлтэ буолара ити.

Онтон ылата интернакка ылыллан, тоттук уолаттартан сороһор атабаһтаннар даһаны, инчэбэй тирбэбэ быстыбатынан, үөрэхтэнэн сирэлийэн тахсан испитин, сотору сыты-хотуу тыллааах, эмиэ да быстах учууталлаан ылбыт уолу таба көрөннөр «дойдуттан» кэлбит салайааччылар, ыччат

Я. В. Стручков

үлэһиттэрэ кинини Дьокуускайга пед. раб-факка үөрэххэ мэктиэлээбиттэрэ. Яков Стручков олохтон туораабыта 2 эрэ сүл буолбутунан даҕаны, аата-суола тута ум-нулла охсоро сатамат, норуотугар биир үтүө өгөлөөх киһинэн ааҕабыт. Абый бэйэтин ыччаттарыттан 30-с сылларга 3-4 эрэ киһи учууталлаабыт эбит буоллабынна, тигэһэр өр үлэли хаалбыттара кини эрэ этэ. Кини оройуонун 3 көлүөнэ ыччатын барытын хабан, уһундук үөрэппит, Саха АССР үтүөлээх учуутала. Бастаан идэтинэн саха тылын, литературатын үөрэтэ-үөрэтэ, соробор математик да, военрук да, чертёжник да буолуталыыра. Олобун тигэх сылларыгар эрэ, мындыр, уус идэтинэн үлэ уруогун ытара. Үөрэппит оҕолоруттан араас специалистар, ученайдар

даҕаны республика устун тарбанан үлэли сылдьаллар.

Кини 1942 сыллаахтан ССКП чилиэнэ, эдэриттэн талааннаах драм. артист, художник, мас, тимир уустара, тыл маастара этэ. Оттон «булт» диэн баран, көтөр кэлиитэ, бастыг ытааччы утуйар уугун умнара кэпсээнгэ сылдьара. Бастыг сааһыт, маннайгы хааһы ким-хайа иннинэ сууһарбыт сураҕа оройуону тилийэ көтөрүн, оччотооҕу оҕолор умнубаппыт. Кини Абыйтан сэрии 2-с сылыттан, кылгас информациялары «Кыымга» бэчээттэтэрин, бэл истиэнэ килиэйэ буолбут хаһыаттан түбэһэ ааҕарбыт.

Барыбыт учууталбыт итилэри таһынан, өр сүтэ-сүтэ суруйар идээнэ эмиз дьарыктаммыта. Ол курдук 1943 сыллаахха Тимофей Сметанинныын «Мэхээлчээн булчут кэпсээннэрэ» диэн, арааһа сахаҕа бастакы, оҕолорго булчут мүчүргээннээх «Мюнхаузенныы» сырыыларын тустарынан кэпсээннэри кинигэнэн таһаарбыта. Ол кинигэ хаста да хат-хат бэчээттэнэн, үгүс көлүөнэҕэ биһирэтэн уостан түспэт ахтыыга сылдьар. Бу кинигэ ис хоһоонуттан да сылыктаатахха, үксүгэр Яков Викторович бэйэтин «буочара» көстөн аһарга дылы. Бу мин Т.Сметанин өгөтүн сотон кэбиһээри сорумматарбын да, кэпсээннэр ис хоһооннорун кыбытан аһарабын. Ол туоһутунан кинигэҕэ 14 сиргэ Абый сирин-уотун ааттара кирибитэ буолар (Индигир, Уйаанныы, Тиингээнниир, Сыангааннаах уо.д.а.). Иккис автор Абыйга хаһан да сылдыбатаҕа. Ол эрэри, кинигэ тигэх 1986 с. тахсыытыгар сорох сирдэр тыллар урукку төрүт ааттарыттан албас бэриллибиттэрэ көстөр (Уйаанныы үрэх — урут Уйаанныы дэммитин, 37-с стр.; Мэнкэ — урут Мэнкэрэ дэммитин, 44-с стр.). Бу хотугу таба тириитэ суумка (матаҕа). Аны олох хотугу тыллар: туут хайыһар (24-с стр.), муоһун ыаһыыр (27-с стр.), үлүктэ (39-с стр.), саталанна (эмиз итиннэ), тонгук (51-с стр.,

«тонот» буолуохтаах). Суорук — хара ыт, хотугу аата уо.д.а. Итинник тылааба-өстөөбө да бастакы торуму хотугу автор онгорбута өтө көстөр.

Бу кэнниттэн кинилэр кинигэ 2-с чааһын салгыыр былааннаахтарын немец сэриитэ атахтаабыта. Т.Сметанин арбаа фронтта баран, онтон кэлэн эрдэ өлөн, оттон Я.Стручков илинги границаба тийиэн, харабынан сыйыллан баран, хоту дойдутугар учууталынан ананан кэлэн, туолбатах (хаһан, хайдах кэлбитин көрбүппүн аллараа этиэбим).

Букатын кэлин бу автордар көрсүбэтэхтэрин да иһин, Я.Стручков ол 2-с чааһын учууталлыы сылдьан суруйан, кинигэ издательствотыгар түһэрэ сылдыбытын, эргэ чиновниктар төттөрү бырахпыттарын ахтара.

Аны кини туһугар суостаах 1948 с. үүммүтэ. Ол кыһын ортото Дьокуускайтан этинг саалларыныы кэлэннэр, учууталбытын тутан илдэ барбыттара. «Политической дьыала үһү» дэһэллэрин эрэ истэн хаалбыппыт. Бу тутулан иһэрин уонна 7 сылынан босхолонон төннүбүтүн түбэхэ быстах көрө түспүттэрбин эмиэ аллараа этиэбим.

Онтон кэлин реабилитацияланан, барыта чөлүгэр түһэриллэн, үөрэ-көтө идэтинэн үлэлээбитэ эрэри, суруйара дьонго биллибэтэбэ.

Арай «миигинниин бизс хааһах» диэбиккэ дылы, мин 1985 с. уларыта тутуунан сибээстээн, боруобаба, издательствоба оболорго кэпсээннэри, бэрт ыксалынан онгоро түһээт, ыппытым, 1989 с. былаанга бигэргээбитигэр, соһуйан хаалбытым. Үөрүүбэр ол туһунан урукку учууталбар Я.Стручкова, нэһилиэккэ сурукпар: «Эн урут «Мэхээлэчээни» салбаан испиттээххин. Ону сөргүтэн эмиэ түһэрэн көр. Бэл аны мизини таһаарар буолтар», — диэн «чоппуускабыттан үөрэн» диэх курдук эппитим. Ону ылынан буолуо, өлүөн 2-3 сыл иннинэ «Мэхээлэчээн булчут туундараба» диэни онгорбутуттан быһа ҕардыылар оболор хаһыаттарыгар быгыалаан барбыттара. Онтон 1990 с. II-с кварталыгар кинигэ буолан Смоленскай типографиятыгар бэчээтэнэн, Дьокуускайга кэлбитин истэн, үөрүү бөбүтө буолан олоробут.

2. ...Кинини маннай көрүүм

Я.Стручков диэн учууталы аан бастаан 1936 с. Индигиргэ борохуоттар тахсыбыт сылларыгар көрбүтүм. Эһиил оскуолаба кириэхтээхпинэн, ол күһүн Майыар Сыангааннааба учаастактан, оскуолалаах Кириэс Майыар диэн иһилиэк киинигэр, табанан кэлэн, интернат балаһанын аҕарыгар олоорор, сулумах учууталларга Яков Стручкова уонна Михаил Полушкинга түстүбүт. Балтым Лиза биирдээх эрэ. Ол оҕо оонньууругар хара ыт оҕотун кытта суулаан кэллибит. Аҕалаах ийэбит бу дьоннообор 10-чалыы сылһыан аба эрээрилэр үчүгэйдик билсэр буолан, кинилэргэ тохтоотохтэро. Эбии тигэр ийэм бу дьоннуун биир нэһилиэктэн эбиттэр.

Онно олодохпугуна, биирдэ Яков, мин истэрбэр дыкти сонуннаах, ыксаан киирдэ.

— «Киилэ» кэлбит, «киилэ, киилэ», — дии-дии, сойбут ыстакааннаах чэйи ыймахтыы турда. Онуоха ийэм:

Автор ийэтэ Евдокия Гаврильевна
Никулина

Автор аҕата Николай Прокопьевич
Никулин

— Ээ, ол улахан «ыйааһыны» аҕалбыттар дуо? Ньюкулай тур, тур! «Ыйааһынгын» тут, — дьэн аҕам оронго тарайа сыттабына тардылаан уһугуннарбыта буолла.

— Суох, доҕор, атын. Кизһэ оскуолаҕа үрүҥ таҥаска дьон сүүрэ сылды-алларын көрдөрүөхтэрэ. «Киилэ» буолбатах, «киинэ» дьэн, — кэпсэтиигэ Мэхээлэ учуутал кыттар.

— Һы, хата бу Ньюкулайга, аагын (атыылааччы) киһиэхэ, элбэх киилэлэ-эх мэхэмээни (безмен) аҕалбыттарын этэллэр дии санаатым, — ийэм иһит сууна туран күлэн мүчүйэр. Ити аата аҕам, мин үөрэнэрбинэн, манна эргин аагынынан анаттаран кэлбит эбит.

Кизһэнэн муньах, испиэктээх буоллар эрэ, мин кытта саппай уопсан батыһан иһэбин. Бу 2 учуутал, аҕам биридэ «Кукаакы Кулубаҕа» оонньоо-буттарын өйдөөн хаалбыппын. Аҕам «Кукаакы» буолан, мас холбуканы осту-олга ууран олорон, мэтээлин иилинэн олорор эрээри, киэптээн: «Били мэтээлим ханнаны? — дии-дии, холбуканы түөрэ хаһара субу баар.

Биридэ оскуолаҕа тийибиппэр. Яков пионер хаалтыһын баанан туран, сценаттан тыл этэн чоргуйа турара. Сцена уҥа өттүгэр үрүҥ таҥаска, күөх кыраасканан уруһуйдаммыт ачыкылаах, баттабын кэлтэчи тарааммыт, илин тийһэ кестө мичээрдии олорор саха мэтириэтэ араамаҕа тириллэн турара. Ону ыйа-ыйа дьон: «Ити Ойуунускай. Дьаакып уруһуйа.», — дьэн сибигинэхэллэрин истибитим. Туох биэчэригэр сылдыбыппын умнубуп-пун. Ол эрээри, эһиилигэр оскуолаҕа киирэн баран, пионерскай тэрилтэ, Платон аатын сүгэрин билбитим.

Сотору ини учууталлар баран сангалар кэлбиттэрэ. Били Ойуунускай мэтириэтэ да «Тороскуус» диэн аатыран үһүллүбүтэ.

3. ...Киниэхэ үөрэммит сылларбыттан...

1942 с. сайына Индигир үөһэ өттүттэн биир тыылаах киһи кэлэн Кириэс Майыар биэрэгэр тигистэ. Сулус онно суоллаах кубанкалаах, борон саллаат синиэллээх, гимнастөркалаах галифөлаах, портупеялаах кэтит курдаах. Бу урут манна учууталлаабыт, идэтин үрдэтинэ Дьокуускай педрабфагар барбыт Яков буолан биэрдэ. Кини манна учууталлыы олорор, Абый күтүөтэ буолбут, Өлүөхүмэ уолугар Семен Нарахаевка тахсан, чэйдии олорон тугу кэпсээбитин, кэргэнин быраата, миигинниин үөрэнэр уол Гоша (Улуйук) кэпсээбитэ маннык:»Дьаакып доҕоро Тимэппий сэриигэ арбаа барбыт, оттон кини бүрээт сиригэр тийэн, доруобуйатынан сыйыыллан хаалбыт. Ону Дьокуускайга биллэрэн, көнгүллэтэн Дружинаҕа учууталлыы иһэр эбит», диэн. Сити күһүн 1942-43 с.с. үөрэх сылыгар биһиги 5-скэ оройуон киинигэр кириибитигэр Яков Викторович сол таҥаһыттан саппыкыта эрэ итии буркаҕа уларыбыт этэ. Ити көрүнгүнэн сэрии бүтүөбүр диэри сылдыбыта. Кэлин бэйэтэ охсуу дьыэ туттан, кэргэннэнэн, таҥаһа-саба дьэ сыйа уларыан барбыта. Бары да оҕолуун, улаханнаын оччолорго, оннук кыһалҕалаах этибит.

...1945 с.ыам ыйын 9 күнэ. Уһун переменаҕа тахсан ириэнэх хаарынан бырахса сылдыабыт. Яков чугас турар дьыэтиттэн сүүрэн тахсан, оскуолаҕа «ньимис» гынан хаалла. Өр буолбата, директорбыт Петр Яковлевич (поэт Пана Туласынов убайа) биһигини чуорааннаах тахсан ыҥыртаан киллэрдэ. Оҕолору барыларын мунһан, көлүдүөргэ «линейка» буолла. Иннибитигэр тахсан военрукпут (хос үлэтэ) Яков Викторович Кыайыы буолбутун, дьыэтигэр радионан истибитин (тэрилтэҕэ ол саҕана радио суоҕа) кэпсээн, уруйдаан дьыэбитигэр тарбаһарбытын, бырааһыннык буоларын бииллэрдэ.

...Ити сылларга биһиэхэ саха тылын үөрэтэн, элбэҕи кэпсиирэ, ардыгар суруйар да идэҕэ үһүйар курдуга. «Мэхээлэчээн» да туһунан, рабфакка үөрэниитин, куоракка учууталлаабытын, лит.холбоһукка сылдыбытын, сайын тыл, фольклор ученайдарын кытта экспедицияҕа кыттыбытын, Лука Харитоновы көрсөрүн эгин ахтан аһара.

Биир уроукка бэйэтэ айбыт «Эбээн кыһа Танера» диэн сэһэнин ааҕан биэрэн баран: «Бу сэһэн бэчээттэниэхтээх», — диэхтээбитэ да, көстүбэт. Букатын кэлин, онтон сылтаан буолуо, «Бойуок уонна Танера» диэн пьесаны суруйбутун, оройуон кулуубугар драм. куруһуок чилиэннэрэ оонньоон көрдөрбүтээхтэр. Итиннэ кылаабынай геройдары кини бэйэтэ уонна эмиэ учуутал Будимир Слепцов (билингги үөрэх министрэ) оонньообуттара. Яков саамай табыллан оонньоур оруолларынан «Күөх Көппөҕө» — Дьаакып, «Айаалга» — Айаал, «Күкүр ууска» — Күкүр буолаллара.

Биир да санга дьыл кинитэ суох көхтөөхтүк ааспата. Бэйэтигэр ылтаһынынан бухатыыр таҥаһын сылгы төбөлөөх бэргэһэлээн, үгүүлээн

онгостубут бастагы кини этэ. Аны уруһуй олимпиадата буоллун, көбүлээччи, салайааччы кини. Истиэнэ хаһыаттарыгар семинар ытааччы кини.

Оттон биһиги үтүктээччилэр эрэ этибит.

Балары сэргэ урут бырабыллыбыт Зашиверскай куорат сабанаабы үһүэйэннэри хомуйбут матырыйаалларын үчүгэй буочардаах Вася Стручков диэн интернакка олорор аймаҕа уолга үһүлтарарын көрөрүм. Сотору-таабыта ону ТЛИИ фольклорнай архибыгар бэйэм түбэхэ көрөн аһардым. Сэрии сылларыгар хатын хайыһардары мындырдык онорооччу эмиэ кини. Үчүгэй хайыһардыт. Уол оҕо биирдэ төрөөн ааспыт үйэтигэр оройуонун дьонугар «Били Дьаакып дуо?» диэн кэпсээнтэн-кэпсээнгэ сылдыбыт үтө киһи кини этэ.

4. ...Суостаах сыллар содуллара

1947 сыллаахха мин, 18 саастаах уол, почта сопровождаючайа диэн үлэбэ киирэммин, ат, таба, ыт дьаамнарынан, Дружина — Хонуу уонна Дружина — Чокурдах маршруттарынан сылдыбын. Ити аата, биһизэхэ самолет олохсуйа илигинэн почтабытын атын оройуоннарга тыанан тизэйбит. Төннүүбүтүгэр Дьокуускайтан кэлбити ылабыт. Суолга 3-түү суукаҕа түүннэри утуйбакка, тохтообокко айанныгыҥ. Пассаждар эмиэ итинник таһыллаллар.

1948 с. сэтинньи иккис аһара. Мин Чокурдаахтан, Оһоогун (Ожогоно) күөлүн кытытыгар турар Арҕаа Үрэх дьаамна кэлэн олоробун. Арай таһырдыа сыарҕа тыаһа курулаан кэлэн тохтоотун кытта, эргин бухгалтера М.Ляпустин, онтон үнүр суолга көрсүбүт ГКСБК (КГБ) капитана Р.Щепков, тihэбэр эргэ куобах бэргэнэлээх, телогрейкалаах кыра киһи киирэн кэллилэр. Оһох уотун сырдыгар көрбүтүм, кэнникилэрэ Я.Стручков буолан хаалла: «Ээ, бу киһибитин дьэ өйдөөн суруйааччылар ыһырдатара дуу? Семинар эгин эбитэ дуу?» — диэн санаан кэбистим. Кини оһоххо сис туттан туран ону-маны ыйыталаһар. Дьэбэлэнэн: «Дьэ, ноко, «саппараһай» буолан саппараннаан эрэбин дуу», — эгин дэтэлиир. Итиннэ бары бииргэ чэй-дээн түүн ортото, икки диэки араһсан айанныы турдубут.

Нөнүө дьаамна кэлбиппэр, Уолбуттан дьаамсык уол К.Стручков:

— Хайа, доһор, учууталбытын көрүстүң дуо? Ити тутуллан иһээхтиир үһү. Дьэ дыкти ээ, — диэхтээтэ аһынар быһыынан.

— Эс, доһор! Айыы! Ону эн хантан биллин? — диэбиппин, соһуйбуппар буолан, кулгаабым эрэ истэн хаалла.

— Манна да кэпсээбэтэхтэрэ. Конвойдаабаттар, боруоста аргыстар курдук күлэ-сала сэлэһэллэрэ. Онтон мин тон балык хатырыктаан баран, Дьаакыпка: «Маны хата кыс эрэ», — диэн быһаҕы ууммуппар: «Суох, мин тутуллан иһэбин, быһах көнгүллэммэт», — диэн соһуппута. Дьэбэлэнэр диэммин, капитан диэки көрбүппэр: «Кырдык», — диэн кэбиспитэ.

...Элбэх сыллар аһаллар. Аны мин 1955 с. сайыныгар Дьокуускайга фининспектордар курстарыгар идэбин үрдэтэр курска тийибитим. Биирдэ

эбиэт саҕана билинги М.Аммосов уулуссатыгар, «эргин дьэтин» диэки, баар буола сылдыбыт остолобуойга, 2 Омскайтан институту бүтэрэн кэлбит мааны уолаттары кытта биир остуолга аһы олодохпутуна, арай Яков киирэн кэллэ. Аанга тохтоон ол-бу диэки олоотуур. Мин тура экирээн тийиэн, илиибин биэрбиппэр, соһуйан мүлүк-халык буолла. Уолаттар бүтэн табыстылар. Мин учууталбын остуолбар ынгыран олордон, ас сакаасты бардым (самообслуживание суох кэмэ).

Кыраны иһэн-аһаан баран, тухтан түбэспитин ыйыталастым эрэри, киним быһаччы: «Ол төргүөһүннээх дьыала, барыта була сатаан, сымыйа», дьээн кэбистэ. Депутатскай диэки тутууга дэһээтинниктээбит.

Итингэн, ситиннэ чугас үлэлиир кинигэ кыһатын редакторыгар, үөрэпит уолугар Никодим Ефимовка (аны доктор, Ленинскэй лауреат) таһааран, илии тутуһан арабыстыбыт.

5. ...Кини сорох тылынан ахтыларыттан

30-с сылларга педрабфакка сылдьан, Суруйааччылар союзтарын иһинэн (предс. Ойуунускай) поэт Даадар (Ф.Г.Винокуров) — правление секретара, тэрийбит литературнай холбоһугар сылдыбыт. Биирдэ улахан тэрилтэлэринэн тарбаһан, Саха литературатын туһунан лекция ааҕарга бэлэмнэммиттэр. Онно Даадар, Яковы кооперация техникумугар сыһыарбыт. Уол барыан иннинэ, арай кинини Ойуунускайга киллэрбит (биричиинэтин билбэт этэ). Платон Алексеевич, бу уол Абыытан сылдыарын истэн баран:

— Ээ, Абыы билэбин, билэбин... Бу киниг ол лекцияны кыайан ааҕар «дьүһүннээх» дуо? — диэбит.

— Занятияларга билэрбинэн, син «хоп» курдук тыллаах-саңалаах, урут учууталлаабыт эгин, ааҕан-ааҕан, — дьээн хардарбыт Даадар.

Ити курдук, болдьоммут кэмнэ лекция ааҕыан иннинэ Я.В.Стручков Ойуунускайы, аан бастаан биирдэ уонна тиһэх көрсөн турардаах эбит.

Оттон «Мэхээлэчээни» Сметанинныын хайдах суруйбуттарын туһунан кылгас ахтыта өрдөөбүтэ, доборун юбилейынан «Хотугу Сулуска» тахсан турардаах. Онуоха эбии манныктар бааллар.

Яков Стручков рабфак кэнниттэн кооперация техникумугар саха тылын үөрэтэрин саҕана, онно биир хоско олохсуйбут. Үөрэнээччи Тима киниэхэ киирэн, араас дьээбэлээх кэпсээннэри интервизиргээн ыйыталаһар идэлээх үһү. Дьэ ити кэпсэтии түмүгэр, сыһыа «Мэхээлэчээн» төрүмүн Яков онорон истэбинэ, уола араас эбии этиилэри кыбыталыыр, редакциялыыр да буолбут. Тиһэбэр Тима чочуйбута кинигэ буолбут.

Тимофей Сметанин: «Бастаан "тыа оҕото" дьээн аанньа сэнээрбэттэрин, Илья Чабылҕан ойөөн, литератураҕа чугаһаппыта», — диирэ үһү. Кини өрүү кинигинэйэн ыллыыр ырыатынан: «Оннооһор кэдэрги Кэбээйи, тайҕата, тыа-та түпсубут», — дьээн буолара, диирэ.

Биирдэ 6-ска үөрэнэ сырыттаһыгына, саңа саха хрестоматията бэчээттэнэн кэлбитэ. Онно Баһылай Манчаары туһунан суруйуу баарыгар учуу-

талбыт харафын хатаабыта айбөр бээр. Аны урут туох буолбутун кырдьыгынан этиэххэ наада. Ол иһин онно, Яков Викторович тугу эппитин биэрэбин: «Биһиги Лука Харитонов (ученай) экспедициятыгар сылдьан Манчаары сурулларын «Слободчиков» диэн чуолкайдаһан кэлбиппит баара. Онтубуг бу хайаан «Федоров» буолан хаалбытай?» — диэн санга аллайбыта, кинигэни, бэл эргим-ургум туппуга. Дьэ ити курдук билигин да биһиги сорохпуг осту оруйаны араастык чинчийэ сылдьарбыт, бөрүкүтэ суох түмүккэ, санааба тиэрдэн кэбиһэрэ баар суол.

Яков Стручков араас өрүттээх, общественной, политической, педагогической үлэтинэн эрэ дьонго холобур буолбатаба. Тус дьыэтээҕи олоҕо эмиз эриэ-дэхси диэххэ сөп. Кини 6 оҕону иитэн таһаарбытыттан, 3 уол өлбүт кэргэнин урукку эрин оҕолоро этилэр. Итилэртэн билигин 5 уол улаатан бэйэлэрэ түспэтибит эдэр дьон. Сорохтор элбэх оҕолоохтор. Бары араас салаа төһүү үлэһиттэрэ. Ол иһигэр бэйэтэ 2 уоллаабыттан (кэргэnnэх, оҕолоох кыһа эмиз эрдэ өлбүтэ) биирдэстэрэ — Егор, көнгүл тустууга спорт маастарыгар кандидат.

Я.В.Стручкову аһардас оройуонугар эрэ буолбакка, республикаба да эрдэттэн биллибит, үүнэр ычакка бары сыратын биэрбит кинини, уус уран авторы, коммуниһы, саатар быйыл тиһэх төгүлүн общественность, бэчээт бэлиэтээн аһарарыгар баҕалаах хааллым.

XII-1990 с

Аргыс, ааттыын үчүгэй

Мин Саха АССР народнай поэта С.Р.Кулачиков-Эллэй туһунан быстах ахтыыны онорорго холоннум.

«Аргыс, ааттыын үчүгэй» диэн өс хоһоонунан сирдэтэн, бу ахтыыбар Элэй аламабайын, үтүө сыһыанын туһунан чорботон бэлиэтиэбим.

Эллэйи аан бастаан көрбүт киһи хайдах эрэ тонкуруун дуу, диэн дьулайа собуһ көрөр киһитэ этэ. Тоҕо диэтэххэ, кини өрүүтүн хаһын түрдэһиннэрэн, дьонумсуйа туттан суруйа эбэтэр ааба олорор буолааччы. Ол олон билбэт киһитин кытта аҕыйах тылынан быһыта баттаабыт курдук кэпсэтэн аһарааччы. Ол быстах кэпсэтиигигэр эйигин биирдэ эмэ «кылап» гына көрөн баран, харафын кумаабытыттан араарааччыта суох.

Мин дьиннээх суруйааччылары хаһан эмэ көрбүт-истибит киһи диэн баһам 1961 сыл муус устар 13 күнүгэр, Саха сириин журналистарын съеһигэр туолбуга. Ол күн аан бастаан Эллэйи уо.д.а. суруйааччылары элэс көрүтэлээн аһарбытым.

Бу иннинэ Ю.Гагарин космоска көтөн, киһи аймах барыта эрөгөйдүү сылдьар, үөрүүлээх түгэnnэрэ этилэр. Онно анаан сөп түбэһинэрдии Абыйтан олохтоох автор, журналист, оччолорго соботох кинигэлээх, Н.Слепцов-Абыйчанин Дьокуускайга аан бастаан, ити улуу түбэлтэ буолуон икки хонук иннинэ, үөһэ этиллибит съезкэ ыгырыллан кэлбитэ. Онон муус устар 14-

15 күннэригэр кинини арыаллаан, биһиги иккиэн элбэх суруйааччылары, журналистары кытта көрсүспүтү, кэпсэппипит. Ол эрэри 14-с чыыһылаба «Хотугу Сулус» редакциятыгар сылдьарбытыгар, Эллэйи дьэтигэр үлэлини барда диэбиттэрэ. Биһигини кытта К.Урастыырап баара кэпсэппитэ.

...1967 сыл.Ыам ыйын 20 күнүгэр сарсыарда 10 чааска куораттан Дьокуускай аэровокзалыгар киирэбин, бүгүн аан бастаан уопускабар Москвага көтөбүн. Москва анныгар «Красная Гора» диэн сынньанар дьэиэбэ путевкалаахпын. Билиэти регистрациялар суугун ортотугар Эллэй курдук киһини көрөн, киһиэхэ тийдим. Кэпсэтэбит. Кини ССРС суруйааччыларын IV съеһигэр делегатынан баран иһэр эбит. Дьөксө кимнээх баалларын ыйыппар: «Н.Мординов, Сем.Данилов бэбэһээ көппүттэрэ», — диэн куолутунан чингик быһа баттаан этэрдии хардарда. Кэпсэтии итинэн бүттэ.

Сотору «ИЛ-18» самолетка олортулар. Мин ортоку собус эрээккэ, ааһар суол диэки миэстэбэ, хаҥас олоххо олордум. Биир да саха көстүбэт, арай Эллэй миигин ааһан иһэн эргиллэн: «Эн аттыгар иллэн дуо?» — диэтэ.

Айаннаан иһэн быстах да буоллар, ону-маны кэпсэтэбит. Кини Абыйга хаһан эрэ П.Тобуроков, Н.Босиков сылдыбыттарын туһунан кэпсиир, ыйыталаһар. Киһим үксүгэр хат-хат ыйытар үгэстээх эбит.

Харангатынгы күөх, устунан үрүҥ сурааһыннардаах сорочкатыгар хара хаалтыстаах, хара көстүүмнээх, өлбөөркөй борон сэлээппэлээх, соннук плащтаах. Улахан тутуура суох.

Красноярскайга уонна Свердловскайга түһэн ааспыппытыгар, киһим бастатан хаһыат киоскатыгар тийэ охсор, кыарабас хардылаах эрэри, түргэн-түргэнник бытыгыратан, соробор миигин, эдэрчи киһини да, куотан хаалар. Түбэһиэх дьыбаанга олоро түһээт, хаһыат көрөр.

Москвага тийэн, Шереметьевага түспүпүтүн, үгүс элбэх дьон (бары да сирэйдэриттэн, акценнарыттан быһаардахха, Кавказ омуктара) төбүрүйэн кэбистилэр уонна «ханна илдьэбит» дэһэллэр. Эллэйим дьон муоратыгар булкуһа сылдьар быһыылааба. Мин кими да билбэппин, санаам — «Кыһыл Хайаба» эрэ тийэргэ. Онно илдьин диибин да, үгүстэр сатаан өйдөөбөттөр, сорохтор «олус ыраах, суола куһаҥан» дэһэллэр. Эмискэ Эллэйим көстө түстэ. Мин кинини бардаба дии санаабытым. «Барсыма, барсыма, араас дьону кытта булкуһума, Москвага билэр ыаллаахпын, онно хоньон», — диэн кэбистэ, бирикээс курдук. Соһуйан хааллым. Таксины булан киһим эппиэтэ суох, илдьэ барда.

Утаакы буолбата, арай А.Пушкин быар куустан төҥкөйөн турар пааматынньыгын аннынан ааһан иһэр эбиппит. Эллэй таксиһыгар, «Великий русский бэйээт», — диэбитин истэн хааллым. Онтон кэтэххэ, миэхэ эргиллэн: «Пушкины көрдүң дуо?» — диэт, түргэн-түргэнник чыпчылыыбахтаан ылла, муннун туортаары соттумахтаата. Садово-Спасская 16 диэн аарка таһыгар тохтоотубут, түстүбүт. Былыргы эргэ икки этээстээх дьэиэбэ киир-

дибит. Бу уруккута Якутпредставительство дьиэтигэр пенсионер Лебедев Иван Васильевичка ажалбыт эбит.

Обонньор дьүһүнэ нуучча эрэри сахалыы саңгарар. Саха сиригэр Бырамаба үөскээбит, И.Строд этэрээтигэр, Карагаев командир байыаһа эбит. Мин кини туһунан САССР 45 сыллаах юбилейынан сибээстээн, Эллэй этиитинэн өйдөнөн, «Кыым» былааныгар киллэттэрэн туран, Москвадан ыстатыйа суруйан ыппытым, ол «Дьыллар уонна дьоннор» диэн рубикаба 1967 с. от ыйын 2 күнүгэр тахсан турар. Бу обонньор М.Аммосовы, П.Ойуунускайы, А.Күндэни, И.Строду, Е.Курашовы уо.д.а. сирэй билэр, оччолорго бодоруһар эбит.

Эллэй съезд кэнниттэн, Москва анныгар «Айар дьыэбэ» тахсыам, миэхэ «Кыһыл Хайаба» тийэ сылдыһам диэн этэр.

Үһүн такси тутан, Эллэйгэ бэлэмнэммит «Москва» гостиницаба бардыбыт. Төннөн иһэн И.В.Лебедев миигин билсифиннэрэ таарыйа метронан илтэ. Мин Москваба хокон эрэ баран, ол сынньанар дьиэбэр бардым. «Кыһыл Хайа» Москвадан 250 км эбит. Волоколамскый куоракка диэри электропөөһүнэн, онтон автобуһунан, барыта сэттэ ангар чааһынан айанныыгын. Эллэй ыалы буллараҥ абыраабытын дьэ өйдөөтүм. Кини эппит тылын толорбута, миэхэ тийээн Москваба киллэрэн, кэрэ бэлиэ миэстэлэри көрдөрбүтэ, сирдээбитэ, элбэҕи быһааран ыйан-кэрдэн биэрбитэ.

Кини столицаба аан бастаан «Бородинскый панорамаба» сирдээбитэ. Кремль иһигэр эмиэ арааһы көрдөрбүтэ, быһаарбыта. Аны НХСБ киирэн истэхпитинэ киһим: «Тохтоо, тохтоо, бастаан киинэтэ көр», — диэн соһутта. «Дьикти, дьикти киинэ», — дии-дии дэллэритэн биир хоско киллэрдэ. Хабыс харанга. киинэ үлэлиити турар, мин олорор миэстэ көрдөөн харбыалаһабын да турар дьонго кэтиллэ түһэбин. Бу, дьиэ истиэнэтигэр төбүрүччү көстөр, Москваны билсифиннэрэр дьикти киинэ эбит. Олорор миэстэтэ суох, туран эргичийэ сылдьан таптаабыккынан көрөбүн. Сотору тахсан бардыбыт. Киһим: «Дьэ итинник, итинник», — дии-дии аны аһаҕас келүөһэлээх тэлиэбэ курдукка олорто: «Билигин космоска көтөбүт», — диэн элэктиир.

Саамай тыңааһыннаах сырыбыт В.Ленин мавзолейыгар киирии этэ. Ол от ыйын 17 күнүгэр, субуотаба түбэспитэ. Мин сарсыарда Дьокуускайдыыр билиэттээхпин. Онон хайаан да урут көрбөтөбү. көрөн барар санаа баар, баҕар хойут кэлэр да түбэлтэ көстүө суоҕа.

Манна хаһан баҕарар буоларыны киһи «лык» курдук. Субу-субу милициялар: «Кэнникилэр бүгүн тийбэккит, тарбаһың», — диэн биллэрэ сылдыһаллар. Хас да омук делегациялара быһа киирбиттэрин иһиттибит, көрөн да аһардыбыт. Онтон 11 чаас саҕана учарат ортотуттан быһан кэбистилэр, «син хойутуугут» диэн буолла. Мин төннөөрү ғынарбын, Эллэйим тохтор: «Хайаан да 2 чааска сабыллыаҕар диэри тура сатаа», — диир. Сотору аны чизппэрибин быстылар.

Мин саамай ол кэлин чизпэргэ түбэстим, дьэ кыһы. Дьон долгуйар, сорохтор кыһырсаллар да быһыылаах.

Эллэй, бука миигин «буксуурдаан» бачча өр турбахтастаба, урут хаста кербүт бэйэтэ. Онтон дьон үксэ кэлин чиеппэртэн тарбаспытын кэннэ, «сыбарыйыг иннигит диэки, уочараты ситин», - диэн хамаанда буолла. Итинник эрийсэн-эрийсэн, дэлби атабым сылайан, мавзолей сабыллара 20 муһуутэ эрэ иннинэ, дьэ Ленингэ киирдим. Киһим «буксуурдаабатаба» буоллар, олох мэлэйэр эбиппин.

Кэлин «Хотугу Сулуска» Эллэйгэ хаста да сылдыбытым, онно кини: «Добоор, били оҕонньорбут дьөксө да тыыннаах», — диэн өрдөөбүнү ахтара. Эллэй Абыйга хайдах эрэ сылдыбакка хаалбыта, ол эрээри кинини билбэт киһи суох. Кини хоһооннорун араас көрсүһүүлэргэ бэйэтэ ааҕарын эмие хаста да истибитим. «Миигинниин биэс хааһах» диэбиккэ дылы, биирдэ биир хоһоону суруйан көрдөрдүм, онуоха «поэзия кыыма кыламныыра көстүбэт», — диэн быһаччы сыана биэрбитэ. Ол миэхэ сокуон, уураах курдук этэ. Ол сөп. Тугу да сирэйгэ, туруору, кимиэхэ да хайдах сыһыаннаабынан буолбакка, дьыала быһыытынан, кырдыгынан кэпсэтии олус туһалаах дии саныыбын.

Кырдык Эллэйи кытта кылгас да кэмгэ собуруу сир арааһын көрөммүн, билиим-көрүүм биллэ хаҥаабыта, көр ити бэл Улуу Москваттан саха хаһыатыгар наадалаах матырыяалы булан суруйбутум. Арай кини миэхэ олох кыһамматах буоллун, итини хантан булан, кэпсэтэн суруйуох этибиний? Биллэн турар суох.

Ол да иһин, умнуллубут, урукку Якутпредставительство кырдыбыт, тайахха киирбит комендана И.В.Лебедев, ити түгэнтэн Сахатын сиригэр юбилейга ыңырыллан, буор босхо кэлэн, тиһэх төгүлүн чиестэммитэ, бочуоттаммыта, дьонун-киһитин киэнник көрсүбүтэ баара.

С.Р.Кулачиков сылдыарбыт былаһын тухары, идэтийбит журналист, литератор, суруйааччы буолан, рабселькорскай дьарыкпар, энтузиаст быһыытынан фольклору уонна олохтоох тыл уратыларын хомуйарбар элбэх субэни-аманы биэрбитэ, ол суола-иһэ суох хаалбатаба.

Ол курдук бүгүнтү күнгэ диэри ити сэмсэ дьарыкпын кыах тийэринэн туһутунан сылдыабын.

Ону таһынан эһиил 60 сааспын туоларбынан, оҕолорго булт-ас, сиэрмайгы туһунан 23 кэпсээннээх «Ойуур олобуттан» диэн манҕнайгы кинигэм тахсара былаанҕа бигэргэзбитэ, кырдыар сааспын өрө күүрдэр.

«Хотугу Сулус» сурунаал, 1984 с., № 11

Билбит-истибит түгэннэрим

Билигин 73 саастаах «Индигир» совхоз табатын ыстаадатын бостууга, үйэтин тухары Тааска олохтоох эбээн, итиллибитинэн поэт быраата К.М.Никулин (Ноктоксон) кэпсээнинэн Николай Саввич Тарабукин 1910 с., оччолорго Дьааҥы сиригэр (хойут бастаан Абый, онтон Муома сирэ) Догдо Чыбаагылааба диэн тоҕойго төрөөбүт.

Суруйааччы Н. С. Тарабукин

Абалаах ийэтэ эрдэ куор ыарыыга утуу-субуу кэриэтэ өлбүттэр. Николай Саввич ийэтинэн аймаба Дьукаагыр Уйбааннга (И. Шадрин) иитиллибит. Уйбаан эмиз кылгас үйэлэммит. Кини ойобун сотору М. В. Никулин (Суумаһыт, аныгынан Ыстаадаһыт диэн өйдөбүллээх) элбэх табалардаах кыанар, олохтоох эбээн кэргэн ылбыт. Киниттэн Миитэрэй (Холчоһо), Көстөкүүн (ити Нохтокоон), Таанһа диэн оҕолор төрөөбүттэр. Онон Н. С. Тарабукин санаһыттан бу оҕолор төрөөн кыра эрдэхтэринэ, кини эмиз онно иитиллэн, бары бииргэ, Николай оскуолаба Дьаангыга илдьиллиэр диэри, олорубуттар.

Николай кэлин Ленинградка, Дьаангы Силээннээбэр, Муома Эһэлээбэр учууталыы олорон, дьонун көрсөн баран:

«Собуруу сылдьан дойдубун, дьоммун, табалары ахтарым, дьэ көрөр күннээх эбигпин ээ», — диэбит. Муомаба кыһыл чуумһа, аабар балабаанһа, ыстаадаба үлэлиэн иннинэ, Дьаангыга учууталыыр диэбит киһилэрэ, сураба, эмискэ бостуук буолан, онгон балтараа сыл хаайыыланан соһуппут эбит.

Кини Аба дойду сэриитин сабана Муомаба олорон элбэх хоһоону эбээнни суруйан, Дьокуускайга ыппыта, таастыы тимирбит, Ол ити сабана эбээнни билэр, аабар суруйааччы суобуттан буолуохтаах.

Өкүлүүнэ диэн эдьийдээбэ, быраата Дьаангы диэки үлэлииригэр, онно бииргэ барсыбыта диир этилэр.

Николай Ленинградка үөрэнэ сылдьан биир нуучча кыһын ойох ылбыта, 2 сыл бииргэ олорубуттар. Онтон кэргэнэ биирдэ маһаһынһа тахсан баран сүтэн хаалбытын туһунан бэйэтэ кэпсээбит. Сыл курдук көрдөтө сааабыт. Бу хомолтогун туһунан «хас да хоһооммор, сирэйинэн да буолбатар, ойуулаабытым» диэбит.

Культура, бэчээт үлэһитэ, аны I круппалаах инвалид М. Н. Аммосов ахтытынан, 40-с сылларга Н. С. Тарабукин Хонууга кини аҕатыгар, Кээһээбиккэ, урут билэрдии дьукаах буолбут. Оччолорго 5 саастаах Миша Николайдын сайын ампаарга утууар буолан, кэргэннэнэн, түөһүгэр өрүү килбэчиһэр значоктарыгар тарбачыһарын ейдүүр, элбэх кинигэтигэр, кумааһытыгар, харандааһыгар ымсыыра үһү.

Кэлин бу Миша улаатан Улан-Удэбэ урдүк үөрэби бүтэрэн, Верхоянсккайга культура отделын сэбиэдиссэйинэн, кулууп директорынан, Силээннээхэ сельсовет председателинан олорубут. Ол элордобуна Н. С. Тарабукин эдьийэ Акулина Коркина быраатым кинигэтэ Магаданга тахсыбыт диэн гонорарын ирдэһэ киирэ сылдьыбыт. Ити дыяланы М. Н. Аммосов прокура-

тура следователэ А.Х.Гороховы кытта ирдэнэн, ылан биэрбиттэр.

Акулина Саввична биир кыыстааба, Ник.Слепцов диэн Абыытан төрүттээх электрик уолга кэргэн тахсыбыт.

Мин бу эбээн литературатын төрүттээччи Н.Тарабукин аймахтарын, сизэннэрин интэриэһиргээччилэр кэлин даҕаны бабар баар буолуохтарын сөп диэн, тугу истиппин биллэрэн сурйабын.

Оттон мин аҕам кэпсииринэн, Кыыллаах. Таалынна, Чуукча уо.д.а. Индигиргэ түһэр үрэхтэр энгэрдэринэн, Бурунаас, Өндөрөй, Тумус, Илин Таастар быыстарынан, Холорук, Кириэс туундараларын иэннэринэн таба мэччирэннэрин батыһан көһө сылдьар эбээн биис уустара: Асыйыкаан, Мээмэччээн, Бугдур Байбал, Быһыга Уйбаан (Лебедевтар), Суумаһыт, Хаартыһыт Мэхэлэчээннэр, Чаачас, Хамаба, Өндөрөй (Никулиннар), Дьукаагыр (Шадрин), Миискэньэ (Корякин), Суркаан, Хараманчык уо.д.а. олоруттар эбит.

Аҕам (мэнигин иһин Мучумаан Ньюкулай дэммит) бу дьон уолаттарын кытта бииргэ оонньоон, таба манаһан, бултаан улааппыт саха, аҕата биллибэт кыыс оҕото этэ. Биирдэ Дьукаагырга тулааһа кыра Бугдинньаны (Н.Тарабукин хос аата, сахалыта Элэмэсчээн) ииттэрэ аҕалбыттара. Аҕам киниттэн 3 сыл аҕа саастааба, 74-гэр өлбүтэ. Уолчаан оскуолаба кириэр диэри араас эбээннэргэ таба маньы сылдыбыт.

Аҕабар: «Ньюкулай «Оҕо эрдэхтээбим» диэн тылбаастаммыт кинигэлээх», — диэбиппэр, — «Ааҕан иһитиннэр эрэ, бабар, биһиэхэ сылдыбытын ахтан ааспыта буолуо», — диэн көрдөспүтэ. Мин ааҕан истим, аҕам: «Ээ, дьонун туһунан кыратык суруйар эбит», — диэбитэ. Онтон: «Кэнники мин табаны син үчүгэйдик көрөр буолбутум, дьон табаларын маньырым. Доторбунаан Степаннын иккиэн күнүһүн көрөр, түүнүн маньыр буоларбыт. Тобус сааспар ийэм убайбар табаһытынан биэрбитэ», — диэннэр аабыллыбыттарыгар, аҕам: «Дьэ ити биһиэхэ, ол табаһыт Ньюкууспутугар, мин итиллиппинэн быраатымныын Тоботойдуун сылдыарын ахтыбыт», — диэн үөрэ, сэргэхсийэ түспүтэ.

1940 сыл. Мин Майыарга начальнайга үөрэнэrim. Сааскы ыраас күн Совет уонна колхоз салалтата үлэлиир «орто дьэ» диэн ааттанар уһун синньигэс сугулаанна, ийэтин кытта көрүдүөргэ дьизлэнэн олоор доборум Коля Хабаровка (билигин пенсионер) кириэри, кэллим. Ийэтэ Өлөксөөндөрө (Ньээчи) бу дьэиэ остуорастыыр.

Тылбаасчыт, ф.н.к.
Г.М.Васильев

1943с.

Арай биир көрбөтөх, дыкти тагастаах-саптаах киһим кэлэн, дьыэбэ ки-ирээри, атабын сөтто турар. Чэмэлкэй күн буолан, суол хаара ирэн иһэр. Хангайан көрбүтүм, эбээн эбит. Кини, онон-манан дьэрэкээннээх, буобу-ралаах быһык сонун, итииргээн, нэлэкэйдэнэн кэбиспит, хара көстүүмүн эгэригэр тус-туспа төбүрүччү кырыллан сыһыарыллыбыт кыһыл таг астар-га элбэх араас значоктар лаһыгыраһан көстөллөр. Тобугун үөһээ тардынар хара тыс этэрбэһин билэтэ саахымат ойуулаах. Дыкти тигиилээх тугут ма-лахаай бэргэһэтин сынгаабын кэтэбэр баайбыт, онто бүүрүгэ суох, ол онну-гар дьарбаалаах ат суларын курдук төбүрүччү, кириэстии араас сукунанан хаймыыламмыт. Унга санныгар иилэ быраба сылдыар, эмиэ киэргэллээх га-ба тыһа «мэнгкэрэлээх» (кыра матаба курдук тири, эбээнни суумка).

Мин бу дыкти тагастаах киһи хоннобун аннынан иһирдье «нымис» гы-нан хааллым. Киһим тута батыспытынан дьыэбэ көтөн түстэ. Коля чаачар саа онгосто олорон, ыалдыты көрөөрү, утары аанга ыстанна. Бу турбут-олорбут, күлэ-сала сылдыар, элбэх сангалаах, көрүдүөстээх, омун уол. Биһиги харахпыт ойуччу киһибит значоктарыгар оуолан, тэпсэннэһэн хаал-лыбыт.

Сага киһи, уруккуттан билэр дьонун көрсүбүттүү, бэргэһэтин устан: «Ыллар, дорооболорун, тух кэпсээн-нуомас баарый, хайдах олоробут?» — дии-дии, мичээрдии турда. Хардары дорооболоһон, саха үгэһинэн «кэп-сээн суох» диэн буолла. Киһи олоппос биэрбиттэригэр: «һуу, итии да буо-лар эбит», — диэн баран, сирэйин-харабын ньууханна, чараас баттабын өрүтэ анньыммахтаата, тэпсэннээн ылла. «Кыратыйа-кыратыйа, үчүгэйкэ-эн да дэриэбинэчээн эбит ээ», — диэн улахаттардыын билсиһиитин сағалаата.

Барбытын кэннэ истибигпит, бу Николай Саввич Тарабукин диэн Дьаагыттан Муома Эһэлээбэр ааҕар балаҕан сэбиэдиссэйинэн ананан, айаннаан иһэр эбээн эбит.

Кини суруйааччытын түһээн да билбэт этибит. Кэпсээбэттэр, көрдөхпүт эрэ ити. Кэлин Колям бу киһи хайдах киирэн, тугу сангарбытын, хайдах хам-саммытын, эбээнни акценын үтүктэн көрдөрөн күллэрэр буолбута.

Таарычы ағынахха, ити кини үлэлээбит Эһэлээбин нэһилиэгэ Мусма-тааҕар Абыйга чугас буолан, биһиэхэ киллэриллэ сылдыбыта. Колхоз ыс-таадаларыгар үлэлиир дьонноох оҕолор Майыарга киирэн, биһигинниин үөрэнэн испиттэрэ да, көһө сылдыар уонна суол-иис күчүмэбэйдээх буолан, сотору тохтообуттара.

Н.Тарабукины иккиһин оройуон урукку киинэ Дружинаба 1945 с. сайын көрөн турабын. Эмиэ анаан-минээн буолбатах, арыый үрдүкү кылааска үөрэнэ сылдыар этим. Дружина бөһүөлөгэ уһун синныгэс үрэби кыйа турар буолан, соботох уулуссалаах, снос таһырдыа сылдыар дьону үгүстэрин көрсөн ааһабын.

Эмиэ сүрдээх ыраас күн буолбута. Мин оскуолаттан дьыэлээн иһэн, эр-гиэн ыскылаатын мунугар үс мааны тагастаах сахалар кэпсэтэ туралла-

рыг кэтиллэ түстүм. Биһигини утары сырдык көстүүмнээ», киэн бүрүүкэлээх, бас сыһаннах, кэтит унгуохтаах, көнөтүк тутган хаамар киһи хайдах эрэ, туу эрэ ыйытыахты саараан, хаамытын бытаарта. Тохтоон, дьон кэпсэтэрин аралдыппакка, чараас кылгас баттабын өрө аннына-аннына, ол-бу диэки көрүтэли турда. Онтон оргууй дьону тула хаамта да, дьоно кинини хайыһан да кербөтүлэр. Мин дьон аттыгар мэнээк мэлэйэн турар уол, суолтан туораан, балабаным диэки эргиллэн эрдэхпинэ, ыгыран тохтоото.

Урут көрбүт буоламмын, сэрэйдим да, толлон сагарбаппын. Кинини Майыар дьоно дарбаана суохтук «суруйааччы үһү» диэн кэпсэтэллэрин истэр буолбутум. Бу сырыыга значога, хаалтыһа суох. Үрүт сорочкатын сабатын таһыгар таһаарбыт. «Хайа, добоор, оскуола «киһитэбин» дуо? — диэтэ. Мин «ык» эрэ диэтим уонна Н.Тарабукины Васильевтарга дьизэлэрин айабар диэри сирдээтим. «Бииргэ киирис» диэбитин, толлон буолумматым. Бу көрсүһүү Н.Тарабукин айымныылара сахалы тылбаастаналларыгар төрүөт буолбута чаччы. Ол курдук, уруккуттан нууччалыттан тылбасчыт, кэлин суруйааччы, ученай буолбут Г.М.Васильев киниттэн элбэх тылбаастардааба кэлин биллибитэ.

Эбээн бастагы поэтын, суруйааччытын Н.С.Тарабукины үһүс, тиһэк көрүүм 1947 с. кулун тутарга Муомаба Хонуу сэлиэнньэтигэр этэ.

Оччолорго аан бастаан үлэһит буолан, почтаба сопровождающей (арыалдыт диэххэ дуу) диэнинэн сылдыбытым. Дружинаттан кэлэн спецсибэ-эскэ үлэлиир Ганя Стручков уоллуун кулууп диэки баран иһэн, биир холуочук киһини көрүстүбүт.

Киһибит көрүгэ мөлтөх: буор-сыыс, сыыг-сыраан, сабыннаба түүтэ түһэн элэмэс буолбут, кырпата ыһыллыбыт. Уолум: «Көр, ити уруккута суруйааччыбыт ырата Тарабыкын кэбилэнэ сылдыар. Тааска таба бостууга, онтон киирэн тыынын таһаарынар дьүһүнэ», — диэн сибиһ гынна.

Киһибит саһата суох, биһигини аһараары суолтан туоруубун диэн охто сыспытын, мин өйүү тутан ыллым.

— На, хата биир үтүө санаалаах киһи баар эбит, — диэн сахалы олурбатык сагарбыта буолла.

— Николай Саввич, дорообо, эйигин икки сыллаабыта Дружинаба Георгий Васильевка сирдээбит уол турабын, — диэтим.

— Умнуллубут бэйиэт, аныгыта бостуук мунгнаах тонгустан дорообото туларың дуу, суоҕа дуу, — дии-дии, тэмтэрингнээн кэлэн илиитин уунна. Онтон дьэ өйдөмүттүү, хаайыллан, «авторитета түһэн», ким да өйөөбөккө, суруйуутун умнан, иһээччитэ бэргээн, бумурбутун ахта түһэн ааста.

Үс сылынан ыстаадаба буурбаба мунан өлбүтэ иһиллибитэ. Билигин киһи унгоба, Саха Министрдэрин Советын 1976 с. уураабынан харыстанара ыйыллан, урут бырабыллыбыт Энэлээх нэһилиэгин Хабдылаах учаастагар сытара биллэр.

50-с сыллартан хаһыаттарга ыстатыйалары, ол иһигэр хотугу «сээдьэк-тэр» тустарынан үһүээннэри хомуйбут, Н.Тарабукин олобун, лит. үлэтин то-

румнарын санатыспыт, сөргүтүспүт биир дойдулааба, оччолорго специалиһа, сельсовет председателэ Ст. Аф. Черемкин диэн баара. Мин кинилиин 1959 с. Муома санаторийыгар бииргэ эмтэнэн билсэр буолбутум. Кини үрдүк үөрэхтэммитэ. «Дипломнай үлэм Н.Тарабукин айар үлэтигэр», — ди-ирэ. Мин санаабар, дипломнай үлэни суруйуобар диэри кини эрдэттэн, өссө дойдутуттан ылата, бэрт элбэх матырыяалы муспүт буолуохтаах. Ону ирдэһэн, булан, дьон-сэргэ билиитигэр киэнник таһаарар сөп буолуох этэ.

Степан Черемкин СГУ-га хомуһу пропагандалаабыттарган биирдэстэрэ, Үөһээ Бүлүүгэ журналист буолбут, кэлин Дьокуускайга Главлит директора, үтүө доборбут эмиэ эдэр сааһыгар хомолтсlooхтук олохтон туораабыта.

«Чолбон» сурунаал, 1990 с., № 10

Иһинээбитэ

I. Урукку балаҕанҥа (сэһэн)

Сэһээнгэ аан тыл	3
Маннайгы ангара — «Оҕо сааска»	5
Иккис ангара — «Сүпсүктээх сүтүк»	44

II. Кэпсээннэр

Секретарь уола	92
«Буор» интернаакка	102
Суппун суумка дьылҕата	108

III. Ахтыылар

Маннайгы учууталларым	111
Бэчээккэ, хаһыакка сыстаммыт	121
«Мэхээлэчээн» сүрүн автора Я.В.Стручков кэлэр сыл төрөөбүтэ 75 сылын туолар	125
Аргыс, ааттын үчүгэй (Эллэй туһунан)	132
Билбит, истибит түгэннэрим (Н.С.Тарабукин туһунан)	135

Хос быһаарыы

Автор манна, спонсорство эрдэ көстүбэккэ, урут суруйталаабыт айымньыларын, эппэккэ, көбүрээппэккэ, ол сылларынан ыыталаата. Онтон ылата элбэх уларыйыылар буоллулар, сонуннар да элбэ-этилер эээри, олору кини доруобуйатын туругунан эбэн-сабан биэрбэтэбин учуоттаан өйдүүргүтүгэр көрдөһөбүт. Кини манна, 1999 кулун тутар 5 күнүгэр 70 сааһын туоларынан, элбэх рукопис-тарыттан бэйэтэ талан киллэрбитэ.

Редактор

Куоста Хотугуурап
(Константин Николаевич Никулин)

УРУККУ БАЛАҒАНГА
(Сэһэн, кэлсээннэр, ахтылар)

Редактор В.Петрова
Корректор К.Никулин
Автор уонна быраата Иван Никулин уруһуйдара

Подписано в печать 25.10.98. Формат 60X90¹/₁₆. Усл. печ. л. 8,1. Тираж 300 экз.

Заказ № 32

Абыйская улусная типография

БЭЛИЭТЭЭНИНЭ

---

1) Талитар, Зашиверская х. XVIII үгдэт.

2) Худ. и. Фигурин Тусуу & Козуковнар срс
сторуч мастардери, сиев. 40-х Тречер.

румнарын санатиспыт, сөргүтүспүт биир дойдулаага, оччолорго специалина, сельсовет председателэ Ст. Аф. Черемкин диэн баара. Мин кинилиин 1959 с. Муома санаторийыгар бииргэ эмтэнэн билсэр буолбутум. Кини үрдүк үөрэхтэммитэ. «Дипломнай үлэм Н.Тарабукин айар үлэтигэр», — диирэ. Мин санаабар, дипломнай үлэни суруйуобар диэри кини эрдэтэн, өссө дойдутуттан ылата, бэрт элбэх матырыйаалы муспүт буолуохтаах. Ону ирдэһэн, булан, дьон-сэргэ билиитигэр кизэнник таһаарар сөп буолуох этэ.

Степан Черемкин СГУ-га хомуһу пропагандалаабыттартан биирдэстэрэ, Үөһээ Бүлүүгэ журналист буолбут, кэлин Дьокуускайга Главлит директора, үтүө доборбут эмиэ эдэр сааһыгар хомолтсlooхтук олохтон турсаабыта.

«Чолбон» сурунаал, 1990 с., № 10

Иһинээбитэ

I. Урукку балаҕанга (сэһэн)

Сэһээнтгэ аан тыл	3
Маннайгы ангара — «Оҕо сааска»	5
Иккис ангара — «Сүпсүктээх сүгүк»	44

II. Кэпсээннэр

Секретарь уола	92
«Буор» интернаакка	102
Суппун суумка дьылбата	108

III. Ахтыылар

Маннайгы учууталларым	111
Бэчээккэ, хаһыакка сыстаммыт	121
«Мэхээлэчээн» сүрүн автора Я.В.Стручков кэлэр сыл төрөөбүтэ 75 сылын туолар	125
Аргыс, ааттын үчүгэй (Эллэй туһунан)	132
Билбит, истибит түгэннэрим (Н.С.Тарабукин туһунан)	135

Хос быһаары

Автор манна, спонсорство эрдэ кэстүбэккэ, урут суруйталаабыт айымньыларын, эппэккэ, көбүрэппэккэ, ол сылларынан ыталаата. Онтон ылата элбэх уларыыылар буоллулар, сонуннар да элбэ-этилэр эрэри, олору кини доруобуйатын туругунан эбэн-сабан биэрбэтэбин учуоттаан өйдүүргүтүгэр көрдөһөбүт. Кини манна, 1999 кулун тутар 5 күнүгэр 70 сааһын туоларынан, элбэх рукопис-тарыттан бэйэтэ талан киллэрбитэ.

Редактор

